

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**EBÛ UBEYDE MÜSLİM B. EBÎ KERÎME VE KUZHEY AFRİKA
İBÂZİLİĞİNDE HAMELETÜ'L-İLM'İN ETKİSİ**

Yahya Ertürk

Diyarbakır 2014

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
İslam Mezhepleri Tarihi Programı

Yüksek Lisans Tezi

**EBÛ UBEYDE MÜSLİM B. EBÎ KERÎME VE KUZEY AFRİKA
İBÂZİLİĞİNDE HAMELETÜ'L-İLM'İN ETKİSİ**

Yahya Ertürk

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Orhan Ateş

Diyarbakır 2014

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “.....” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

10/07/2014

Yahya ERTÜRK

KABUL VE ONAY

Yahya ERTÜRK tarafından hazırlanan Ebû Ubeyde Muslim bin Ebî Kerîme ve Kuzey Afrika İbazîliğinde Hameletu'l-İlmin Etkisi adındaki çalışma, 10.07.2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

[İ m z a]

Prof. Dr. Metin BOZAN (BAŞKAN)

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Üye)

Yrd. Doç. Dr. Orhan ATEŞ (DANIŞMAN)

Enstitü Müdürü

..../..../20..

ÖNSÖZ

Hamd, Allah'a mahsustur. O'ndan yardım ve af diler, O'na tövbe ederiz. Nefislerimizin kötülüklerinden, amellerimizin çirkin olanından yine O'na sığınırız. Allah, kimi doğru yola erdirmişse, artık onu saptıracak bir güç yoktur ve kimi de saptırmışsa, artık onu doğru yola erdirecek bir güç yoktur. Âlemlere rahmet olarak gönderilen Efendimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v) ve onun hidayet önderleri olan, yaşayışlarıyla doğru yolu gösteren ashabına salât ve selâm olsun.

Bir mezhebi tanımak için herşeyden önce o mezhebin kaynaklarının araştırılması gerekmektedir. Tarihi bir vakıayı anlamak için en eski kaynaklar incelenmeli ve ona göre bir sonuca varılmalıdır. Türkiye'de Mezhepler Tarihi ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır; ancak gerek müntesiplerinin azlığı gerekse tarih sayfaları arasında zamanla kaybolmaları nedeniyle Hâricîlik gibi ilk fırkalar üzerinde fazla araştırma yapılmamıştır. Buna binâen günümüzde çok az sayıda olsalar da inanışlarını sürdüren İbâzîler ile ilgili Prof. Dr. Ethem Ruhi FİĞLALİ ve Yrd. Doç. Dr. Orhan ATEŞ'in çalışmalarını istisna edecek olursak malesef Türkiye'de fazla bir çalışma yapılmamıştır. Biz, bu çalışmamızla İbâziyye'yi daha iyi tanımayı ve daha önce yapılmış olan çalışmalara bir nebze de olsa bir katkı sağlamayı hedefledik.

Çalışmamızın ana konusunu İbâziyye'nin önemli imâmlarından olan Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin(ö. 145/762) İbâzîliği yaymadaki çalışmaları ve Mağrib'e gönderdiği Hameletü'l-İlm'in oradaki faaliyetlerini kapsamaktadır.

Araştırmamız giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Hâricîlik hakkında kısa bir bilgi verilmiş olup Sıffîn'den Nehrevân sonrasına kadar olan süreç ve daha sonra fırkalara ayrılış anlatılmıştır.

“*Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme*” adını taşıyan birinci bölümde öncelikle Ebû Ubeyde’nin doğumu, nesebi ile ilgili bilgiler verilmiş daha sonra ise onun İbâzîliği yaymak için katlandığı sıkıntılar anlatılmış ve ilmi kişiliği çatısı altında fikhî görüşleri, eserleri ve meclisleri anlatılmaya çalışılmıştır.

“*Mağrib ve Hameletü’l-İlm*” adını taşıyan ikinci bölümde, Mağrib’in coğrafik olarak alanları tespit edilmiş ve oraya giden Hameletü’l-İlm olan beş kişinin biyografileri verilmiş, Basra’ya Ebû Ubeyde’nin yanına gelişleri ve eğitimlerinin sonunda Mağrib’e dönüşleri anlatılmıştır.

“*Hameletü’l-İlm’in Mağrib’deki etkileri*” adını taşıyan üçüncü bölümde ise Mağrib’e giden Hameletü’l-İlm’in siyasi, ilmi ve sosyal etkileri anlatılmaya çalışılmıştır. Siyasi etki olarak, Ebû’l-Hattâb ve Abdurrahmân b.Rüstemin imâmeti ve savaşlar; ilmi etki olarak Asım es-Sidrâtî’nin meclisleri ve sosyal etki olarak da Tâhert şehrinin inşâsı örnekleri verilmiştir.

Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Tez konusunu belirleme, okuma ve düzeltme esnasında yardımlarından fikirlerinden ve tecrübelerinden istifade ettiğim danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Orhan ATEŞ’e, ilminden, tecrübelerinden ve derslerinden istifâde ettiğim Prof. Dr. Metin BOZAN’a, Taha ERTÜRK’e ve İsmail KAYA’ya da teşekkürlerimi belirtmek isterim.

Yahya ERTÜRK

Diyarbakır 2014

ÖZET

Bu çalışmada, Hâricîliğin günümüze kadar ulaşabilmiş tek kolu olan İbâziyye mezhebinin önemli imâmlarından kabul edilen Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin (ö. 145/762) İbâziyye'yi yaymak için gösterdiği çaba, Kuzey Afrika'ya gönderdiği Hameletü'l-İlm (ilim taşıyıcıları) ve oradaki faaliyetleri konusu işlenmiştir.

Çalışmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Girişte araştırmanın konusu, sınırları, amacı, metodu; Hâricîliğin doğuşu ve fırkalara ayrılışı anlatılmıştır.

Birinci bölümde Ebû Ubeyde'nin hayatı, ilmî kişiliği ve oluşturduğu meclisler anlatılmıştır.

İkinci bölümde Mağrib ile ilgili genel bir bilgi verilmiş olup Mağrib'e giden Hameletü'l-İlm'in tanıtımı ve Basra'ya gelişleri ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise Hameletü'l-İlm'in Mağrib'de yapmış oldukları siyasi, ilmi ve sosyal faaliyetler anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Ebû Ubeyde, İbâziyye, Hameletü'l-İlm, Mağrib

ABSTRACT

İbâziyye is externality's only arm which could be reached nowadays. In this study Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme who is accepted one of important imâm affords to spread İbâziyye and Hameletü'l-İlm who he send Mağreb and their activities in there treated.

Our work consists of introduction and three chapters.

In introduction topic of resarch, it's boundaries, purpose, method, the birth of externality and seperated sects are explained.

In the first chapter, life of Ebû Ubeyde, his wisdom personality, and he has been created counsils are explained.

In the second chapter, gives general information about Magreb and introduction of Hameletü'l-İlm comes from Magreb and arrival in Basra are discussed.

In the last chapter (thirt chapter), Hameletü'l-İlm made political, wisdom and social activities described.

Keywords

Ebû Ubeyde, İbâziyye, Hameletü'l-İlm, Magreb

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE SINIRLARI.....	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	1
III. HÂRICÎLİK MEZHEBİ.....	2
a. Hâricîlerin İsimlendirilmesi.....	2
b. Hâricîlerin Ortaya Çıkışı	3
c. NEHREVÂN SAVAŞI (38/658).....	6
IV. HÂRICÎLİKTE İLK FIRKALARIN OLUŞMASI	9
a. Kûfe Hâricîleri.....	9
b. Basra Hâricîleri.....	10
V. İBÂZİYYE.....	14
a. Abdullah b. İbâz	15

b. Câbir b. Zeyd.....	15
-----------------------	----

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ UBEYDE MÜSLİM B. EBÎ KERÎME (45/145, 665/762)

1.1. DOĞUMU VE NESEBÎ.....	21
1.2. EĞİTİM HAYATI	22
1.2.1. Hocaları	22
1.2.2. Öğrencileri.....	29
1.2.2.1. Irak	29
1.2.2.2. Hicaz	31
1.2.2.3. Umân.....	31
1.2.2.4. Yemen	35
1.2.2.5. Horasan	37
1.2.2.6. Kuzey Afrika.....	38
1.3. İBÂZİLİĞİ YAYMADAKİ MÜCADELESİ.....	43
1.4. ARKADAŞLARIYLA İRTİBATI.....	45
1.5. ESERLERİ.....	46
1.5.1. Ulûmü'l-Kur'an.....	47
1.5.2. Bazı Âyetlerin Tefsîri.....	47
1.6. FIKİH ANLAYIŞI VE FIKHİNİN KAYNAKLARI	49
1.7. DAVET YOLUNDA KULLANDIĞI YÖNTEM.....	53

1.7.1. Seçme Yöntemi	53
1.7.2. Kelamî Tartışmalar Yöntemi.....	54
1.7.3. Teşkilatlanmadaki Yöntemi.....	56
1.8.3.1. İhtiyarlar Meclisi.....	56
1.8.3.2. Genel Meclisler	58
1.8.3.3. Davetçileri Oluşturma Meclisleri.....	60

İKİNCİ BÖLÜM

MAGRİB'DE İBÂZÎ HAMELETÜ'L-İLM (İLİM TAŞIYICILARI)

2.1. MAĞRİB COĞRAFYASINA GENEL BİR BAKIŞ	63
2.2. MAĞRİB'E GİDEN HAMELETÜ'L-İLM'İN MAHİYETİ	65
2.2.1. Ebû'l-Hattâb el-Meâfirî	65
2.2.2. Abdurrahmân b. Rüstem el-Farisî	68
2.2.3. Asım es-Sidrâtî	70
2.2.4. İsmail b. Durâr el-Ğidâmesî	73
2.2.5. Ebû Dâvud en-Nefzâvî	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAMELETÜ'L- İLİM'İN MAĞRİB'DEKİ ETKİLERİ

3.1. SİYASİ ETKİLER	78
3.1.1. Ebû'l-Hattâb'ın İmâmeti	78

3.1.2. Abdurrahmân b. Rüstem'in İmâmîyeti	81
3.1.3. Savaşlar	86
3.1.3.1. Trablus'a Giriş	86
3.1.3.2. Kayrevan'a Giriş	88
3.1.3.3. Ebû'l-Hattâb ve Abbâsî Hilafeti Arasındaki Mücadele	90
3.2. İLMÎ ETKİLER	92
3.2.1. Asım es-Sidrâtî'nin Meclisleri	93
3.2.2. Mektebetü'l-Ma'sume	94
3.2.3. SOSYAL ETKİLER.....	95
SONUÇ	98
KAYNAKÇA	101
EKLER.....	107

KISALTMALAR

AÜİFD	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	:İbn
Bkz.	:Bakınız
Bnt.	:Bint
Çev.	:Çeviren
DİA	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	:Hicri
No.	:Numara
Nşr.	:Neşreden
(s.a.v)	:Sallallahu aleyhi vesellem
Thk.	:Tahkik
Trz.	:Tarihsiz
UÜSBE	:Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
vd.	:Ve diğerleri
Yay.	:Yayımları
yy	:Yüzyıl

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE SINIRLARI

Araştırmamızın konusu, İbâziyye'nin kurucusu olarak kabul edilen Câbir b. Zeyd'in öğrencisi ve aynı zamanda ondan sonra İbâziyye'nin İmamı olan Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ve onun döneminde Mağrib'den Basra'ya ilim öğrenmeye gelip daha sonra Mağrib'e Hameletü'l-İlm (ilim taşıyıcıları) olarak geri dönen beş kişinin yapmış oldukları faaliyetlerdir.

Araştırmamızda, Sıffin Savaşı(37/657) sırasında ortaya çıkan Hâricîlerin tanıtımıyla başlayıp Fars kökenli olan Abdurrahmân b. Rüstem'in Mağrib'de, Cezayir'e başkentlik yapmış olan Tâhert şehrinin kurulmasına ve Abdurahman b. Rüstem'in vefatına (171/787) kadar olan süreci anlatmaya çalıştık.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI

Hâricîler, Hz. Ali'nin saflarında katılmış oldukları Sıffin savaşından sonra Hakem Olayı'na karşı çıkmış ve meşhur sloganlarıyla tarafları küfürle suçlamışlardır. Aşırı görüşlerinden dolayı kendi içinde bile parçalanmaya mahkûm olan Hâricîler birçok kola ayrılmıştır. Bu kollardan biri olan İbâziyye aşırılıktan sakınmış, Hâricîlerin tutumlarının yanlış olduğunu belirtmiş ve kendilerini Hâricîlerden saymayarak farklı bir yol takip etmiş ve görüşlerinin ılımlı olmasından dolayı günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır.

İbâzîler, sayısal anlamda az olsalar da dünyanın farklı yerlerinde inançlarını sürdürmektedirler. Bu durum, İbâzî imâmların ilk yıllarda prensip edindiği ilim taşıyıcılığının bir semeresi olarak kabul edilmelidir; zira o dönemde Ebû Ubeyde ve

diğer İbâzi imâmların yetiştirmiş oldukları öğrenciler birçok bölgede -bazıları devlet yöneticisi bazıları da ilim hocası olarak- İbâziyye'yi yayma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Araştırmamızda, İbâzîler'in günümüze ulaşmalarında büyük bir etkiye sahip olan ilim taşıyıcılığı ile ilgili olarak herhangi bir çalışmanın olmadığını tespit ettik. Bu çalışmamız söz konusu boşluğun doldurulmasına bir katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

III. HÂRİCİLİK MEZHEBİ

a. Hâricîlerin İsimlendirilmesi

Hâricî (çoğulu: Havâric) kelimesi, “ح - ر - خ” kökünden türetilmekte olup fiil, “çıkarmak, çıkarmak, (birini öldürmek için) ortaya çıkmak, borcunu ödemek, (ilimde) mütehassıs olmak, isyan etmek”¹ anlamlarına gelir. Şehristânî'ye göre Cemaatin ittifak ettiği hak imâma karşı isyan eden herkes Hâricî olarak isimlendirilir.² Ona göre isyan ister Sahâbe zamanında ister Tâbiûn isterse başka dönemlerdeki imâmlara karşı olsun farketmez.³ Havâric isminin Mezhepler Tarihi'nde özel bir fırkaya verilmiş olması bilinmektedir; ancak bu ismin neden verilmiş olduğu konusunda birçok görüş bulunmaktadır. Bazılarına göre Havâric ismi, Hz. Ali'nin ordusundan çıkanlar anlamındadır.⁴ Bu isimlendirme Hz. Ali'ye isyan etmelerinden dolayı kendilerine verilmiştir.⁵ Bazıların göre ise “Kâfirlerin arasından çıkararak, Allah'a ve Peygamberi'ne hicret edenler”⁶ anlamında kâfirlerle her türlü ictimâî bağları koparanlar ve oturup

¹ Cubrân Mes'ûd, **er-Râid**, 5.Baskı, Beyrût 1986, I, 617.

² eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth b. Abdi'l-Kerîm b. Ebî Bekr Ahmed (548/1153), **el-Milel ve'n-Nihal**, Thk: Muhammed Seyyid Kîlânî, I-II, 2.Baskı, Beyrût 1395/1975, II, s. 114.

³ Şehristânî, **el-Milel**, I, 114.

⁴ Şelebî Ahmed, **Mevsû'atu't-Târîhi'l-İslâmî**, 6.Baskı, Kâhire, 1982, II, 198; el-Mağribî Abdulfettâh, **el-Fıraku'l-Kelâmiyye el-İslâmiyye**, Kâhire, 1407/1986. 175.

⁵ Şelebî, **Mevsû'atu't-Târîhi'l-İslâmî**, II, 198; Abdurrezzâk Huseyn, Şi'ru'l-Havâric, Amman, 1407/1986, 11.

⁶ Kur'ân-ı Kerîm, **Nisâ**, 100.

kalanlar anlamına gelen “kaade”nin zıddına fiilen cihada katılanlar⁷ anlamları da yüklenmiştir. Kendilerine Havâric dışında başka isimlendirmeler de bulunulmuştur; bunlardan bazılarını şöyle zikredebiliriz:

“Hüküm sadece Allah’ındır!” diyerek Allah’ın hükümleri varken insanların hükümlerini kabul etmediklerinden dolayı, el-Muhakkime⁸, Sıffin Savaşı’ndan sonra Hz. Ali ile birlikte Kûfe’ye gitmeyi reddedip Harûra’da kaldıklarından dolayı, Harûriyye⁹ ismini almışlardır. Bunların yanı sıra Ehlü’l-İstikame¹⁰, Abdullah b. Vehb e’r-Rasibî’ye nisbetle el-Vehbiyye¹¹, Nehrevân’a kaldıklarından dolayı Ehl-i Nehrevân, Kur’an-ı Kerim’de “Şüphesiz Allah Mü’minlerden canlarını ve mallarını kendilerine vereceği Cennet karşılığında satın almıştır. Artık onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve öldürülürler. Allah bunu Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’an’da kesin olarak va’detmiştir. Kimdir sözünü Allahtan daha iyi yerine getiren? O halde yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük kurtuluştur”¹² âyetinden yola çıkarak eş-Şurât ismini kullanmışlardır.

b. Hâricîlerin Ortaya Çıkışı

Hâricîlerin ne zaman ortaya çıktığıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı tarihçiler¹³, Hâricîliğin doğuşunu genel olarak Sıffin Savaşı’nda Hakem Olayı’nın ortaya çıkışına bağlamıştır. Zira onlara göre Hâricîler, Hz. Ali’nin aralarını bulacak

⁷ Celî Ahmed Muhammed Ahmed, **Dirâse ani’l-Fırak fî Târîhi’l-Muslimîn, el-Havâric ve’s-Şia**, 2.Baskı, Riyâd, 1408/1988, 5.

⁸ Abdurrezzâk Huseyn, **Şi’ru’l-Havâric**, 13; el-Mağribî, el-Fırak, 176; Celî, **Dirâse**, 51.

⁹ Eş’ari Ebû’l Hasen Ali b. İsmâîl, **Makâlâtü’l-İslamiyyin ve İhtilafu’l-Musallîn**, (Nşr. Helmut Ritter), Wiesbaden, 1963, I, 167; Bağdâdi Abdulkadir b. Tâhir, **el-Fark beyne’l-Fırak**, Mektebe Tevfikiyye, Kâhire, Trz, 80.

¹⁰ İbn Zekvan Sâlim, **e’s-Sire**, (Thk. ve İngilizceye Çev. Patricia Crone-Fritz Zimmermann), Oxford University Press, New York, 2001, 96-98; Kalhâtî Ebû Said b. Said el-Ezdî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, (Thk. Seyyide İsmail Kâşif), Uman, 1400/1980, II, 421-422.

¹¹ Kalhâtî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, II, 423.

¹² Kur’an-ı Kerîm, **Tevbe**, 111.

¹³ Kalhâtî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, II, 239.

hakemlerin tayin edilmesini kabul edişinden hemen sonra ortaya çıkmış olup siyasal yönü ağır basan bir fırkadır. Ortaya çıkan bu farklılaşmanın görünürdeki sebebi de, Hâricîlerin kendi ifadeleriyle Allah'ın hüküm verdiği bir konuda insanların hükmüne başvurmanın doğru olmadığını düşünmeleri idi.¹⁴

Aslında Hâricîliğin tek doğuş nedeni Sıffın Savaşı'ndaki gelişmeler değildir. Bu açıdan Hâricîliğin doğuşunu yalnızca Sıffın Savaşı'yla açıklamak, arkaplandaki diğer nedenleri görmemizi zorlaştıracığından, Hâricîliğin doğuş sürecinin doğru anlaşılıp çözümlenmesine engel olacaktır. Bu yüzden Hakem Olayı, Hâricîliğin ortaya çıkış sürecinde zahiri bir sebep olarak görülebilir.¹⁵ Asıl sebepler daha gerilerde, tarihsel süreçte geriye doğru gidersek Sıffın Savaşı, Cemel Savaşı, Hz. Ali'nin halife seçilmesi ve hatta Hz. Osman'ın döneminde ortaya çıkan gelişmelerle ilişkilidir.¹⁶ Ancak yapmış olduğumuz bu çalışma daha çok İbâzîlik ile ilgili olduğu için Hâricîliğin doğuşuyla ilgili detaylara inmeden konuyu ana hatlarıyla anlatmaya çalışacağız.

İlk Hâricîler, Sıffın Savaşı'nda gerçekleşen Hakem Olayı'nı kabul etmeyen ve "Hüküm yalnızca Allah'ındır!" diyerek, Allah'ın hükmüne boyun eğmeyenlerdir. Onlar, insanların hükümlerine boyun eğenleri tekfir eder ve Hz. Ali'den ayrılan, Hz. Ali tövbe edip bu kararından vazgeçinceye kadar onunla tekrar birleşmeyeceğine karar verenlerdir. Aynı zamanda Aralarında Abdullah b. Vehb e'r-Rasibî, Hurkûs b. Zübeyr es-Sa'dî, Zeyd b. Husayn et-Tâî, Hamza b. Sinan el Esedî ile Muhâcir ve Ensâr'dan birçok insanın da bulunduğu Harûra'ya giden Hâricîlerdir.¹⁷ Bunlar, Muhakkime-î Ūla olarak da bilinirler. Kalhâtî onlardan şöyle söz etmektedir:

“Onlar, Ali'den ayrılarak Kûfe'ye bağlı Harûra denilen bir yere gelmişlerdir. Onların velisi, Allah'a itaat edip emirlerini yerine getiren ve Resûlün sünnetine

¹⁴ Yıldız Harun, **Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi**, Araştırma Yay. Ankara, 2010, 43.

¹⁵ Ammar Talibî, **Arau'l-Havârici'l-Kelamiyye**, Cezayir, 1398/1978, I, 81.

¹⁶ Yıldız, **Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi**, 43.

¹⁷ Kalhâtî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, II, 239.

uyanlardır. Hz. Peygamber (s.a.v)'den sonra iki halifenin yolundan gitmişlerdir. Onların düşmanı Allah'a isyan edip emirlerine muhalefet eden, nebîsinin sünnetine uymayan ve ondan sonra da iki halifenin yolundan gitmeyenlerdir. Birbirlerine muhalefet etmez, sonra gelen önce gidenin izini takip ederdi. Onlar, vahye şahit olmuş ve onun te'vilini anlamışlardır. Hz. Peygamber (s.a.v)'in hayatını, savaşlarını ve vefatını görmüşler. Onlar, Kur'anla amel eden inkâr edenlere ilk karşı çıkan ve fitneyi ilk gören ve kınayanlardır. Allah yolunda kınayıcının kınamasından asla korkmazlar. Fitne yanında doğruluk hâkim oluncaya kadar savaşmışlardır. Bu durum Nâfi' b. Ezrak'ın onlardan ayrılmasına kadar devam etmiş, böylece aralarında değişik görüşler ortaya çıkmış, değişik gruplara ayrılmışlar ve görüşlerinden vazgeçmişlerdir. Böylece Müslümanlara ve dinde istikamet sahibi olan insanlara (Ehlu'l-İstikâme) muhalefet eden işler ortaya çıkmıştır.”¹⁸

Hâricîlerin kendisinden ayrılmasından sonra Hz. Ali “Neden daha önce olduğu gibi Kur'an sesi duyamıyorum?” diye sorunca kendisine Kurrâ'nın kamptan ayrıldığı söylenmişti.¹⁹ Hz. Ali, onları ikna etmek için önce Abdullah b. Abbâs'ı göndermiş; ama Abdullah b. Abbâs onları ikna edememiş, hatta Kalhâtî'ye göre onları dinleyince onlara hak verip oradan ayrılmıştır.²⁰ Bunun üzerine Hz. Ali Harûra'ya gelip onlar için çok değerli olan Yezîd b. Kays el-Erhâbî'nin çadırına²¹ girerek orada abdest alıp namaz kıldıktan sonra onlara tahkimi ve savaşı kendisinin istemediğini, mushaflar kaldırılınca bunun bir tuzak olduğu uyarısında bulunduğunu söyledi. Tahkimnâme metninde iki hakeme Kur'an'ın dirilttiğini diriltmeyi, öldürdüğünü de öldürmeyi şart koştuğunu, onların Kur'an'a göre karar vermeleri halinde buna karşı çıkamayacaklarını; ama bunun tersini yaparlarsa aldıkları karara uymayacaklarını; çünkü Kur'an'ı hakem yaptıklarını

¹⁸ Kalhâtî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, II, 421-422.

¹⁹ Kalhâtî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, II, 239.

²⁰ Kalhâtî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, II, 251; Şemmâhî Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Osman, (928/1522), **Kitabu's-Siyer**, (thk. Ahmed b.Suud es-Siyâbî) I-II, Uman, 1407/1987, I, 48-49; Müberred Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, (285/898) **el-Kâmil fi'l-Lüğa ve'l-Edeb ve'n-Nahv ve't-Tasrif**, (thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim), Kâhire, III, 165-166.

²¹ Belâzûrî, Ebû'l-Hasan Ahmed b.Yahya (279/892), **Ensâbu'l-Eşrâf**, (Ed. S.D.F. Goitein) Jarusalem, 1936, III, 122.

ve hakemlerin de onda bulunanları söyleyeceklerini belirtti.²² Bunun üzerine Hâricîler, neden Tahkimnâme’de isminin Mü’minlerin emiri olarak yazılmadığını sorunca Hz. Ali, Hudeybiye’de anlaşma metninde Hz. Peygamber (s.a.v)’in de adının Resûlullah vasfıyla yazıldığını; ama müşriklerin itirazı olunca Hz. Peygamber (s.a.v)’in sadece adının kalmasına razı olduğunu söyledi.²³ Bu cevaba Hâricîlerin tümü tatmin olmamıştır ve kendi aralarında daha önce Tahkim’i kabul edip sonra tövbe ederek pişman olduklarını ve savaşa dönmeye karar verdiklerini belirten kişiler gibi onun da tövbe etmesini istediler. Hz. Ali de: “*Ben Allah’a tövbe eder ve bütün günahlarımı bağışlamasını isterim*” diyerek, onlardan geri dönmelerini istedi. Bunun üzerine altı bin kişi tekrar Hz. Ali’ye biat edip Kûfe’ye döndü, onların dışında kalanlar da Nehrevân’a gittiler.²⁴

c. NEHREVÂN SAVAŞI (38/658)

Hz. Ali, Hz. Muâviye ile tekrar çarpışmak için Şam’a gitmeye karar verince Nehrevân’da kalan Muhakkime’nin de kendisine katılıp onun safında savaşmalarını istedi. Buna karşılık Muhakkime Hz. Ali’nin yaptığı hatadan dönüp Allah’a tövbe ve istiğfarda bulunmasını ancak bu şekilde bir araya gelebileceklerini söylediler. Muhakkimedden umduğu desteği alamayan Hz. Ali Şamlılar üzerine tek başına yürümeye karar verdi.

Hz. Ali Şam’a gideceği sırada kendisine, Hâricîlerin halktan bazılarını katlettikleri ve Abdullah b. Habbab b. Eret ve hamile hanımının vahşice öldürüldüğü haberi ulaştı. Ulaşan bu habere göre Basra Hâricîlerinden Mis’ar b.Fedekî et-Temîmî, Nehrevân’a giderken yolda meşhur sahabi Habbab b. Eret’in oğlu Abdullah ile karşılaşmış ve onun “*Babam bana fitne ortaya çıktığında evimde oturmamı tavsiye etmişti*” demesi üzerine “*Allah, bize babanın tavsiye ettiğinden farklı şeyler tavsiye*

²² Şemmâhî, **Siyer**, I, 50, Belâzûrî, **Ensâbu’l-Eşrâf**, III, 122-123, Müberred, **el-Kâmil fi’l-Lüğa**, III, 210-211.

²³ Belâzûrî, **Ensâbu’l-Eşrâf**, III, 123, Müberred, **el-Kâmil fi’l-Lüğa**, III, 182, 210-211.

²⁴ Belâzûrî, **Ensâbu’l-Eşrâf**, III, 123, Şemmâhî, **Siyer**, I, 49-50.

ediyor. O, ‘Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın’²⁵ buyurmaktadır” diyerek onu ve yanında bulunan kadınları öldürmüştü.²⁶ Bunun üzerine Hz. Ali, haberin doğruluğunu araştırmak üzere Hâris b. Murre el-Abdî’yi elçi olarak onlara göndermiş, ancak Haricîler, elçiyi de sorgusuz sualsiz öldürmüşlerdi.²⁷ Bu anlatılanlardan yola çıkılırsa, Hz. Ali için artık Havâric problemini çözmekten başka bir çaresi gözüküyordu.

Hâvaric’in kaynaklarına bakıldığında ise olayın bu şekilde gerçekleşmediği görülmektedir. Bu olayla ilgili Şemmâhî, şunları söylemektedir; “Mis’ar b. Fedekî, Basra’dan bir grup ile yola çıkmış, Abdullah b. Habbâb’ın bulunduğu köye geldiklerinde ona tahkimden söz etmişlerdi. Abdullah b. Habbâb, “*Babam, fitne çıktığında evimde oturmamı tavsiye etmişti*” şeklinde cevap verince Mis’ar, “*Allah, bize babanın sana tavsiye ettiklerinden farklı şeyler tavsiye ediyor. O, ‘Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın’ demektedir*” şeklinde cevap vererek onu öldürdü.²⁸ Şemmâhî, olayla ilgili farklı bilgiler de vermektedir; Daha sonra Mis’ar b. Fedekî, Nehrevân’da toplanan Havâric’in yanına geldiğinde oradakiler, yaptığına karşılık Mis’ar’ın ölüm cezasına çarptırılmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Mis’ar, onların yanından kaçmış, onlar da kendisinden uzak olduklarını ve kendisiyle her türlü ilişkiyi kestiklerini açıklamışlardır.²⁹ Yine Şemmâhî’nin naklettiği başka bir rivayete göre Havâric, Nehrevân’da Abdullah b. Habbâb’ın katlini üstlenen Rabîa el-Fihri’yi kovarak onu dışladıklarını ve ondan uzak olduklarını açıklamışlardır.³⁰

²⁵ Kur’an-ı Kerîm, **Enfâl**, 39.

²⁶ Taberî Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr , (310/922), **Târîhu’l- Ümeme ve’l-Müluk**, Beyrût, Trz, V, 692; Müberred, **el-Kâmil fi’l-Lüğa**, III, 212-213.

²⁷ Nu’aymî, bu rivayetlerin Hz. Ali’nin Hâricîlerle yapmış olduğu savaşı meşru göstermek maksadıyla uydurulduğunu, zira Hz. Ali’nin onlarla büyük bir ihtimalle cemaatten ayrıldıkları için savaştığını söylemektedir. Bkz., Nu’aymî, Selîm, “**Zuhûru’l-Havâric**”, Mecelletü’l-Mecmai’l-İlmiyyi’l-İrakî, XV, Bağdat, 1967,(10-38).

²⁸ Şemmâhî, **Siyer**, I, 51.

²⁹ Şemmâhî, **Siyer**, I, 51.

³⁰ Şemmâhî, **Siyer**, I, 51.

Böyle bir olay karşısında Hz. Ali'nin taraftarlarının çoğunluğu Hâricîleri burada bırakıp gitmenin hem aileleri hem de malları için tehlikeli olacağından korktuklarını belirttiler. Hz. Ali taraftarlarının talebi üzerine -bundan hoşlanmamakla beraber- tıpkı Sıffîn'de ordusunun çoğunluğunun isteğini kabul etmek zorunda kaldığı gibi yine onların isteklerini kabul etmek zorunda kaldı.³¹ Şam'a gitmeme kararından sonra Hz. Ali ordusuyla beraber Nehrevân'a geri döndü. Hz. Ali, kan dökülmesini istemediğinden dolayı onlara elçiler göndererek onlardan Allah rızası için geri dönmelerini ve kendisine katılmalarını istedi. Bu girişimler başarısız olunca artık savaş kaçınılmaz hale gelmişti. Hz. Ali, savaşa girmeyenlerle ve emân isteyenlerle savaşmayacağını belirtince bir kısım Hâricî savaşmaktan vazgeçti. Ferve b. Nevfel el Eşcaî gibi “ *Vallahi Ali ile neden savaştığımızı bilmiyoruz*” diyen yüzlerce kişi de yapılan anlaşma sonucunda savaşmaktan vazgeçti.³² Savaş meydanında Kalhâtî'nin de dediği gibi sadece 4 bin kişi kalmıştı. Şiddetli bir çarpışmadan sonra birkaçı hariç hepsi öldürüldü.³³ Yine Kalhâtî'nin dediğine göre savaşta ölenler arasında Bedir ehlinen yetmiş kişi, Resûlullah (sav)'in yanından hiç ayrılmayan ve “Es-Savâri” olarak bilinen dört yüz kişi, Muhâcir, Ensâr ve Tabiûn'dan birçok kişi vardı.³⁴ Hz. Ali, savaştan sonra cesetler arasında dolaşarak üzüntülü bir şekilde “*Ne kötü bir iş yaptık! Aramızda en kıymetli ve bilgili insanları öldürdük*” deyince, bazı arkadaşları: “*Ey Mü'minlerin emîri biz müşriklerle çarpışmadık mı?*” deyince. Hz. Ali, onların şirkten kaçındıklarını söyledi. Arkadaşları: “ *Peki Onlar Münafik mıydı?*” diye sorunca Hz. Ali: “*Şüphesiz Münafıklar Allah'ı az anarlar; ama bunlar Allah'ı çok anıyorlardı*” cevabını vermiştir.³⁵

Hâricîler için Nehrevân Savaşı'nda hezimete uğramaları, ruhlarında silinmesi imkânsız derin izler bırakmıştır. Şiiler için Kerbela'nın anlamı ne ise Hâricîler için de

³¹Taberî, *Târîhu'l- Ümem ve'l-Mülûk*, IV, 45.

³² Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, III, 144-146.

³³ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, II, 251-253.

³⁴ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, II, 251-252.

³⁵ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, II, 252.

Nehrevân aynı şeyi ifade etmektedir.³⁶ Bu yüzden bu savaşın elem ve acısını duyan Hâricî şairleri, yazdıkları şiirlerle halkı sürekli kıyam etmeye çağırmış ve onları öldürülen Hâricîlerin intikamı için mücadeleye davet etmişlerdir.³⁷ Nehrevân Savaşı'ndan sonra Hâricîler, Hz. Ali'yi öldürülmesi gereken bir düşman olarak görüyorlardı ve bunun bir sonucu olarak da Abdurrahmân b. Mülcem adındaki bir Hâricî, Nehrevân'da öldürülenlerin intikamını almak niyetiyle Hz. Ali'yi hançerleyerek yaralamış ve bu yaranın etkisiyle Hz. Ali vefat etmiştir.(40/661)³⁸

IV. HÂRICÎLİKTE İLK FIRKALARIN OLUŞMASI

a. Kûfe Hâricîleri

Hz. Ali'nin ölümünden sonra halifelik önce Hz. Hasan'a daha sonra ise Muâviye'ye b. Ebî Süfyân (ö.60/680)'a geçince Hâricîlerin Emevîler'e yönelik ayaklanmalarının da başlangıcı olmuştur. Özellikle de Hz. Hasan'ın hilafeti hicri 41 yılında Muâviye'ye teslim etmesinden sonra gerçekleşen bu ayaklanmalar "*Artık Muâviye üzerine tereddütsüz yürüyorsunuz ve onunla savaşınız*" sloganının sahibi Ferve b. Nevfel'in hareketiyle yoğunlaşmıştı.³⁹ Suriye'den gelen birlikler başarılı olamayınca Muâviye Kûfe'deki halkı zorlayarak ayaklanmayı bastırmıştır.⁴⁰ Hâricîler önce Abdullah b. Ebî Havsa et-Tâî ve daha sonra da Havsara b. Veda' b. Mes'ûd el-Esedî'yi liderliğe getirdi; ama Muâviye'nin tekrar Kûfe yakınlarında onlarla çarpışması sonucu sadece elli kişi Kûfe'ye sığınabildi.⁴¹ Uzun bir zaman sonra Hâricîler Kûfe Valisi

³⁶ İrfan Abdulhamid, **İslamda İtikadi Mezhepler ve Akâid Esasları**, (çev. M.Saim Yeprem) Marifet Yay, İst, 1994, 85.

³⁷ Husayn Abdurrezzak, **Şi'ru'l-Havâric**, Uman, 1987, 105.

³⁸ Şemmâhî, **Siyer**, I, 54, Kalhâtî, **el-Kâmil fi'l-Lüğa**, II, 253.

³⁹ İbnü'l-Esîr Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), **el-Kâmil fi't-Târîh**, Beyrût,1965-1966, III, 409; Nuveyrî Şihabuddin Ahmed b. Abdulvehhab (733/1332), **Nihayetu'l-Arab Fi Funûni'l-Edeb**, (Thk. Ali Muhammed el -Bicâvî), Kâhire, (1396/1976) XX, 272-273; Fığlalı Ethem Ruhi, **Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı** AÜİFD, XXII, Ankara, 1978, (ss.245-275) 262-263.

⁴⁰ Şemmâhî, **Siyer**, I, 57; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, III, 409-410, Nuveyrî,**Nihayetu'l-Arab Fi Funûni'l-Edeb**, 20, 273.

⁴¹ Şemmâhî, **Siyer**, I, 57.

Muğîre b. Şu'be'nin ölümüyle birlikte Hayyan b. Zabyan'ı liderliğe getirip tekrar Emevîler'e karşı ayaklandılar; ama bu ayaklanma da bastırıldı ve buradaki Hâricîlerden sağ kalan olmamıştır.⁴² Bu şekilde Kûfe'deki Hâricîlerin varlığı da sona ermiş oldu.

b. Basra Hâricîleri

Basra'da Hâricîlik faaliyetlerini ilk olarak başlatan isim Sıffin Savaşı'ndan sonra önce Basra'ya gelen, Nehrevân Savaşı çıkınca da savaşa katılan ve sonra Nehrevân'dan sağ kurtulup Basra'ya dönen Hâricîler Ebû Bilâl Mirdâs b. Udeyye'yi lider olarak seçmişlerdir. Ebû Bilâl, o dönemin Basra Valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ın Hâricîler'e yönelik sert baskılarını görünce yanındaki kırk kişilik bir grupla Ahvâz'a gitti. Bundan haberdar olan Vali Ubeydullah, iki bin kişilik bir orduyu Eslem b. Zur'a komutasında Ebû Bilâl üzerine sevketti. Ebû Bilâl "Biz savaşmak istemiyoruz" demesine rağmen Eslem hücum etti; ancak Eslem'in ordusu dağıldığı için savaş alanını terketmek zorunda kaldı.⁴³ Daha sonra Ubeydullah, Abbâd b. Ahzâr komutasındaki dört bin kişilik bir ordu da sevkedince Ahvâz yakınlarında bir çarpışma daha gerçekleşti. Günlerden cuma olduğundan dolayı Ebû Bilâl cumadan sonra savaşın devam edilmesini talep edince Abbâd bunu kabul etti; ancak Abbâd'ın askerleri Ebû Bilâl Mirdâs ve arkadaşlarını namaz kıldıkları sırada öldürdüler. Ebû Bilâl'in kafasını da Ubeydullah b. Ziyâd'a göstermek üzere Basra'ya götürdüler.⁴⁴ Bu olaydan sonra Basra'da kalan Hâricîler de oradan ayrılmak zorunda kaldı.

Yezîd'in komutanı Müslim b. Ukbe'nin Harre olayı olarak da bilinen Medine'ye saldırması, Mekke'de Kâbe'nin yıkılışı gibi insanların öfkesini tırmandıran vakıaların yaşanmasıyla beraber Nafi' b. Ezrak, arkadaşlarına Mekke'ye gitmeyi ve Abdullah b.

⁴² Şemmâhî, **Siyer**, I, 57-58.

⁴³ İbn Sellâm el- İbâzi, (273/886) **Kitabun Fihi Bed'ul-İslam Ve Şeraiu'd-Din**, (Thk. Werner Schwartz, Sâlim b. Ya'kub), Beyrût, 1406/1986, 110; Dercînî Ebû'l -Abbâs Ahmed B. Said, , (670/1271), **Kitabu Tabakâti'l-Meşaih Bi'l-Mağrib**, (thk. İbrahim Tallây) I-II, Cezayir,1974, II, 218-219.

⁴⁴ Dercînî, **Tabakât**, II, 221-222; Şemmâhî, **Siyer**, I, 63-64, Müberred, **el-Kâmil fi'l-Lüğa**, III, 250-256.

Zübeyr'le birleşmeyi teklif etti.⁴⁵ Bu teklifi kabul eden Hâricîler Mekke'ye gitti. Onlar arasında Abdullah b. İbâz, Abdullah b. Saffar, Hanzale b. Beyhes gibi sonradan Hâricî fırkaların kurucuları da vardı.⁴⁶ Yezîd'in ölümünün ardından Şamlıların Mekke'yi terketmeleriyle beraber Hâricîler Abdullah b. Zübeyr'in görüşlerini tam olarak bilmediklerini ve böyle biriyle işbirliği yapmanın ne kadar doğru olacağını aralarında tartışmaya başladılar. En sonunda Abdullah b. Zübeyr'e gidip ona dört halife, Hz. Ayşe, Zübeyr b. Avvam ve Talha b. Ubeydullah hakkındaki görüşlerini sorunca, Abdullah b. Zübeyr'in verdiği cevaplar Hâricîlerin beklentilerini karşılamadı. Eğer Abdullah b. Zübeyr onların görüşlerini paylaşıyor olsaydı, ona biat edeceklerdi; ama aralarında görüş farklılığı olduğu için Hâricîler onun yanından kızarak ayrıldılar.⁴⁷ Böylelikle o gün orada bulunan yaklaşık 10 bin kişi iki gruba ayrıldı. Bunlarda Abdullah b. Saffar, Abdullah b. İbâz, Hanzale b. Beyhes, Ubeydullah ve Zübeyr b. Mahuz gibileri tekrar Basra'ya; Ebû Talut, Ebû Fudeyk, Raşid et-Tavil, Abdullah b. Sevr ve Atiyye b. Esved gibileri de Yemâme'ye gitti.(64/683)⁴⁸

Hâricîler Basra'ya geldiklerinde, Yezîd b. Muâviye'nin ölmüş olmasından dolayı halkın, Vali Ubeydullah b. Ziyâd'ın aleyhine ayaklandığını gördüler. Ubeydullah'ın da öldürülmesinden sonra Hâricîler Basra hapisanelerinde bulunan bütün Hâricîleri serbest bırakarak Nafi' b. Ezrak'ın etrafında toplandılar.⁴⁹ Daha sonra Basra'ya Vali olarak gönderilen Mes'ûd b. Amr da öldürülünce Hâricîler Basra'yı ele geçirdiler; ancak daha sonra Basralıların da desteklediği ordu kısa sürede Basra'yı tekrar ele geçirdiğinde Nafi' b. Ezrak beraberindeki bir grup: "Aramızdan Allah yolunda

⁴⁵ Müberred, **el-Kâmil fi'l-Lüğa**, III, 276, İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, IV, 165, Nuveyrî, **Nihayetu'l-Arab**, XX, 561.

⁴⁶ Müberred, **el-Kâmil fil-Lüğa**, III, 276-277, Wellhausen, **İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri**, (Çev. Fikret İşıltan), Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 1996, 40-41.

⁴⁷ Taberî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, VI, 503-504; Müberred, **el-Kâmil fi'l-lüğa**, III, 282, İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, IV, 165-166; Nuveyrî, **Nihayetu'l-Arab**, 20, 561-562.

⁴⁸ Taberî, **Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk**, VI, 504, Müberred, **el-Kâmil fil-lüğa**, III, 282-283, İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, IV, 167.

⁴⁹ Müberred, **el-Kâmil fil- Lüğa**, III, 283; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, IV, 167; ed- Düceylî M.Rıza Hasan, **Fırkatu'l-Ezarika Dirase Tahliliyye ve Tarihiyye Tebhasu an Usulî Hazîhi'l-Fırkatî ve Tatavvuriha**, Necef, 1393/1973, 60-61.

hurûc edenler çıksaydı ne iyi olurdu! Oysa ne zamandan beri bu olmuyor. Âlimlerimiz ayaklanıp insanlara yeryüzünde ışık tutmalı, onları dîne davet etmelidirler. Takva ve ictihad sahibi olanlarımız da Rabbimize kavuşmakla Allah katında sayılan şehitlerden olmalıdırlar” diyerek, hicri altmış dört yılının Şevvâl ayında Basra’dan çıkıp Ahvâz’a gittiler ve geride kalanların da kendilerine katılmasını istediler.⁵⁰ Nafi’ b. Ezrak Basra’daki Hâricîlere gönderdiği bir mektubunda onlara şunları yazmıştır: “*Bismillahirrahmanirrahim... Allah dini size seçti, siz de ancak ona teslim olmuş olarak can verin.*⁵¹ *Allah’a andolsun ki sizler şeriatın tek, dinin de tek olduğunu biliyorsunuz. Buna rağmen gece gündüz kâfirlerin ortasında durmak niye? Allah sizleri cihada çağırılmış ve “Toplu olarak sizinle savaşan putperestlerle siz de toplu olarak savaşın.”⁵² Diye buyurmuştur. Herhalde sizin için de herhangi bir durumda bir mazeret kapısı açmamıştır; çünkü Allah “İsteyen istemeyen herkes savaşa çıkın”⁵³ buyurmuştur. Allah ancak zayıflara, hastalara, vercek bir şey bulamayanlara ve kalması bir sebebe bağlı olanlara mazeret tanımıştır. Bununla beraber cihad edenleri onlara üstün tutmuştur.⁵⁴ Dünyaya aldanmayınız ve kanmayınız.”⁵⁵*

Bu mektubu alan Abdullah b. Saffar arkadaşlarının kendisinden ayrılma ihtimalini düşünerek mektubu saklamıştır; ancak Abdullah b. İbâz mektuptan haberdar olunca: “*Allah Nafi’ b. Ezrak’ın doğru söylediğini kabul eden her görüşü kahretsin!*” diyerek, Basra’da aralarında yaşadığı toplumun Müşrik olmadığını, dolayısıyla kendi durumlarının da Müşrikler arasındaki Hz. Peygamber (s.a.v)’in durumuyla kıyaslanamayacağını söyleyerek karşı çıkmıştır. Abdullah b. İbâz’a göre Basralılar müşrik olmayıp sadece nimet ve hükümler karşısında nankör durumdaydılar (كفار بالنعمة

⁵⁰ Müberred, **el-Kâmil fil-lüğa**, III, 284; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Târîh**, IV, 167, ed-Düceyli, **Fırkatu’l-Ezârika**, 61-62.

⁵¹ Kur’an-ı Kerîm, **Bakara**, 132.

⁵² Kur’an-ı Kerîm, **Tevbe**, 36.

⁵³ **Tevbe**, 41. Âyette geçen “خفافا وتقالا” kelimelerine isteyen, istemeyen anlamları verilmiştir.

⁵⁴ Nafi’ b. Ezrak, Nisâ Sûresi’nin 95-96. âyetlerini kastetmiştir.

⁵⁵ Müberred, **el-Kâmil Fi’l-Lüğa**, III, 290-291; İbn Hazm Ebû Muhammed Ali b. Ahmed ez-Zahirî, (456/1063); **Cemherât-u Rasaili’l-Arab Fi Usûri’l-Arabiyyeti’z-Zahira**, (Thk. Ahmed Zeki Safvet) Kâhire, 1356/1937, III, 104-105.

والأحكام).⁵⁶ Bunun üzerine İbn Saffar da “*Sen kısalttığın için, İbn Ezrak da aşırı gittiği için Allah her ikinizden de uzak tutsun*” deyip etrafındakilerle ayrılmıştır. Böylece 684/65 yılında el-Muhakkimetü'l-Ûlâ denilen ilk Hâricîlerden kurucularının adlarına izâfetle Ezrakiyye, Necdiyye, Sufriyye ve İbâziyye olmak üzere dört ana fırka doğmuş oldu. Bu fırkalar zamanla pek çok küçük kollara ayrılmış ve İbâziyye hariç diğerleri tarihin sayfalarında kaybolup gitmişlerdir.⁵⁷ H. 65 yılında parçalanan Muhakkime-i Ulâ/ilk Haricîler şiddeti benimseyenler ve karşı çıkanlar olmak üzere iki ana guruba ayrıldılar. Bunlardan İbâziyye fırkası dâhilde kılıç kıllanmaya karşı çıkarak şiddet yanlısı Ezarika, Sufriyye ve Necedat gibi fırkalarla arasına mesafe koydu. Biz burada şiddet yanlısı diğer fırkaların görüşleri hakkında çok kısa bilgi verdikten sonra İbâzilik üzerinde yoğunlaşmaya çalışacağız.

el-Muhakkime Hâricîleri, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin tekfiri, halifenin Kureş'ten olma şartının bulunmaması ve büyük günah işleyenin ebedi olarak Cehennem'de kalacağı görüşünde birleşmişlerdir.

Fırkalara ayrıldıktan sonra Ezârika, kendilerine muhalif olanların müşrik olduğunu dolayısıyla aralarında oturmanın, şahitliklerinin, miraslarının, onlarla evlenmenin ve imânî gizlemenin (takiyye) söz ve amelde caiz olmadığını, müşriklerin ve muhaliflerin kendilerinin ve çocuklarının ve kadınlarının kanlarının helal olduğunu, yani onların kim olduğuna bakılmaksızın öldürülebileceklerini (isti'raz) ileri sürmüştür.⁵⁸

Necdiyye fırkası ise takiyyenin sözde caiz olduğunu ve oturanların (Kaâde) tekfir edilemeyeceğini bununla birlikte cihadın efdal olduğunu, muhaliflerin emanetlerinin verilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur.

⁵⁶ Müberred, *el-Kâmil fil-lüğa*, III, 290-291; Fığlalı, *Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı*, 274.

⁵⁷ Fığlalı, *Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı*, 80.

⁵⁸ Fığlalı Ethem Ruhi, *İbâziyye'nin Doğuşu Ve Görüşleri*, Ank. Üniv. Basımevi, Ankara,1983, 82.

Sufriyye fırkası kendileriyle birlikte hurûc edip, savaşa katılmayanların dinde kendilerine uyuyorsa tekfir edilemeyeceklerini, takiyyenin sözde caiz olduğunu savunurken Abdullah b. İbâz da muhaliflerin müşrik olmayıp Kâfir-i Ni'met olduklarını, bu sebepten kanları ve savaş sırasındaki malları dışında kalan şeylerin kendilerine helal olmadığını söylemektedir.⁵⁹

V. İBÂZİYYE

Muhakkime'nin parçalanması sonucu görüldü ki, Basra'da meskûn ve Haricî olarak anılan kimselerin fikrî yönden homojen bir yapıya sahip olmadıkları anlaşıldı. İbâziyye muhakkime-i Ulâ'nın siyasi mirasını terk etmeksizin sorunları çözmeye Hasan Basri'nin de tasvip etmiş olduğu eğitimle yolunu benimsedi.

Büyük günah sahiplerini tekfir etmedi. Devlet adamları ile iyi ilişkiler kurmaya gayret gösterdi. Hatta fasık imamların ardında namaz kılmaya cevaz verdi. Bazı İbâzi imamlar Emevi halifelerinden hediye almakta bir beis görmediler. Bütün bunlar onların varlıklarını korumak için giriştikleri politik bir aldatma olabileceği akla gelmektedir. Ancak İbâziyye tarihi bir bütün olarak ele alındığında onların tarihin her döneminde dâhilde savaşa karşı oldukları ve sorunları eğitim yolu ile çözmeye çalıştıkları görülecektir.

Muhakkime-i Ulâ'nın parçalanmasından sonra mutedil görüşlerle ortaya çıkan İbâziyye fırkasıyla ilgili önemli problemlerin başında liderlik meselesi gelmektedir. Bu bağlamda bazı araştırmacılar Câbir b. Zeyd'e birinci derecede rol verirken bazıları da Abdullah b. İbâz'a kurucu lider nazarıyla bakmışlardır. Yaptığımız araştırmalar sonucunda fırkanın fikrî yapılanmasının Câbir b. Zeyd; siyasi liderliğinin de Abdullah b. İbâz tarafından yürütüldüğünü söyleyebiliriz. Ebû Ubeyde ise Câbir'den sonra fırkanın hem fikri hem de siyasi liderliğini üstlenerek güçlü bir liderlik örneği sergilemiştir. Biz burada yöntem olarak Abdullah b. İbâz ve Câbir b. Zeyd hakkında

⁵⁹ Fığlalı, *İbâziyye'nin Doğuşu Ve Görüşleri*, 74.

kısa bilgiler verdikten sonra Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme üzerinde daha detaylı durmak istiyoruz.

a. Abdullah b. İbâz

İbâzi kaynaklarda Abdullah b. İbâz hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. O, “İmamü'l-Müslimîn” veya “İmam-u Ehli't-Tahkik ve'l-Umde” olarak adlandırılmıştır.⁶⁰ Onun dönemindeki ilk faaliyetler, başından beri gizli dîni bir cemaat şeklinde gerçekleştiğinden dolayı, İbâzîlik Mezhebi'nin tarihsel gelişiminde bu döneme gizlenme (kitman) devri de denilmiştir. Bundan dolayı İbâzîlik Basra'da Emevi yönetiminin dikkatinden kaçmıştır. Fığlali'nin de dediği gibi Taberî ve İbni Esîr gibi tarihçilerin eserlerinde Basra İbâzîliği hakkında yok denecek kadar bilgi oluşundan da anlaşılır.⁶¹ Abdullah b. İbâz görüşlerinin büyük bir kısmını Abdullah b. Abbâs ve Câbir b. Zeyd'den aldığı için Basra'da aşırı Hâricî grupların faaliyetlerine karışmamış, Sünnet çizgisinin sınırları içerisinde kalanları etrafında toplayıp sakin bir hayat yaşamıştır.⁶²

b. Câbir b. Zeyd

Abdullah b. İbâz'dan sonra İbâzîlik, Umân'ın Nezva beldesinde doğan ve kızı eş-Şa'sa ile künyelenen Câbir b. Zeyd ile devam etmiştir. Câbir b. Zeyd, Abdullah b. Abbâs başta olmak üzere Hz. Ayşe, Abdullah b. Zübeyr gibi sahabelerden hadis rivayet etmiştir. Yine bazı kaynaklarda Câbir b. Zeyd'in, Abdullah b. Abbâs'la bir arada bulunduğunu, ona talebelik ettiğini ve öğrendiği hadisleri ona okuduğunu görmekteyiz.⁶³ Abdullah b. Abbâs onu nikâh ve talak gibi konularda çok bilgili biri olarak vasıflandırmaktadır. Nitekim bir defasında onunla ilgili olarak “Hayret şu Iraklılara! Aralarında Câbir b. Zeyd gibi biri bulunduğu halde hâla bize nasıl ihtiyaç duyuyorlar? Hâlbuki Câbir'e başvursalar onun ilmi onların ihtiyaçlarını fazlasıyla

⁶⁰ Dercîni, **Tabakât**, II, 214; Şemmâhî, **Siyer**, I, 72.

⁶¹ Fığlali, **İbâzîye'nin Doğuşu ve Görüşleri**. 90.

⁶² Dercîni, **Tabakât**, II, 214; Kalhâtî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, II, 471.

⁶³ İbni Sellâm, **Kitabun fihi bed'ul-İslâm**, 108; Dercîni, **Tabakât**, II, 205.

giderecek.” diyerek, Câbir b. Zeyd’in ilmini takdir etmiş ve insanları ondan faydalanmaya teşvik etmiştir.⁶⁴

Câbir b. Zeyd İbâzîliğin esaslarının büyük bir kısmını belirlediğinden dolayı kendisine, “Umdetu’i-İbâzîyye” veya “Aslu’l-mezhep” denilmiştir; fakat İbâzîlik ona değil de Abdullah b. İbâz’a nisbet edilmiştir. Mezhebin neden Câbir b. Zeyd’e nisbet edilmediğini İbâzî kaynaklar birçok sebebe bağlamaktadır. Biz burada önemli gördüklerimizi belirteceğiz.

Abdullah b. İbâz Câbir b. Zeyd’in aksine siyasi yönü daha ağır basan biriydi ve siyasî alanda daha öne çıkmıştı. Bir fırkanın teessüsünde ciddi bir dinî birikime sahip olmak gerekli görülürse, Abdullah b. İbâz ’ın bu iş için yeterli olmadığı daha ilk baştan söylenebilir. Abdullah b. İbâz ’ın hadis, tefsir ve fıkhıta meşhur tabiun âlimleri gibi imâmlığı yoktur. Onun şöhreti daha ziyade Abdümelik b. Mervân (86/705) zamanında fırkanın ateşli bir savunucusu olmasından, kaynaklanmaktadır.⁶⁵ Özellikle Abdümelik b. Mervân’a gönderdiği mektup adının herkes tarafından bilinmesini sağlamıştı.⁶⁶ Abdullah b. İbâz, Abdümelik b. Mervân’a gönderdiği mektubunda şöyle demektedir:

“Sen bana dinde aşırılıktan sakınmam gerektiğini yazmışsın. Ben, dinde aşırılıktan Allah’a sığınırım. O senin bilmediğim, dinde aşırılığın ne olduğunu sana açıklayayım: Dinde aşırılık, Allah adına gerçek olmayanı söylemek, kitap ve sünnette açıklananların tersini yapmaktır. Yüce Allah, “Ey kitap ehli! Dininizde taşkınlık etmeyin ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyleri söylemeyin”⁶⁷ diye buyurmaktadır. Nitekim Osman ve ondan sonraki yöneticiler bunu yapmışlardır, sen de onlara uyuyor ve günahlarına ortak oluyorsun. Onlar, kendi keyiflerine uymuşlardır, sen de onlara

⁶⁴ Rebi b. Habib b. Ömer el-Ezdi el-Basrî, (175-180/791-796) **el-Câmiu’s-Sahîh**, (Thk. Ebû Ya’kub Yusuf b. İbrahim el-Vercelani) Maskat,1415/1995, II,76; Şemmâhî, Siyer, I, 69; Dercînî, Tabakât, II, 205.

⁶⁵ Eттаfeyyîş, Muhammed b. Yusuf, **el-Fark Beyne’l-İbâzîye ve’l-Havârîc**, Önsöz Ahmed b. Suud es-Siyâbî, Uman, 1993, 10.

⁶⁶ Vizâretü’t-Turasi Saltanat-i Uman, **Hasâdu Nedveti’d-Dirâsâti’l- Umaniyye**, Sicilu’l-Arab Yay, 1.Baskı, Uman, 1400/1980. III, 157.

⁶⁷ Kur’an-ı Kerîm, **Nisa**, 171.

uyuyorsun. Yüce Allah, “Önceden sapmış ve bi çoğunu da saptırmış olan ve düz yoldan şaşmış olan bir milletin keyiflerine uymayın”⁶⁸ şeklinde buyuruyor. İşte dinde aşırılık budur.

Biz İbn Ezrak ve ona uyanlardan Allah’a sığınırız. Onlar önce Müslümandılar, fakat bize gelen bilgilere göre dinden çıkmış, irtidat etmişlerdi. Biz onlardan Allah’a sığınırız. Sen, mektubuna cevap yazmamı bana söylemiştin. Sana buradan nasihat etmeye çalışıyorum. Yüce Allah’ın “İndirdiğimiz açık delil ve hidayeti, biz kitapta insanlara açıkça belirttikten sonra gizleyenler (var ya)! İşte onlara hem Allah lanet eder, hem bütün lanet edebilenler lanet eder.”⁶⁹ Seni Allah’ın kitabına, Resûlünün sünnetine, onun helal kıldığı şeyleri helal kılmaya, haram kıldığı şeyleri de haram kılmaya ve Allahın hükmüne razı olmaya davet ediyorum.⁷⁰

Abdullah b. İbâz’ın imâmetinin fırka mensuplarının bilinçli bir kararının sonucu mu yoksa tesadüflerin oluşturduğu bir durum mu olduğu belli değildir. İbâzî müellifler bu durumun bilinçli bir tercih olduğunu söyleseler de bu konu hakkında bir uzlaşma sağlandığı söylenemez.⁷¹

Câbir b. Zeyd Irak’ta ilmi ve faziletiyle ön planda olan biriydi, onun âlim oluşu insanları kendine çekiyordu. Dolayısıyla Emevîler fırkayı asıl kurucusu sayılan Câbir b. Zeyd yerine Abdullah b. İbâz’a nisbet etmekle bir bakımdan fırkaya teveccühün azaltılmasını planlamışlardır.⁷²

Bazı kaynaklara göre İbâzîler, İbâzîlik ismini önceleri kabul etmediklerini ama daha sonra Ömer b. Abdulazîz’in hilafeti döneminde bunu kabul ettiklerini ve çeşitli

⁶⁸ Kur’an-ı Kerîm, **Mâide**, 77.

⁶⁹ Kur’an-ı Kerîm, **Bakara**, 159.

⁷⁰ Kalhâtî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, II,471; Berradî Ebû’l-Kasım b. İbrahim, (VIII/XIV. yy), **Kitabû’l-Cevahiri’l-Münteka fi İtmami Ma Ehalle Bihi Kitabu’t-Tabakât**, Kâhire, 1302/1885, 156-157.

⁷¹ Ateş Orhan, **Günümüz Umman İbâdiyyesi**,(Yayınlanmamış Doktora Tezi), UÜSBE, Bursa, 2007, 44-45.

⁷² es-Savâfî Salih b. Ahmed, **El-İmam Câbir b. Zeyd el-Umanî ve Asaruhu fi’d-Da’ve**, Mektebetü’l Elvani’l-Hadise, 2.baskı, Uman, 1409/1989, 161-162.

kitâbelerde bu şekilde yazıldığı belirtilmektedir.⁷³ Bununla ilgili olarak Sâlimî Keşfu'l-Hakika adlı kitabında bu durumu şöyle bildirmektedir:

فما الأباضيون إلا علما لخلفاء الحق منا فاعلما
إنّ المخالفين قد سمّونا بذاك غير أنّنا رضينا
وأصله أنّ فتى أباض كان محاميا لنا وماضي
مدافعا أعداءنا بالحجة وحاميا اخواننا بالثوكة
قد كان في المنعة في عشيرته ولا يطاق بأسه لسطوته
فأظهر الحقّ على رجم العدى والكلّ من أعدائه قد شهدا
قد كان في أيام عبد الملك مع شدّة الأمر وضيق المسلك
ناقشه وبين الصوابا ولم يكن لبأسه قد هابا
وكان لا يدعوّه إلا باسمه تعزّزا بحقه وعلمه
فصار معروفا مع الجميع لما حوى من شرف رفيع
ونسبوا من كان في طريقته اليه لاشتهار حسن سيرته
فنحن في الأصل وفي الفروع على طريق السلف الرفيع
فنأخذ الحق متى نراه لو كان مبغضا لنا أتاه

Bilin ki İbâzilik sadece bizden olan, Hakkın halifelerinin bir sembolüdür.

⁷³ Hasâdu Nedveti'd- Dirâsâti'l- Umaniyye, III, 256.

Ve kesinlikle muhaliflerimiz bizim rızamız olmadan bize bu ismi verdiler.

Bunun aslı, bizi savunan ve böyle devam eden Ebâd adında bir genç...

Düşmanlarımıza karşı hüccetle mücadele edip kardeşlerimizi kılıcıyla korur.

Aşireti içerisinde korunaklıydı, hiçkimse ona zarar veremezdi.

Düşmanlarına rağman Hakkı haykırdı ve onlar da buna şahitlik etti,

Abdumelik'in hilafeti döneminde zorlukların olmasına rağmen

Onunla tartıştı, konuştu ve doğru olanı açıkladı Asla ondan korkmadan.

Abdumelik onu ilminden ve hak ettiğinden dolayı sadece ismiyle çağırırdı.

Sahip olduğu üstün şerefinden ötürü bütün insanlar arasında bilinirdi.

Örnek yaşantısından dolayı yolunda olanları ona nisbet ettiler.

Bizler usûl ve furu' da selefin yüce yolu üzereyiz.

Gördüğümüz Hakkı alırsız bizim sevmediğimiz kişi getirse bile.⁷⁴

Ehl-i Da've, Ehl-i İstikame ve Cemâat-i Müslimîn adlarını benimseyen fırka mensupları her ne kadar İbâzî şeklindeki adlandırmaya karşı çıkmışlarsa⁷⁵ da firkanın İbâzî şeklinde anılmasına engel olamamışlardır.⁷⁶ Daha önce zikredildiği gibi Abdullah b. İbâz 'ın öne çıkan mücadelecî kişiliği sebebiyle fırka Abdullah b. İbâz ile

⁷⁴ es-Sâlimî Ebû Muhammed Abdullah b. Hamid Nureddin, **Manzûmet-u Keşfi'l-Hakika Limen Cehile't-Tarika**, 1411/1991, 48.

⁷⁵ el-Ca'birî Ferhat b. Ali, **el-Bud'ü'l-Hadâri li'l-Akideti'l-İbadiyye**, Nşr. Camiatu's-Sultan Kâbus, Matbaatu Elvani'l-Hadise, Uman, 1408/1987, 56.

⁷⁶ Halîfât Ivaz Muhammed, **et-Tanzîmatu's-Siyasîyye ve'l-İdâriyye inde'l-İbadiyye fi Merhaleti Kitman**, 15.

bütünleşmiştir. Dönemin Emevî devlet adamlarının bilinçli saptırma politikaları da olayın bu şekilde sonuçlanmasına sebep olmuştur. Fırka müellifleri üçüncü asrın son çeyreğine gelinceye kadar İbâzî ismini kullanmamakta ısrar etmişlerdir. Fakat onlar da mururu zamanın etkisi ile İbâzî ismini istemeyerek de olsa sonunda kullanmak zorunda kalmışlardır.⁷⁷ İbâzî müellifler kitaplarında fırkanın gerçek isminin Ehlü'd-Da've ve'l-İstikâme, Cemâatü'l-Müslimîn ve Ehlü'l-Hak ve'l-İstikame olduğunu ısrarlı bir şekilde belirtmelerinin de pratikte hiçbir faydası olmamıştır.⁷⁸ Günümüzde ise İbâzîler Ehlü'l-Hak ve'l-İstikame vb. isimleri kendi web sitelerinde ve kitap, makale gibi eserlerinde ön planda tutmaya çalışıyorlar. Farklı yerlerde yaşayan İbâzîlerle yapmış olduğumuz görüşmelerde de kendileri İbâzî isminden rahatsız olmadıklarını ancak mezhebin asıl isminin Ehlü'd-Da've ve'l-İstikâme olduğunu ifade etmişlerdir.

⁷⁷ Abdulhalim Receb Muhammed, **el-İbadiyetu fi Mısır ve'l Mağrib ve Alâkâtuhum bi' Ebadiyyeti Uman ve'l-Basra**, Matbaatu mektebeti'l-Ulûm, Maskat, 1410/1990, 12.

⁷⁸ Ateş Orhan, **Günümüz Umman İbâdiyyesi**, 46.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ UBEYDE MÜSLİM B. EBÎ KERÎME (45/145, 665/762)

1.1. DOĞUMU VE NESEBÎ

Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî kerîme Temim oğullarının mevlası (azatlı kölesi) ve Câbir b. Zeyd'den(93/711) sonra İbâzîliğin ikinci imâmıdır.⁷⁹ Ebû Ubeyde'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber Ebû Bilâl Mirdâs'ın toplantılarına katıldığı söylenmektedir. Buna göre Ebû Ubeyde, H.61 senesinde Ubeydullah b. Ziyâd döneminde öldürülen Ebû Bilâl Mirdâs'ın toplantılarına katılmışsa- yaşının en az on dört veya on beş olması gerekir ki böyle toplantılara katılabilsin- H.45 yılında veya daha erken bir yılda doğmuş olduğu söylenebilir.⁸⁰

Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî kerîme, kendisinden hem kadınların özel halleriyle hem de diğer konularda kendisinden ilim almış ve birçok rivayetlerde bulunmuş kızı Ubeyde ile künyelenmiştir.⁸¹ Ebû Ubeyde, gizli işlerini yürütebilmek için hurma liflerinden sepetler örüyordu. Bundan dolayı kendisine Kaffâf⁸² lakabı verilmiştir.

⁷⁹El-Ca'birî Ferhat b. Ali, **Ebû Hamza eş-Şarî Hayatun Min Ecli'l-Hakk**, Matbaatu'l-Matabi'iz-Zehabiyye, Saltanat-ı Uman, trz, 71.

⁸⁰ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, III, 254.

⁸¹Kadınların durumuyla ilgili almış olduğu rivayetlerden birini Meâricu'l- Âmâl kitabının sahibi es-Sâlimî şöyle bildirmektedir: “ Cühâne bnt. Ubeyde annesi Ubeyde'ye erkek çocuklarının doğumunda elli, kız çocuklarının doğumunda ise üç ay oturduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Ubeyde şöyle demiştir: “ böyle bir durumu babam Ebû Ubeyde'ye sormuştum, bana bunun caiz olduğunu ve “üç ay boyunca otur” demişti.” Bkz. Sâlimî Nureddin Ebû Muhammed Abdullah b. Hamid, **Meâricu'l Âmâl** 18 c. 1.Baskı, Matâbiu Sicili'l-Arab, Kâhire, 1404/1948. IV, 135.

⁸² Kaffâf, mübalağa ism-i fail olup çok sepet örenler için kullanılan bir lakaptır.

Ebû Ubeyde'nin ana-babası, kendisini azâd eden Urve b. Udeyye ve hanımı Ümmü Cafer ile ilgili bilgiler de detaylı olmamakla birlikte mevcuttur.⁸³

1.2. EĞİTİM HAYATI

Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme, Abdullah b. İbâz ve Câbir b. Zeyd'den sonra İbâziyye Mezhebi'nin en büyük müçtehidini olarak kabul edilmektedir. Dercinî, onu İbâzi âlimlerinin üçüncü tabakasından sayar.⁸⁴

Şemmâhî siyerinde onu şu şekilde tavsif etmektedir, “ Birçok ilim öğrendi ve öğrendiği ilimleri öğretti, hadis rivayetlerini düzene sokup sağlamlaştırdı ve böylelikle akranları arasında parmakla gösterilen bir kişi haline geldi.”⁸⁵

Ebû Ubeyde'nin kırk yıl boyunca öğrenmek, kırk yıl boyunca da öğretmekle meşgul olduğu ve insanların hidayeti noktasında yerine birinin geçmesi için vasiyette bulunduğu da nakledilmektedir.⁸⁶

1.2.1. Hocaları

Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî kerîme'nin ilminin çoğunu üç kişiden aldığı bildirilir. Bunlar Câbir b. Zeyd, Sahâr b. Abbâs el-Abdî ve Cafer b. Semmâk'tır. Sahâr b. Abbâs'ın Sahabeden, diğerlerinin de Tâbiûn'dan oluşu Ebû Ubeyde'nin de Tâbiûndan olduğunu göstermektedir. Çünkü Ulûmu'l-Hadis alanındaki araştırmacılara göre uzun bir süre kalmasalar bile bazı sahabeye yetişen kişilere tâbiî denir. Kaldı ki Ebû Ubeyde, Sahabeyle karşılaşmış hatta onlarla aynı asırda yaşamıştır. İbn Hibban'a göre ise bir kişinin Tabiûndan olması için sahabeyle karşılaştığında mümeyyiz olma şartı vardır. Eğer sahabinin söylediğini anlamayacak kadar küçükse tabiûndan

⁸³ Mübarek er-Râşidî. **İmam Ebû Ubeyde ve Fıkhuhû**, Matbaatu'l- Vefa el-Mansure, 1.baskı, Tunus, 1413/1993, 28-30.

⁸⁴ Dercinî, **Tabakât**, 237, 246.

⁸⁵ Şemmâhî, **Siyer**, I, 78.

⁸⁶ Ceytâlî, Ebû Tâhir İsmail b. Musa, **Kanâtiru'l-Hayrât**, Uman, 1983, I, 7, 49.

sayılmamaktadır.⁸⁷ Üzerinde durulması gereken başka bir husus da Şemmâhî'nin Ebû Ubeydeyi (sahabelere yetişmiş olmasına rağmen) Tebe-i Tabiûnden,⁸⁸ Dercinî'nin ise onu ikinci asrın ikinci yarısının âlimlerinden saymasıdır.⁸⁹ Bu yaklaşımlardan sonra her ne kadar Ebû Ubeyde için tabiûnun büyüklerinden diyemezsek de bazı sahabeyi gördüğünden dolayı tabiûnun küçüklerinden olduğunu söylememizde bir sakınca görülmemelidir.⁹⁰

Ebû Ubeyde'nin Cafer b. Semmâk'tan aldığı ilmin Câbir b. Zeyd'den aldığı ilmden daha fazla olduğu da söylenmektedir; ancak Câbir b. Zeyd'in daha meşhur olması ve Ebû Ubeyde'nin hadis ve fıkıh alanlarında Câbir'den etmiş olduğu rivayetlerin bize ulaşmış olmasından dolayı öyle bilinmektedir. Nitekim Şemmâhî'nin de belirttiğine göre Ebû Süfyan, Cafer b. Semmâk hakkında şöyle demiştir: "Cafer, Ebû Ubeyde'nin en büyük hocasıydı; ondan aldığı ilmi Câbir b. Zeyd'den almamıştır."⁹¹

1. Sahâr b. Abbâs el-Abdî

Sahâr b. Abbâs, Umân'ın Abdu'l-Kays kabilesine bağlı olup fetihlere katılmış sahabedendir.⁹² Kirman ve Sicistan fethedilince oraların ganimetlerini o dönemde halife olan Hz. Ömer b. Hattâb'a getiren kişidir.⁹³ Sahâr b. Abbâs, Ebû Ubeyde'nin hocalarındandır, hatta en büyük hocasıdır.⁹⁴ Bazı Umân kaynaklarında onun Horasanlı

⁸⁷ el-A'zamî Muhammed Mustafa, **Dirâsâtün Fi'l-Hadisi'n-Nebevî Ve Tarihi Tedvinihi**, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût, 1980, 172.

⁸⁸ Şemmâhî, **Siyer**, I, 78.

⁸⁹ Dercinî, **Tabakât**, II, 238.

⁹⁰ el-Ca'birî Ferhat b. Ali, **Nefehâtun Mine's-Siyer**, Matbaatu'n- Nehda, Uman, 1421/2001, III, 34.

⁹¹ Şemmâhî, **Siyer**, I, 75.

⁹² İbn Hacer, onunla ilgili olarak İbn Şerahîl b. Munkiz b. Amr b. Murre el-Abdî diye bahsetmektedir. İbn Hacer, Ahmed Bin Ali el-Askalâni (852/1448), **El-İsabe fi temyizi's-Sahabe**, (Thk., Ali Muhammed el-Bicâvî), Kâhire, Trz, II, 176-177.

⁹³ İbn Esir, **el-Kâmil fi't-Târîh**, III, 23-24.

⁹⁴ Şemmâhî, **Siyer**, I, 76; Şaksî Hamis b. Said, **Menhecu't-Talibîn Ve Belağur-Rağibin**, Vizâretü Turasi'l Kavmî ve's- Sekafeti, Saltanatı Uman, 1.Baskı, 1982, I, 628; Sâlimî Nureddin Ebû Muhammed Abdullah b. Hamid, **Şerhu'l-Cami'i's-Sahîh**, el-Matabiu'l-Alemiyye, 2.baskı, Uman, Trz. III, 606;

olduğu da geçmektedir.⁹⁵ İbn Hacer, Buhari'den alarak Sahâr b.Abbâs'ın Hz.Muâviye ile ilgili bazı konuşmaları olduğunu ve Sahâr'n hem iyi bir belğ ve aynı zamanda hazır cevap olduğunu bildirmektedir.⁹⁶ İbn Nedim de onun Hz. Muâviye dönemindeki hatiplerden olduğunu ve Hz. Peygamber (s.a.v)'den iki ya da üç hadis rivayet ettiğini ve Kitabu'l-Emsâl adında bir kitabı olduğunu belirtmektedir.⁹⁷ Onun edebiyattaki konumunu belirtmek adına Hz. Muâviyeyle ilgili bir diyalogu şöyle anlatmaktadır:

Hz. Muâviye — Ey mavili!

Sahâr b.Abbâs — Mavili şahin'dir,

Hz. Muâviye —Ey kırmızılı!

Sahâr b.Abbâs —Altın kırmızılıdır,

Hz. Muâviye — Bu belağatı nerden ıkartıyorsun?

Sahâr b.Abbâs — Deniz, yüzeyine nasıl köpük veriyorsa dilimiz de kalbimizdekini öyle dışarı atıyor.

Hz. Muâviye — Size göre belağat nedir?

Sahâr b.Abbâs — Belağat, hata etmeden konuşabilme ve yorulmadan cevap verebilmektir.⁹⁸

Sahâr b. Abbâs, her ne kadar belağat alanında iyi bir konumda olsa bile onun asıl alanı fıkıh ve kelamdır. Nitekim Dercinî onun büyük bir fakih, mütekellim ve zahid

Siyâbî, Sâlim b. Hamud, **İzaletü'l-Vuesa**, Vizâreti't-Turasi'l-Uman, Thk. Seyyidee İsmail kâşif, I.baskı, Matabi-i sicili'l-Arab, Kâhire,1979, 64.

⁹⁵ şaksî, **Menhec**, I, 627.

⁹⁶ İbn hacer, **el- İsa**be, II, 177.

⁹⁷ İbn Nedim Ebû'l-Ferac Muhammed b. İşhak (385/995), **el-Fihrist**, Beyrût, 1994, 232.

⁹⁸İbn Abdi Rabbih, **el-Akdü'l-Ferîd**, (Thk: Muhammed Said el-Uryan), Matbaatu'l-İstikame, Kâhire, 1972, IV, 101.

bir kişi olduğunu söylemektedir.⁹⁹ Mütakellim oluşuyla da bir örnek vermek istiyoruz. Yine Dercinî'nin söylediğine göre Sahâr, Kaderîlerle münazaralara giren öğrencilerine: “Onlarla ilmi olarak münazara edin, eğer söylediklerinizi kabul ederlerse daha önce söylediklerini çiğnemiş olurlar. Eğer söylediklerinizi inkâr ederlerse küfre girmiş olurlar”¹⁰⁰ diyerek, Kaderîlerle münazara etmekten hiç çekinmemiştir.

Hicri ikinci asrın sonlarına kadar yaşamış olan Sahâr b. el-Abdî'nin vefat tarihiyle ilgili kesin bir bilgiye sahip değiliz; ancak Haccâc ve Câbir b.Zeyd'in muasırı olduğunu, Haccâc'ın ölümünden sonra da hayatta olduğunu Ebû Süfyan'ın bu sözünden anlamaktayız: “Sahâr, Haccâc'dan sonra da yaşamıştır. Cuma namazı, vaktinde kılınca Sahâr: “Cumamızı tekrar bize veren Allah'a hamdolsun. Eğer Horasan'da bile Cuma kılınıyor olsa oraya gitmeye değer”¹⁰¹ demiştir. Sahâr b. Abbâs el-Abdî'nin günümüze ulaşmış herhangi bir fıkıh kitabı da bulunmamaktadır.

2. Cafer b. Semmâk

Cafer b. Semmâk tabiundan olup ilimde çok ilerleyen fakihlerdendir. Aynı zamanda asrında fetva veren ender insanlardan biridir.¹⁰² Ebû Ubeyde'nin önemli hocalarından olan Cafer b. Semmâk, İbn Hacer'in de dediği gibi Hz.Peygamber (s.a.v)'den Mürsel¹⁰³ bir hadis rivayet etmiştir.¹⁰⁴ Ebû Ubeyde de ondan mescidlerle ilgili bir hadis rivayet etmiştir.¹⁰⁵ Dercinî onun hakkında şöyle söylemektedir: “Değerli, nezih bir

⁹⁹Dercinî, **Tabakât**, II, 233.

¹⁰⁰Dercinî, **Tabakât**, II, 233.

¹⁰¹İbn Sellâm, **el-İslâm ve Târîhuhû Min Ciheti Nazari'l-İbadiyye**, (Thk. Werner Schwartz, Sâlim b. Ya'kub) Daru İkra li'n-Neşr ve't-Tevzi' ve't-Tabâet, 1.baskı, 1405/1985, 118.

¹⁰²Şemmâhî, **Siyer**, I, 75-76; İbn Sellâm, **el-İslam ve Târîhuhû**, 136; Sâlimî, **Şerhu'l-Cami'i's-Sahîh**, I, 386.

¹⁰³ Mürsel Hadis: Tabiun ya da Tebe-i tabiînden birinin Peygamber Efendimiz (s.a.v) den rivayet eden sahabeyi zikretmeden Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur diye hadis rivayet etmesidir. Cürçânî, Ali b. Muhammed eş-Şerif, (740-816/1339-1403), **Kitabu't-Ta'rifât**, (Thk. Dr. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşli) 2.baskı, Daru'n-Nefais, Beyrût, 1428-2007, 292.

¹⁰⁴ İbn Hacer, **el-İsabe**, I, 268.

¹⁰⁵ Sâlimî, **Şerhu'l-Cami'i's-Sahîh**, I, 385-386.

âlim, diyanetin ve fakahetin(fakihliğin) bir rüknü, doğruların yolunun muhafızı ve yaratandan ötürü yaratılana saygı gösteren bir insandır”¹⁰⁶ Şemmâhî ise onunla ilgili olarak, “Allahtan korkmada, ilimde ve iffette meşhur biriydi. Faziletli ve takvalılar arasında önemli bir yere sahipti”¹⁰⁷ diyerek onun hem ilimde hem de ilminin gerektirdiği gibi Allah’a karşı sadık bir kul olduğunu belirtmiştir. Doğum ve vefat tarihi hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir; ancak Harisî’nin dediğine göre h.102’de vefat etmiştir.¹⁰⁸

3. Ebû’ş- Şa’sa Câbir b. Zeyd el-Ezdî

Kızı Şa’sa’nın mezarının orada olmasından dolayı en Sahîh görüşe göre Umân’ın Nezva vilayetinin Fark köyünden olup Ezd kabilesine bağlıdır.¹⁰⁹ Kimi tarihçilerin dediğinin aksine Basra kökenli değildir.¹¹⁰ Ebû Ubeyde’nin sadece hocalığını yapmakla kalmayan Câbir b. Zeyd İbâziye’nin önemli imâmılarından, hatta en önemli imâmıdır. H. 21 senesinde dünyaya gelen Câbir, İbn Abbâs, İbn Mes’ûd, İbn Ömer, Enes b. Malik ve Hz. Ayşe’nin de aralarında bulunduğu birçok sahabeden dersler almıştır.¹¹¹ Dercinî onu şu şekilde anlatmaktadır: “İlimler deryası, takva güneşi, mezhep kurucusu, İbn Abbâs’ın dostu, sahabenin en mahiriydi.”¹¹² Basra’da fetva vermesinden dolayı sahabe ve tabiundan birçok insan ilminden ve fetvalarından istifade etmiştir. İbn Abbâs, onunla ilgili olarak, “*Câbir’in Allah’ın kitabından olan ilmi Basralıları*

¹⁰⁶ Dercinî, **Tabakât**, II, 232.

¹⁰⁷ Şemmâhî, **Siyer**, I, 74.

¹⁰⁸ el-Harisî Sâlim b. Hamd b. Süleyman, **el-Ukûdü’l-Fiddiyye fi Usuli’l-İbâziyye**, Darü’l-Yakzeti’l-Arabiyye, 1.Baskı, Beyrût, trz, 140.

¹⁰⁹ İbn Sa’d Ebû Abdillâh Muhammed, **e’t-Tabakâtü’l-Kübra**, I-VIII, Beyrût, (1377-1380/1957-1960) VII, 179.

¹¹⁰ İbn Sellâm, el-İslâm ve Târîhuhû,129; Halifât Ivaz Muhammed, **Neş’etü’l Hareketi’l İbâziyye**, Mektebetüd- Dari’ş-Ş’abi, Umman, Ürdün, 1978, 86.

¹¹¹ Harisî, el-Ukûd, 64; Halifât, **Neş’etü’l-Hareke**, 87; Siyâbî, **İzaletü’l-Vuesa**, 17-18; Savâfi Salih b. Ahmed, **el- İmam Câbir b. Zeyd el- Umanî ve Asaruhu fi’d-Da’ve**, Mektebetü’l-Elvani’l-Hadise, 2.baskı, Uman, 1409/1989, 34.

¹¹² Dercinî, **Tabakât**, II, 205; Halifât, **Neş’etü’l-Hareke**,87; Siyâbî, **İzaletü’l-Vuesa**,18; Şemmâhî, **Siyer**, I, 67; Savâfi, **el-İmam Câbir**, 34.

kuşatmaya yeter.”¹¹³ “Şu Iraklılara hayret ediyorum, yanlarında Câbir gibi biri varken bize nasıl ihtiyaç duyuyorlar!”¹¹⁴ “Câbir’e sorun, onun ilmi Maşrik ve Mağribi kuşatır.”¹¹⁵ Câbir b. Zeyd sahabelen ders almanın önemini şu sözleriyle açıklamaktadır: “Sahabelen bir hocası bulunmayan kişi din hususunda bir şey üzere değildir. Şüphesiz Allah, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes’ûd ve Abdullah b. Selam gibi ilimde kök salmış zatlarla bize lufufta bulundu. Onların eserlerini aldık, sözlerine uyduk, hayatlarını örnek alıp metodlarına göre hareket ettik. Resûlullah’a(s.a.v) ulaşan sağlam metinleri olmayan mezhebin hiçbir değeri yoktur ve aynı şekilde ilimde sağlam dayanağı olmayan medresenin de hiçbir değeri yoktur.”¹¹⁶

Câbir b. Zeyd, elindekiyle yetinen ve dünya’dan Ziyâde ahiret için çalışan bir âlimdi. Kendisinden rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: “Rabbimden üç şey istedim, bana üçünü de verdi: Mü’mine bir hanım, rahat bir binek ve günü gününe yetecek kadar bir rızık.” Yine Câbir, başka bir zamanda arkadaşlarına şöyle demiştir: “sizden hiç kimse benim kadar zengin değildir; çünkü yanımda ne param var, ne de borçluyum.”¹¹⁷

Câbir b. Zeyd’in bir gözü görmüyordu ve ömrünün sonlarında saç ve sakalı beyazlamıştı; ama saçlarını sarıya boyuyordu. Yiyecek konusunda sürekli başkalarını kendine tercih ediyordu, hatta kendisine verilen hediye bile daha güzel bir hediyeyle karşılamayana kadar kabul etmiyordu.¹¹⁸

Ebû Ubeyde dışında da birçok talebe yetiştiren Câbir b. Zeyd’in vefat tarihiyle ilgili üç farklı görüş bulunmaktadır. İlk görüşe göre Enes b.Malik’in de vefat ettiği tarih

¹¹³ İbn Sa’d, **Tabakât**, VII, 179-180.

¹¹⁴ Harisî, **el-Ukûd**, 95.

¹¹⁵ Dercînî, **Tabakât**, II, 205.

¹¹⁶ Ca’birî, **Ebû Hamza eş-Şarî**, 71.

¹¹⁷ Dercînî, **Tabakât**, II, 212-213; Şemmâhî, **Siyer**, I, 72, İbn Sa’d, **Tabakât**, VII, 181; Harisî, **el-Ukûd**, 96.

¹¹⁸ İbn Sa’d, **Tabakât**, VII, 179-181; Şemmâhî, **Siyer**, I, 70-71, Hârisî, **el-Ukûd**, 100-101.

olan hicretin 93'üncü senesi.¹¹⁹ İkinci görüşe göre hicri 96 senesi,¹²⁰ üçüncü görüşe göre ise hicretin 103.cü senesidir.¹²¹

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd dışında birçok âlimden de ders almıştır ve birçok ilim ehli de yetiştirmiştir. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin ulaştığı bazı sahabeyi şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Abdullah b. Abbâs (68/687),
2. Berâ b. Âzib (72/691),
3. Abdullah b. e'z-Zübeyir (73/692),
4. Ebû Saîd el-Hudrî(74/693),
5. Câbir b. Semüre (74/693),
6. Rafî' b. Hadîc (74/693)
7. Raci b. Hudre (74/693),
8. Abdullah b. Ömer (74/693),
9. Vâile b. el-Aska (83/702),
10. Sehl b. S'ad Es-Saîdi (91/709),
11. Saib b. Yezîd (92/710),
12. Enes b. Malik (93/711),¹²²

¹¹⁹ Sâlimi, **Şerhu'l-Cami'i's-Sahîh**, III, 609; Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **el-Câmiu's-Sahîh**, Çağrı Yay, 2. baskı, İst, 1992, I, 241;Rebi'b. Habib, **el-Cami'u's-Sahîh**,193; İbn Sa'd, **Tabakât**, VII, 182.

¹²⁰ Şemmâhî, **Siyer**, I, 72; Muammer Ali Yahya, **el-İbâziyye fi Mevkibi't-Târîh**, I-III, Kâhire, 1964, I, 143; Barûnî Abdullah b. Yahya, **Sülemi'l-Ammeti ve'l Mübtedi'in**, Matbaatu fanzî, Tunus, Trz, 6.

¹²¹ Şaksî, **Menhec**, I, 616, İbn Sa'd, **Tabakât**, VII, 182; Şemmâhî, **Siyer**, I, 67-72.

1.2.2. Öğrencileri

Hayatını öğrenme ve öğretmeye adanmış Ebû Ubeyde'den ilim almak için dünyanın farklı yerlerinden birçok insan Basra'ya gelmiş ve ondan ilim öğrenmiştir. Bunlardan bazıları Basra'ya yakın sayılabilecek yerlerden, bazıları da o dönemin şartlarına göre Kuzey Afrika gibi uzak sayılabilecek yerlerden gelmiştir.

1.2.2.1. Irak

Ebû Ğassân Muhalled b. Ümrüd el-Ğassânî el-İrakî, İkinci asrın ikinci yarısında yer alan âlimlerden sayılan¹²³ Ebû Ğassân, Rebi' b. Habîb'in tabakasından olup, Ebû Ubeyde'den ilim alanlardandır. Aynı zamanda fakih ve mütekellimdir.¹²⁴

Halef b. Ziyâd el-Bahrânî, Bahreyn'de doğup büyümüştür. Daha sonraları ilmi bir arayış içine girmiş, en sonunda Basra'ya Ebû Ubeyde'nin yanına gelip öğrencisi olmuştur.¹²⁵

el-Mu'temir b. İmâre b. Sâlim b. Zekvân el-Hilâlî, İlmîni Ebû Ubeyde'den alan el-Mu'temir, âlim, seçkin ve fazilet sahibi biridir.¹²⁶ İlmîni Ebû Ubeydeden almıştır. H. İkinci asrın âlimlerinden ve aynı zamanda Rebi' b. Habîb'in de tabakasından sayılan el-Mu'temir, Ebû Ubeyde'nin vefatından sonra Rebi'den Hac mevsiminde Hac'ca gitmek için izin alanlardandır.¹²⁷ Bir keresinde Mu'temir, Ebû Ubeyde'ye seslenerek: *“Ya Ebâ Ubeyde, sen bana babamdan daha çok sevimsin!”* deyince, Ebû Ubeyde ona: *“Zaten sana da bu yakıştır; çünkü bana verdiklerini babana vermedin”* diyerek karşılık

¹²² el-Ca'birî, **Nefehât**, III, 2.

¹²³ Dercîni, **Tabakât**, I, 7.

¹²⁴ İbn Halfûn Ebû Ya'kub Yusuf el-Mezatî, **Ecvibet-u İbni Halfûn**, Daru'l-Fethi li't-Tabâeti ve'n-Neşr, 1.baskı, Beyrût, 1974, 115; el-Ceytâlî, **Kavâidul İslâm**, el-Matbaatu'l-Arabiyye, Ğardaye, 1976, I, 264.

¹²⁵ Eş-Şaksî, **Menhecu't-Talibîn**, I, 620.

¹²⁶ Şemmâhî, **Siyer**, 101.

¹²⁷ Dercîni, **Tabakât**, II, 273.

vermiştir. Ebû Ubeyde, bu sözüyle onun dini nasihatini, dostluğunu ve rızasını kastetmiştir.¹²⁸

Doğumu ve vefatı ile ilgili kesin bir bilgi mevcut değildir.¹²⁹

Abdumelik et-Tavil, Ebû Ubeyde'nin öğrencilerinden olan Abdumelik, Basralıdır. Kendisine ait bir medresesi bulunmaktadır.¹³⁰

Ebû Saîd Abdullah b. Abdulazîz, Hicri ikinci asrın âlimlerindendir. Siyabî'nin de belirttiğine göre Ebû Ubeydeden ilim alan Rebi' b. Habîb'in tabakasındandır.¹³¹

Bunların dışında da Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin birçok Iraklı öğrencisi bulunmaktadır. Onları da kısaca zikretmek istiyoruz: Abdusselam b. Abdülkuddûs el- Irakî el-Basrî,¹³² el-Melîh,¹³³ Deyal b. Yezîd,¹³⁴ Ebû'n-Nazar Bestâm b. Ömer b. Müseyyeb b. Zehîr ed-Dabî,¹³⁵ Ebû Mahfûz,¹³⁶ Enes b. el-Muallâ,¹³⁷ Süfyân,¹³⁸ Ebû Saîd Abdullah b. Abdi'l-Azîz el-Basrî,¹³⁹ Şuayb b. el-Muarraf, (Kendisine el-Ma'rufû'l-Basrî de denir.),¹⁴⁰ Sehl b. Sâlih.¹⁴¹

¹²⁸ Dercînî, **Tabakât**, II, 245.

¹²⁹ er-Râşidî. **İmam Ebû Ubeyde ve Fıkhuhû**, 229.

¹³⁰ Şemmâhî, **Siyer**, 99.

¹³¹ Es-Siyâbî, Sâlim b. Hamud, **Tabakâtu'l-Ma'hedi'r-Riyâdî**, Nşr. Vizâretü't-Türasi'l-Uman, 1.baskı, 1.cilt, 1980, 36.

¹³² Şemmâhî, **Siyer**, I, 80.

¹³³ Şemmâhî, **Siyer**, I, 102.

¹³⁴ Şemmâhî, **Siyer**, I, 104-105.

¹³⁵ Şemmâhî, **Siyer**, I, 102-103.

¹³⁶ Şemmâhî, **Siyer**, I, 102-103.

¹³⁷ Şemmâhî, **Siyer**, I, 104.

¹³⁸ Şemmâhî, **Siyer**, I, 104.

¹³⁹ İbn Halfûn, **Ecvibe**, 107; el-Ceytâlî, **Kavâidu'l-İslâm**, I, 176.

¹⁴⁰ El-Ceytâlî, **Kavâidu'l-İslâm**, I, 103; İbn Halfûn, **Ecvibe**, 113.

¹⁴¹ Şemmâhî, **Siyer**, I, 79; el-Ca'birî, **el-Bud'ü'l-Hadârî**, I, 70.

1.2.2.2. Hicaz

Muhammed b. Mesleme el-Medenî, Dercinî'nin Tabakâtında adı, Selme diye geçen Seleme, Medineli İbâzî fakihlerdendir.¹⁴² Ebû Ubeyde, meclisine katılmaya gelenler için ayağa kalkmazdı; ancak Muhammed b. Seleme ve Muhammed b. Habîb geldiklerinde ise onlar için ayağa kalkar Hz.Peygamber (s.a.v)'in şehrinden olduklarından dolayı onlara hürmet eder ve boyunlarına sarılırdı.¹⁴³

Muhammed b. Habîb el-Medenî, Ebû Ubeyde'nin hürmet ettiği Medine'li fakih ve âlimdir. Muhammed b. Habîb, b. Seleme ile birlikte Medine'deki insanları fihri açıdan bilgilendirmiş ve birçok öğrenci yetiştirmişlerdir.¹⁴⁴

Ebû Süfyân Mahbûb b. Rahîl b. Hubeyre el Kureyşî el-Mekkî, Ebû Süfyân, hayatının sonlarında Umân'a gidip orada vefat ettiğinden dolayı Umânlı tarihçiler onu, Umâna giden Hameletü'l-İlm'den saymışlardır.¹⁴⁵

Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Mesleme el-Medenî, Daha önce adını zikrettiğimiz Muhammed b. Mesleme'nin kardeşidir. Medine'deki İbâzî fakihlerdendir.¹⁴⁶

1.2.2.3. Umân

Rebi' b. Habîb el- Ferâhidi (ö.175/791), Umân'ın ya Sohâr ya da Liva şehrine bağlı olan Ğadafan köyünden olan Ferâhid b. Malik'e nisbet edilmiştir.¹⁴⁷ Rebi b. Habîb imâm Ebû Ubeyde'nin en bilgili ve fakih öğrencileri arasında sayılmakla beraber Câbir

¹⁴² Dercinî, **Tabakât**, I, 242; Şemmâhî, **Siyer**, I, 90.

¹⁴³ Dercinî, **Tabakât** I, 242; Şemmâhî, **Siyer**, I, 90.

¹⁴⁴ Şemmâhî, **Siyer**, I, 90.

¹⁴⁵ Es-Siyâbî, **İzaletü'l-Vue'sa**, 47; el-Hârisî, **el-Ukûd**, 154.

¹⁴⁶ İbn Sellâm, **el- İslâm ve Târîhuhû**, 135; Şemmâhî, **Siyer**, I, 111.

¹⁴⁷ İbn Sellâm, **el- İslâm ve Târîhuhû**, 130; Dercinî, **Tabakât**; II, 273; Şemmâhî, **Siyer**; I, 95, e's-Savâfî, **el-İmam Câbir b. Zeyd**, 20; Ebû Rebi' Süleyman b. Abdillâh el- Barûnî, **Muhtasarü Tarihi'l-Ebadiyye**, Mektebetü'd-Damrî, 4.baskı, 25.

b. Zeyd'e yetişmiş olmasından dolayı da yaş olarak en büyüğü olarak da bilinmektedir. Bununla beraber Rebi' b. Habîb'in, Câbir b. Zeyd'den bir hadis rivayet ettiği de söylenmektedir.¹⁴⁸ Ebû Ubeyde daha daha hayattayken, hac mevsiminde insanlara fetva verip, hidayete ulaşmaları için kendisine yetki vermiştir.¹⁴⁹ Ebû Ubeyde vefat ettikten sonra İbâziyye'nin Basra'daki lideri haline gelmiştir.¹⁵⁰ Aralarında Umân Hameletü'l-İlm'i de olan birçok kişi kendisinden ilim almıştır.¹⁵¹ Günümüzde hâla İbâziler'in istifade ettikleri kitaplar yazmıştır. Bunlardan biri de el-Camiu's-Sahîh adlı hadis kitabıdır.

Ebû Hamza el-Muhtâr b. Avf b. Abdillâh b. Yahyâ b. Mâzin b. Muhâmin b. Seleme b. Malik b. Fehm el-Ezdî (ö.131/748), Ebû Ubeyde'nin öğrencilerinden olan Ebû Hamza Basra'da İbâziyye'nin büyük meclislerine katılırdı.¹⁵² Vakûr bir âlim, dinde önder, cesur bir komutan ve etkileyici bir hatiptir.¹⁵³ Talibu'l-Hakk, Haremeyn'i Mervân b. Muhammed'in elinden almak için geldiğinde Ebû Hamza'nın Mekke ve Medine'de verdiği hutbeleri meşhurdur.¹⁵⁴ Ebû Hamza Mekke'ye girdikten sonra Mekkelilere yaptığı konuşması oldukça etkileyicidir.¹⁵⁵

¹⁴⁸ eş-Şaksî, **Menhecu't-Talibîn**, I, 628; el-Hârisî, **el-Ukûd**, 149.

¹⁴⁹ İbn Sellâm, **el-İslâm ve Târîhuhû**, 130; Dercînî, **Tabakât**; II, 276; Şemmâhî, **Siyer**; I, 95; el-Hârisî, **el-ukûd**, 151.

¹⁵⁰ el-Hârisî, **el-Ukûd**, 153; el-Barûnî Ebû Rebi' Süleyman b. Abdillâh, **el-Ezhâru'r-Riyadiyye**, 2.cilt, daru's-Selame li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1.Baskı, Uman, 1986, II, 106.

¹⁵¹ Es-Sâlimî, **Şerhu'l-Cami'i's-Sahîh**, I, 5.

¹⁵² es-Siyâbî, **Tabakât**, 123; Dercînî, **Tabakât**, II, 249.

¹⁵³ Muhammed Ali Debuz, **Târîhu'l-Mağribi'l-Kebîr**, 3.cilt, İsa el-Halebî, 1.baskı, Kâhire, 1383/1963, III, 174; es-Siyâbî, **Tabakât**, 64.

¹⁵⁴ İbn Abdi Rabbih, **el-Akdü'l-Ferîd**, IV, 200.

¹⁵⁵ “Ey İnsanlar! Şurası muhakkak ki Allah'ın izni ve vahyi olmadan Allah'ın Resûlü, ne bir adım ileri ne de geri atardı. Allah ona bir kitap indirdi, o kitapta neyi yapacağını ve neden sakınacağını bildirdi. O, ne dininde bir şüpheye, ne de emrinde bir kuşkuya düştü. O, Müslümanlara dinlerinin gereklerini öğrettiği ve namaz kıldırması için onlara Ebû Bekir'i imâm olarak tayin ettiği bir sırada Allah, onun ruhunu kabzetti. Müslümanlar da Hz. Peygamber'in din işlerinde kendilerine örnek olarak seçtiği bu insanı, dünya işleri için de seçtiler. O da dinden dönenlerle savaştı, kitap ve sünnete uygun hareket etti ve nihayet o da görevini yapmış olarak göçtü. Allah, ondan razı olsun.

Ebû Hamza, Haremeyn'i almaya gelen Abdülmelik'in askerleri tarafından Mekke'de öldürülmüştür. (h.131)¹⁵⁶

Belc b. Ukbe el-Ferâhidî (ö.131/748), Belc b. Ukbe, Ferâhid b. Malik b. Fehm'e nisbet edilmiştir.¹⁵⁷ Umânlı olan Belc, Ebû Ubeyde'nin çok değer verdiği öğrencilerinden biridir. Talibu'l-Hakk, (Abdullah b. Yahyâ el-Kindî), Yemen'de bir İbâzî devleti kurmak için hocası Ebû Ubeyde'yle istişare etmek maksadıyla gönderdiği mektubunda ona: “*Biz sana bin on iki adam göndermiştik!*” diyerek, Belc b. Ukbe'nin bin kişiye bedel olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁸ Dercinî, onu ve arkadaşlarını şu şekilde anlatmaktadır: “*O ve arkadaşları en güzel ahlakla donanmışlardı, geceleri rükû ve secde eder, Kur'an okuyup Allah'tan yalvara yakara bağışlanma dilerler.*”¹⁵⁹ Zühd ehlinden olan ve nefsinin dünya ve meta'ına değil de yalnızca Allah'a adanmış Belc b. Ukbe, Talibu'l-Hakk'la beraber birçok savaşa katılmış olup, Vadi'l-Kura'da Mervân b.

O'ndan sonra halifelğe Ömer b. el-Hattâb geçti. O da arkadaşı(Ebû Bekir)'nin yolunu takip etti; kitap ve sünnete göre hareket etti. Vergi ve ganimetleri toplayıp sahiplerine dağıttı, kimin ne ödeyeceğini ve kime ne ödeneceğini belirledi, insanları Ramazan ayında (teravih için) camide topladı, içki içme cezası olarak seksen değnek uyguladı, düşmanlarla kendi memleketlerinde savaştı ve o da görevini yapmış olarak bu dünyadan göç etti. Allah ondan razı olsun. Daha sonra işbaşına Osman b. Affân geçti. Altı sene iki arkadaşı(Ebû Bekir ve Ömer) tarafından çizilmiş olan yolu takip etti; fakat derece olarak onların altındaydı. Son altı yılda ise, öyle bir yol takip etti ki, öncekilerin yaptıklarını hiçe saydı. Sonunda o da göçtü. Allah, ondan razı olsun. Sonra başa Ali b. Ebî Tâlib geçti. Hakikat yolunda hedefine ulaşamadı ve hakkı gösterecek bir ışık yükseltmedi. Nihayet o da, bu dünyadan göçtü. Allah, ondan razı olsun.

Ey Hicaz halkı! Arkadaşlarımın genç olduklarını söyleyerek beni yermek mi istiyorsunuz? Hz. Peygamber'in arkadaşları da gençlerden ibaret değil miydi? Vallahi ben sizin, ahiretine zarar veren şeylerin peşinden nasıl koştuğunuzu biliyorum. Eğer ben, sizden başkalarıyla meşgul olmasaydım, sizi cezalandırmadan bırakmazdım.” Bkz. Dercinî, **Tabakât**; II, 266-267; Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, (255/869), **el-Beyân ve't-Tebyîn**, Beyrût, 1968, II, 109-112; İbn Ebi'l-Hadîd, Abdülhamîd Hibetullah b. Muhammed, (655/1257), **Şerhu Nehci'l-Belâğa**(thk., M. Ebû'l- Fadl İbrahim), Kâhire, 1385/1965, II, 166-170.

¹⁵⁶ Dercinî, **Tabakât**; II, 259; Şemmâhî, **Siyer**, I, 91.

¹⁵⁷ Dercinî, **Tabakât**; II, 260; Eş-Şaksî, **Menhecû't-Talibîn**, I, 260.

¹⁵⁸ Debuz, **Târîhu'l-Mağribi'l-Kebîr**, III,174; Şemmâhî, **Siyer**, I, 91.

¹⁵⁹ Dercinî, **Tabakât**; II, 259.

Muhammed'in komutanı Abdulmelik b. Atiyye es-Sa'dî tarafından öldürülmüştür.(h.131)¹⁶⁰

el-Celendî b. Cîfer b. el-Celendî b. Müstekbir b. Mes'ûd b. Cirar b. Âzîn Meûlete b. Abdişşems -Malik b. Fehd'den sonra Umân meliki- (ö.134/751), Basra'da Ebû Ubeyde'den ilim tahsil ettikten sonra Yemen'e gidip Talibu'l-Hakk'a biat etmiştir. Talibu'l-Hakk vefat edince Umân'a dönmüş ve orada İmâmetini açıkça ortaya koymuştur. İmametini ilan edince kendisine biat edilmiştir.¹⁶¹ Daha sonra imâmetin merkezi olan Sohâr'a yerleşmiştir. Dedesi el Celendî İslam'ın üçüncü halifesi olan Hz. Osman'ın dostudur.¹⁶² Günümüzde Re'sü'l-Hayme olarak bilinen, Culfâr'da Hazim b. Huzeyme komutanlığındaki orduya karşı girdiği savaşta hayatını kaybetmiştir.¹⁶³

Şebîb b. Atiyye (ö.131/748), el-Celendî ve arkadaşlarının savaşta öldürülmelerinden sonra Şebib b. Atiyye, Umân'ın bazı yerlerinde adaleti temin ve huzur ortamını sağlamak üzere görev almıştır.¹⁶⁴ Şebib, bu görevine vefat edene kadar sabırla ve kahramanca devam etmiştir. Umânın batı bölgesinde defnedilmiştir.¹⁶⁵

el- Fadl b. Cündüb (?), Umân'ın Sohâr şehrinden olan el- Fadl, ilmini Ebû Ubeyde'den almıştır. Ebû Ubeyde'nin de olduğu bir mecliste Ebû Nuh'a, bir erkek ellerini bir kadının elbisesinin altına koyarsa o erkeğin o kadınla evlenmesi gerekir mi? diye soran şahıstır aynı zamanda.¹⁶⁶ Şemmâhî onun Müslümanların seçkini ve üstünü olduğunu, çok zengin ve bir o kadar da cömert olduğundan ve iki yüz elli bin dirhemini

¹⁶⁰ Dercîni, **Tabakât**; II, 260.

¹⁶¹ Harisî, **el-Ukûd**, 253.

¹⁶² İbn Abdi Rabbih, **el-Akdü'l-Ferîd**, III, 301.

¹⁶³ Hârisî, **el-Ukûd**, 253; Nureddin Ebû Muhammed Abdullah b. Hamid, Sâlimî, **Tuhfetü'l-A'yân bi sîreti Ehl-i Uman**, 2. cilt, Ta'lik: Ebû İshak, 2.baskı, Matbaatu's-Şebab, Kâhire, h.1380-1961, I, 78.

¹⁶⁴ Sâlimî, **Tuhfetü'l-A'yân**, I, 85.

¹⁶⁵ Şaksî, **Menhec**, I, 620.

¹⁶⁶ Şemmâhî, **Siyer**, I, 98; Dercîni, **Tabakât**, II, 239.

Yemen, Umân ve diğer ülkelere bağışladığını belirtmiştir.¹⁶⁷ Doğum ve vefat tarihi hakkında kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Bu saydıklarımızın dışında da Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin Umânlı öğrencileri bulunmaktadır. Bunlardan Ebû Ubeyde es-Sağîr ya da Asğar¹⁶⁸ olarak bilinen Abdullah b. Kasım el- Besevî el- Umânî ve Yahyâ b. Necih'i¹⁶⁹ de detaylarına girmeden zikretmekte fayda olacağını umuyoruz.

1.2.2.4. Yemen

Seleme b. Sa'd el-Hadrami, Kuzey Afrika'da mezhebin yayılmasını sağlayan ve bu mezhebi (İbâziyye) bu gün sabahtan akşama kadar ortaya çıkmasını isterdim. Sonra boynumun vurulmasına aldırış etmem¹⁷⁰ diyen kişidir. Doğum ve vefat tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Mağrib ya da Basra'da vefat ettiği muhtemeldir.¹⁷¹

Abdullah b. Yahyâ el-Kindî (?-131/748), Hadramevt'te imâm olarak seçilen Abdullah b. Yahyâ, Yemen'deki İbâziliğin ilk imâmı olarak kabul edilmektedir.¹⁷² Dercinî, onun hakkında şunları söylemektedir: "İslâm yardımlaşmasına çağıran İbn Yahyâ ne güzel bir imâmdır! Allah'ın dininde başarıklıkta ve atılganlıkta bir aslan gibidir. Allah'a itaatte önde giden, cömertlikte ve ilimde deniz olan, büyüklükte, hilm sahibi olmada ve etrafındakileri korumada bir dağ gibidir."¹⁷³

¹⁶⁷ Şemmâhî, **Siyer**, I, 98.

¹⁶⁸ Dercinî, **Tabakât**, II, 235; Şemmâhî, **Siyer**, I, 87; Şaksî, **Menhec**, I, 622; es-Siyâbî, **Tabakât**, 35; Sâlim b. Hamud, es-Siyâbî, **Asdaku'l-Menâhic**, Vizâreti't-Turasi'l-Uman, (thk. Seyyide İsmail Kâşif) 1.baskı, Matâbi-i Sicili'l-Arab, Kâhire, 1979, 49.

¹⁶⁹ Şemmâhî, **Siyer**, I, 108.

¹⁷⁰ Ebû Zekeriyâ, **Sîretü'l-Eimmeti ve Ahbâruhum**, 42.

¹⁷¹ er-Râşidî. **İmam Ebû Ubeyde ve Fıkühû**, 236.

¹⁷² Buhârî, **et-Târîhu's-Sağîr**, Daru'l-Marife, 1.baskı, Beyrût,1986, II, 17; Ceytâlî, **Kavâid**, I, 64; Dercinî, **Tabakât**, II, 258; es-Siyâbî, **Tabakât**, 63; Şemmâhî, **Siyer**, I, 91; ez-Ziriklî, Hayreddin, **el-A'lâm Kamus-u Terâcimi li Eşheri'r-Ricali ve'n-Nisâi Mine'l-Arabi ve'l-Müsta'rabine ve'l-Müsteşrikîn**, 15.baskı, Beyrût, 2002, IV, 144.

¹⁷³ Dercinî, **Tabakât**, II, 259.

Ebû'l-Hattâb Abdu'l-A'lâ b. es-Semh el-Maafirî el-Humeyrî (ö.144/761), Bu zat, Libya'da İbâziyye İmâmetinin ortaya çıkmasını sağlayandır. Daha sonra onunla ilgili olarak daha detaylı bir şekilde açıklamalarda bulunacağız.

Ebû Muerric Ömer b. Muhammed el-Kademî, Büyük fakihlerdendir. Bazı konularda hocası olan Ebû Ubeyde'ye muhalefet etmekle bilinir. O, Abdulazîz, sehl, İbn Sâlih ve Şuayb hocalarının itâbına uğramışlar; ama yaptıklarından dolayı pişman olup tövbe etmişlerse de daha sonra Rebi' b. Habîb döneminde tekrar eski muhalefetlerine devam etmişlerdir.¹⁷⁴ İbn Muhammed Umân'a geldiğinde oradaki fukahalarla tekrar bu meselelerle ilgili olarak tartışmalara girmiş ve Umân fukahasının delilleri karşısında muhalefetinden vazgeçip tekrar tövbe etmiştir. Umân fukahası onun tekrar Yemen'e gidip fetva verdiği kişilere verdiği fetvaların hatalı olduğunu söylemesini istemiş, o da Yemen'e varmadan yolda hayatını kaybetmiştir. Bu ihtilafli konular da itikadi alanlarla ilgili olmayıp icthadi meselelerle ilgilidir.¹⁷⁵

Ebû Eyyûb Vâil el-Hadramî, Ebû Eyyûb Ubeyde'nin talebelerinden Rebi' b. Habîb'in tabakasında yer alır. İbâzi kaynaklar da onunla ilgili övücü bilgiler yer almaktadır. Misal Şemmâhî "*İlim, takva, zühd, emir ve nehiy yönünden en üstün ashabımızdan biridir*"¹⁷⁶ diyerek, Ebû Eyyûb'un birçok alanda fazilet sahibi bir zat olduğunu belirtmiştir. Eş-Şaksî, Menhecü't-Talibîn adlı eserinde önce onun Iraklı olduğunu,¹⁷⁷ (şaşıarak) daha sonra ise Hadramutlu (Yemen) olduğunu ve Basra'da evlendiğini¹⁷⁸ bildirmektedir.

¹⁷⁴ Şemmâhî, **siyer**, I, 6; El-Ca'birî, **el-Bu'du'l-Hadarî**, I, 70.

¹⁷⁵ El-Ceytâlî, **Kavâid**, I, 60; Es-Siyâbî, **Tabakât**, 37.

¹⁷⁶ Şemmâhî, **Siyer**, I, 97.

¹⁷⁷ Eş-Şaksî, **Menhec**, I, 620.

¹⁷⁸ Eş-Şaksî, **Menhec**, I, 628.

Ebûl Muhâcir Haşim b. el-Muhâcir el Hadremi, Hadramutlu büyük bir fakihdir.¹⁷⁹ Ebû Ubeyde'nin vefatından sonra Basra'dan Kufe'ye gittiğinden dolayı Kufe'ye de nisbet edilmiştir.¹⁸⁰

1.2.2.5. Horasan

Hilâl b. Atiyye el-Horasânî, Önceleri Sufriyye'nin görüşlerini savunan Hilâl b. Atiyye daha sonraları bu görüşlerinden pişman olup İbâziyyeye girmek istemiş ama İbâzîler, onun Sufriilere karşı çıkmasını, onlara tövbe ettiğini bildirmesini ve ancak bu şekilde İbâziyye'ye geçebileceğini söyleyince o da söylenenleri yapıp İbâziyye mezhebine girmiştir. Daha sonraları imâm Celendî b. Mes'ûd'a biat edip onun safında savaşırken şehid olmuştur.¹⁸¹

Ebû Abdillâh Haşim b. Abdullâh el-Horasânî, Ebû Ubeyde'den ilim almış ve Rebi' b. Habîb'in tabakasındandır. İbn Sellâm onun hem fakih hem de müftî olduğunu belirtmiştir.¹⁸²

Ebû İsa el-Horâsani, Künyesi ile meşhur olan Ebû İsa Ebû Ubeyde'nin öğrencilerindedir. İbn Sellâm, onun hakkında şöyle der: "Ebû İsa Horasanlı, fakih ve müftî'dir."¹⁸³

Ebû Mansûr Hâtem b. Mansûr el-Horasânî, Ebû Ubeyde'den ders alan önemli şahıslardan biridir, Ebû Süfyan onun fakih ve âlim olduğunu söylemiştir.¹⁸⁴ Fakihliğiyle meşhurdur. Kendisine isnad edilen birçok fihhi meselelerle ilgili meşhur sözleri vardır.

¹⁷⁹ İbn Sellâm, **el-İslâm ve Târîhuhû**, 135.

¹⁸⁰ Şemmâhî, **Siyer**, I, 117; İbn Sellâm, **el-İslâm ve Târîhuhû**, 135.

¹⁸¹ El-Ceytâlî, **Kavâidu'l-İslâm**, I, 52; es-Sâlimî, **Tuhfetü'l-A'yân**, I, 78.

¹⁸² İbn Sellâm, **el-İslâm ve Târîhuhû**, 135; eş-Şaksî, **Menhec**, I, 620; es-Siyâbî, Sâlim b. Hamud, **Asdaku'l-Menâhic**, Vizâreti't-Turasi'l-Uman, (Thk. Seyyide İsmail Kâşif,) 1.baskı, Matabi-i Sicili'l-Arab, Kâhire,1979, 50.; es-Sâlimî Nureddin, Ebû Muhammed Abdullâh B. Hamid, **el-Lem'atu'l-Mardiyye**, Neşru Vizâreti't-Turasi'l-Uman, 2.Baskı, Matabı-ı sicili'l-Arab, Kâhire, 1983, 13.

¹⁸³ İbn Sellâm, **el-İslâm ve Târîhuhû**, 135.

¹⁸⁴ Şemmâhî, **Siyer**, I, 106.

Bunlardan birinde, “Nifas gören kadınların ibadetleri terketme hususundaki süreleri altmış gündür. Eğer kan altmış günden sonra da devam ederse, kadın yıkanır ve namazlarını cem’ ederek kılar. altmışıncı günden sonra gördüğü kan nifas değil, istihaze kanıdır. Dolayısıyla kendisi müstehâde’dir. Kocasının onunla birlikte olması da caizdir.¹⁸⁵

1.2.2.6. Kuzey Afrika

Abdullah b. Ubbâd el-Mısırî, Fakih, müftû ve aynı zamanda Ebû Ğânim el-Horasanî’nin el-Müdevvene’sini rivayet ettiği kişilerden biridir.¹⁸⁶ Rebi’ b. Habîb’in tabakasından olan Abdullah b. Ubbâd¹⁸⁷ Mısır’daki İbâzî fakihler topluluğundandır.¹⁸⁸ Mısır’da vefat ettiği düşünülmektedir.¹⁸⁹

İsa b. Akme el-Mısırî, İbâzî âlimlerinin mütekellimlerinden ve aynı zamanda büyük bir âlim olan İsa el-Mısırî’nin vefat tarihi bilinmemektedir.¹⁹⁰

Ebû İshâk İbrahim el-Mısırî ve İbnü’l-Yese’,¹⁹¹ Ebû İshâk ve İbnü’l-Yese’in İbâzî âlimlerin önde gelenlerinden olduğu bilinmektedir; ancak Ebû Ubeyde’nin öğrencileri olup olmadıkları noktasında kesin bir şey söyleyemeyiz. Tarih kitapları, Mısırlıların İbâzîlikte önemli bir rol almadıkları ve bundan dolayı Ebû Ubeyde’den ilim alıp almadıklarını da açık ve geniş bir şekilde bildirmemektedir.¹⁹²

¹⁸⁵ İbn Halfûn, **Ecvibe**, 94; Şemmâhî, **Siyer**, I, 106-107.

¹⁸⁶ Şemmâhî, **Siyer**, I, 112-113; İbn Sellâm, **el-İslâm ve Târîhuhû**, 31; Sâlimî, **el-Lem’atu’l-Mardiyye**, 13.

¹⁸⁷ Şemmâhî, **Siyer**, I, 112; Dercînî, **Tabakât**, II, 269.

¹⁸⁸ Şemmâhî, **Siyer**, I, 112.

¹⁸⁹ er-Râşidî, **İmam Ebû Ubeyde ve Fıkhuhû**, 268.

¹⁹⁰ Şemmâhî, **Siyer**, I, 112.

¹⁹¹ Şemmâhî, **Siyer**, I, 112.

¹⁹² Er-Râşidî, **İmam Ebû Ubeyde ve Fıkhuhû**, 268.

Kuzey Afika'da:

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdulhamit b. Muğtir En-Nefûsî, el-Cenâvînî,¹⁹³ Ebû Ubeyde'nin öğrencilerinden olan İbn Muğtir Libya ve Cebel-i Nefûse'de halk daha Hameletü'l-İlm'le tanışmadan fetva vermiş ve insanlara ilim öğretmiştir. Şemmâhî onun hakkında şunları söylemiştir: “Muhammed âlim, fakih, müfti ve faziletli biridir.”¹⁹⁴ Strothmann ise, Nefûse'li İbnu Muhattib Cennavinin, Hameletü'l-İlm'den önce Ebû Ubeyde'nin merkezinden davetçi olarak Kuzey Afrika'daki Nefûse dağlarına geldiğini söylemektedir.¹⁹⁵

Hameletü'l-İlm Basra'dan kendi memleketlerine dönünce İbn Muğtir fetva vermeyi bırakmış ve kendisini kınayanlara da: “Ben, Ebû Ubeyde'den ders aldım; ancak yanımda onun sözlerinden oluşan herhangi bir kitap yoktur; ama Basra'dan yeni gelenlerde var. Ondan dolayı onların fetva vermesi daha uygundur”¹⁹⁶ diyerek elinde Ebû Ubeyde'ye ait bir kaynak olmadan fetva vermenin doğru olmayacağını söylemiştir.

İbn Muğtir adaletten taviz vermeyen bir yapıya sahipti ve hak yerine gelinceye kadar direnirdi. Bir gün, İmam Abdulvehhab'a iki kişi bir dava için geldi, İmam Abdulvehhab müdde aleyhiyi(davalı) dinlemek istedi; fakat o cevap vermedi. İmam, orada bulunanlara İbn Muğtir burada mı diye sorunca, burada değil cevabını aldı ve dava için gelenlere daha sonra gelmelerini istedi. Birkaç gün sonra İbn Muğtir'in de bulunduğu sırada imâm, tekrar müdde aleyhiyi dinlemek istedi ama yine müdde aleyh konuşmayı reddetti. Bunun üzerine İmam, bu durumda ne yapılması gerektiğini İbn Muğtir'e sorunca, İbn Muğtir, davalının yanına gidip üzerine atladı ve dizleriyle boğazını sıktı. Müdde aleyh imâmdan kendisini İbn Muğtir'in elinden kurtarmasını

¹⁹³ Şemmâhî, **Siyer**, I, 128; Halifât, **Neş'etü'l-Hareke**, 136.

¹⁹⁴ Şemmâhî, **Siyer**, I, 128.

¹⁹⁵ Strothmann R. **Und İbâzîten der İslam** 1928 annali nuava serie vo 111.vapoli 1949, 266.

¹⁹⁶ Şemmâhî, **Siyer**, I, 128.

isteyince, imâm İbn Muğtir'den onu serbest bırakmasını istedi. İbn Muğtir onu bırakınca müddeâ aleyh konuşmaya başladı ve haksız olduğu ortaya çıktı.¹⁹⁷

İvaz Halifât, İbn Muğtir ve Seleme b. Sa'd'ın Cebel-i Nefûse'de İbâzî öğretilerini yaymak için beraber çalıştıklarını, İbn Muğtir Basra'dan dönene kadar Seleme'nin Mağrib'de kaldığını söylemektedir.¹⁹⁸ Doğum ve vefat tarihi hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir.

İsmail b. Durâr el-Ğidâmesî el-Lîbî, Abdurrahmân b. Rüstem el-Farisî el-Kayravâni, Asım es-Sidrâtî, Ebû Davut En-Nefzâvi et-Tunusi,¹⁹⁹

Ebû Ubeyde'nin Mağrib'den gelen ve tekrar oraya gönderilen bu dört kişiyi ve Yemenli Ebû'l-Hattâb Abdu'l-A'lâ b. Semh el-Meâfirî el-Humeyrî'yi başka bir başlık altında daha detaylı bir şekilde değerlendirmeye çalışacağız.

Saydığımız isimler dışında Ebû Ubeyde daha birçok ilim ehli yetiştirmiştir. Bu isimleri sadece örnek olarak zikrettik. Bu saydıklarımızla Ebû Ubeyde'nin sahip olduğu fikri, dini ve siyasi dehasını göstermek istedik. Bütün bu öğrencilerin ölüm tarihlerini tespit edemedik; ama karşılaştırmalarla hicri ikinci asrın son çeyreğine kadar bu neslin, meşaleyi taşıdığını farklı birçok kaynaktan öğrenmekteyiz. Daha sonra gelen nesil, hicri üçüncü asırda bu yolu devam ettirmişlerdir. Bunlar da Muhammed b. Mahbub b. er-Rahîl (260/873) Umân'da, Amrus b. Feth (283/896) Nefûse dağlarında²⁰⁰ İmam Ebû Abdilvehhab b. Abdurrahmân b. Rüstem (171-211/787-826) Kuzey Afrika'daki imâmetin başkenti Tahert'te ve daha niceleri...²⁰¹

Özellikle Ebû Ubeyde'nin hocalarının çoğunun sahabe olduğunu zikretmemizin amacı bu mezhebin kökünün Resûlullah'ın ashabından geldiğini unutturmamaktır. O

¹⁹⁷ Şemmâhî, **Siyer**, I, 128.

¹⁹⁸ Halifât, **Neş'etül Hareke**, 136.

¹⁹⁹ El-Ca'birî, **Nefehât**, III, 2.

²⁰⁰ El-Ca'birî, **el-Bud'ü'l-Hadârî**, 109.

²⁰¹ Behhâz, **e'd-Devletü'r-Rüstemiyye**, 114.

ashab ki dinin saf kaynağından beslenmiş ve gökle yerin ilişkisinin devam ettiği, yani vahyin değişik yönleri ile Resûlullah'a indiği dönemde yaşamışlardır. Bütün bunlar siyer kitaplarında ayrıntılı bir şekilde anlatılmışlardır.²⁰²

Şüphesiz Ebû Ubeyde'nin yetişmesinde ve dünyanın farklı bölgelerinden gelen insanları yetiştirip geldikleri yere göndermesinde hocalarının önemi çok büyüktür. Özellikle günümüzde bile imkânların bu kadar çok olmasına rağmen Ebû Ubeyde'nin uyguladığı sisteme hala ulaşamamıştır. Bu büyük sahabiler Ebû Ubeyde'ye ders verip yetiştirmekle adeta verimli toprağı görüp daha sonra meyvesini versin diye yanlarındaki tohumları ekmişlerdir.

Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'yi azad eden Urve b. Udeyye²⁰³'nin ne kadar takvalı ve cesur biri olduğu kaynaklarda geçmektedir. Ebû Ubeyde'nin büyük bir âlim oluşunun yanı sıra sabırlı, cesur bir kahraman olmasında da kendisini azad eden Urve'nin etkisi azımsanmamalıdır. Nitekim Nefehatun- Mine's-Siyer kitabında Ca'biri, Urve b. Udeyye ile ilgili olarak şöyle söylemektedir: "Biz, onun cesareti ve takvası hakkında birçok şey öğrendik. İşte Urve, bütün bu hasletlerini ona miras olarak bıraktıdır."²⁰⁴

Buna Câbir in hadisini, fikhını ve iyi yönetimini de ekleyebiliriz. Bunun yanında Sahâr b. Abdi²⁰⁵'den aldığı haberlerin bilgisi, açıklama yeteneğı delil ve münakaşada ustalığını da unutmamalıyız.

Bütün bu özellikler ilim talebinde ve merkezi Basra'da ve Beytullah'ta olan cemaatin hizmetinde fanileşmiş bu gencin cemaati arasında laik olduğu bir makama gelmesini sağladı. Bu makam da açık İmâmetin hazırlayıcısı olan gizlilik İmâmet makamıdır. Ebû Ubeyde Allah'ın kendisine vermiş olduğu ilme rağmen re'ye sarılmaya

²⁰² el-Ca'birî, **Nefehât**, III, 6.

²⁰³ Dercinî, **Tabakât**, II, 214-225; Şemmâhî, **Siyer**, 67; ez-Ziriklî, **el-A'lâm**, IV, 226.

²⁰⁴ el-Ca'birî, **Nefehât**, III, 7.

²⁰⁵ Dercinî, **Tabakât**, II, 223; Şemmâhî, **Siyer**, 81; İbn Hacer, **El-İsâbe**, II, 176/177; İbn Nedim, **el-Fihrist**, 232.

gitmedi. Aksine o, ekolünde delillere sarılmayı kökleştirmiştir. Bu da onun ekolünü Resûlullah'ın hadislerine ve sahabe nin haberlerine bir alternatif kabul etmeyen bir ekol haline getirdi.²⁰⁶

Bu konu da onun hocası olan Câbir b. Zeyd şöyle demiştir. Her kim ki insanlar arasında Sünnet'e muhalif getirirse onun doğru yolda olması mümkün değildir²⁰⁷. Ebû Ubeyde de şöyle buyuruyor. "Kimin sahabeden bir hocası yoksa o dinde bir hiç üzeredir. Allah-u Teâla bize Resûlullah'ın amcası Abbâs'ın oğlu Abdullah, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Selâm gibilerini lütfetti. Bunlar ilimde derinleşmiş kişilerdir. Biz onların yoluna dayanır, metotlarını takip ederiz. Kendisini Resûlullah'a bağlayan sağlam bir ipi olmayanın mezhebinin hiçbir kıymeti yoktur. Derin bir ilmi dayanağı olmayan ekolün de hiçbir değeri yoktur."²⁰⁸ Aynı şekilde fıkıh ilmiyle ilgili olarak da Ebû Ubeyde şöyle bir sözünü de aktarmak istiyoruz: "Fıkıhta bir imâmı olmayan her hadis sahibi sapıklıktadır ve saptırandır. Eğer Allah Câbir b. Zeyd'i bize lutfetmeseydi biz de saptırdık."²⁰⁹

Ebû Ubeyde'nin nezdinde sünnetten ve âsardan istifade edilmemiş hiçbir görüşün değeri yoktur. Ebû Ubeyde:"Bil ki Allah'ın kendisine güzel ve Allah'a İbadet üzere doğru bir nefis ile rızıklandıran Müslüman kendisini Allah'a yaklaştıracak bir şey duyduğunda onun için gayret ederse ilerlediği yönde mükâfat alır."²¹⁰ Başka bir sözünde ise: "Eğer insan habis, pis bir nefse sahipse Allah için amel etmekten usanır ve İbadet etmek ona ağır gelir, onun bütün düşüncesi mücadele ve tartışma olur. Ona amel etmeyi teşvik edici bir hadis ulaştığında kıyasla ona muhalefet eder ve şöyle der: Bu

²⁰⁶ el-Ca'birî, **Nefehât**, III, 8.

²⁰⁷ Câbir b. Zeyd, Resâil-i Câbir b. Zeyd, Barûnî Matbaası, trz. 5.

²⁰⁸ el-Ceytâlî, İsmail b. Musa, **Şerhu Nûniyyet-i Ebî Nasr fi Usuli'd-Din**, I, 24.

²⁰⁹ el-Ca'birî, **Ebû Hamza eş-Şarî**, 71.

²¹⁰ el-Ceytâlî, **Kanâtiru'l-Hayrât**, 17-18.

Sahîh değildir; çünkü onun görüşüne ve hevâsına uygun olanda Allah a İbadet edecek amel yoktur.”²¹¹

1.3. İBÂZİLİĞİ YAYMADAKİ MÜCADELESİ

Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ilim yayma yolunda birçok sıkıntıyla karşı karşıya kalmıştır; ama bu sıkıntılar onu hiçbir zaman ümitsizliğe sevketmemiştir. Özellikle Haccâc döneminde hapiste birçok zorlukla karşı karşıya kaldığını tarih kitaplarında görmekteyiz.

Dercinî'nin Tabakât'ında geçtiği üzere Damâmdan rivayet edilir ki Haccâc, Damâm ve Ebû Ubeyde'yi hapse attığında Damâm, başlarından geçen sıkıntıları şöyle anlatıyor: *“Bize ustura ve makas gibi kesici bir alet verilmiyordu, uzamış bıyıklarımızı dişlerimizle kesmek zorunda kalıyorduk. Bizden biri sakalını ovduğunda sakalının arasından yere bitler düşüveriyordu. Yemek olarak ise arpa ekmeği ve iri tuz veriliyordu. Tuzu, içi su dolu bir leğene koyup köpüğü su yüzeyine çıkıncaya kadar dövüyorlardı. Su köpüklenince bize: “Ey hapistekiler! Gelin suyunuzu alın!” sesleniyorlardı. Suyu en üstten alanlar en iyisini, alttan alanlar ise en kötüsünü almış oluyordu.”* Damâm bazen sıkılınca, Ebû Ubeyde onun bu şikayetlerinden rahatsız olur ve : *“ Yazıklar olsun sana! Ne olmuş ki bu kadar sıkılıyorsun, niye bu kadar şikâyet ediyorsun?”* diyordu.²¹²

el-Ca'birî, Ebû Ubeyde ve arkadaşlarının yaşamış oldukları sıkıntıları şöyle ifade etmektedir: *“ O hapishane ateşinden bir parçası, Ebû Ubeyde'ye dokunmuş olan Medrese-i Yûsufiye'nin ta kendisidir; Çünkü insana en değerli varlığı olan hürriyetinden mahrum bırakılmasından daha ağır gelen başka bir acı yoktur. Bu sadece kendisine fikirde muhalefet ettiği için kendisi gibi insan olan Müslüman kardeşine eziyet ve işkenceden başka bir şey değildir. Şayet bu kişi yaptığı bu işkencelerle zulmü ve köleleştirmeyi istiyorsa şunu bilmelidir ki şüphesiz Allah, rab olarak yalnız Allah'ı,*

²¹¹ el-Ceytâlî, **Kanâtiru'l-Hayrât**, 17-18.

²¹² Dercinî, **Tabakât**, II, 247.

*peygamber olarak Hz. Muhammed'i ve kitap olarak da Kur'an-ı Kerim'i kabul eden insan üzerine bu zulmü ve işkenceyi haram kılmıştır.*²¹³

Anlatmış olduğumuz bu olaylar, Emevîler'in halifeleri tarafından Irak'a vali olarak gönderilen Haccâc'ın yaptığı işkencelerden bir kısmı ve Ebû Ubeyde ve arkadaşlarının bu işkenceler karşısında göstermiş oldukları sabrın bir parçasıdır. Evet, Damâm bu karıştırılmış tuzlu sudan dolayı çok rahatsız oluyordu, Ebû Ubeyde de bütün bunlara sabredip, mükâfatını sadece Allah'tan bekleyenlere büyük bir mükâfat verileceğini arkadaşlarına bildiriyordu. Bela olarak bundan daha sıkıntılı olan ise, Haccâc'ın Ebû Ubeyde ve arkadaşlarını elinde hiçbir delil olmadan tutuklatması olup sadece kendi makâmını muhafaza etmek için zanni bilgiyi kat'i bir delil gibi göstermesidir. Haccâc'ın özel kâtibinin, Câbir b. Zeyd'in ne kadar temiz ve âlim bir insan olduğunu bildiği için, ona her türlü kefil olacağını söylemesine ve Haccâc'a engel olmak istemesine rağmen Haccâc'ın onu Umân'a sürgün etmesine engel olamamıştır.²¹⁴ Tabi Haccâc'ın yapmış olduğu işkenceler bununla da sınırlı olmamıştır. Özellikle Dercinî'nin anlattığına göre bu olay şeytanın bile aklına gelmeyecek cinstendir.

“Haccâc bir defasında Hâricîlerin üç liderini alıp kamıştan yapılmış, içini ve dışını hayvan pislikleriyle sıvattığı bir odaya hapsetmiştir. Üç lider bu pis yere sadece üç gün dayanabilmiş ve ölmüşlerdir.”²¹⁵ Hâlbuki Haccâc onların bu kadar çabuk ölmelerine üzülmişti, çünkü o işkenceyi seven biriydi. Yaşanan bu ölümlerden dolayı Mecûsî bir doktor istemiş ve ona: “ Hapishanedekiler teker teker ölüyor, oysa ben onların ölmesini istemiyorum, acı çekmelerini istiyorum” demiştir. Mecûsî doktorun yaptıkları ise Haccâc'ın onlar için planladıklarından daha merhametliydi. Doktor onların yiyeceklerini yağ ve sarımsak olarak değiştirilmesini istedi ve onun isteği doğrultusunda mahkûmlar biraz rahata kavuştu.”²¹⁶ Nihayet takdiri ilahi tecelli etti ve

²¹³ el-Ca'birî, **Nefehât**, III, 21-22.

²¹⁴ el-Ca'birî, **Nefehât**, III, 22.

²¹⁵ Dercinî, **Tabakât**, II, 248.

²¹⁶ Dercinî, **Tabakât**, II, 248.

aralarında Ebû Ubeyde ve Damâm'ın da bulunduğu hapisanedeki bazı mahkûmlar serbest bırakıldı, insanlara en kötü işkenceleri tattıran Haccâc da delirerek hayatını kaybetti.²¹⁷ Ebû Ubeyde bu yaşananlarla ilgili olarak: “ O fâsık ölünceye kadar kimseyi hapisaneden çıkarmadılar” diyerek zulmünün ölünceye kadar devam ettiğini söylemiştir.²¹⁸

Özet olarak şunları söyleyebiliriz: Ebû Ubeyde'nin bu durumu Allah için samimiyetle belalara karşı sabredişinin ve Câbir b. Zeyd'e sadâkat ve bağlılığının bir göstergesidir. Çünkü Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme, Allah etrafında safları birleştiren kadar dâvet ehlinin prensiplerinden zerre kadar taviz vermemiştir. Aynı şekilde Ebû Ubeyde zulme ve zalimlere karşı ayaklanmaların ve isyanların çıkmasını da sağlamıştır; ancak İbâzî İmâmetinin bütün Müslümanların genel İmâmeti olamamıştır. Daha sonra İmâmet Rüstemi Devleti'nin başkenti olan Tahert'in bulunduğu Kuzey Afrika çevresinde uzun süre yerleşmesi için Trablusta kurulmuştur.²¹⁹

1.4. ARKADAŞLARIYLA İRTİBATI

İnsanların bir birleriyle iletişimlerinin çok zor olduğu bir dönemde yaşayan Ebû Ubeyde, arkadaşları ile olan iletişimini sağlamak için farklı yöntemler kullanmıştır. Basra'nın ıssız yerlerinde yaşayan her İbâzî'nin bir tek hayali vardı; o da adil bir imâmın gelmesi ve teoride kalan hayallerini pratiğe çevirmesiydi. Bunun gerçekleşebilmesi için de öncelikle bir karargâh merkezinin seçilmesi ve Emevîler Devleti'nin sonlarına doğru gerçekleşen gelişmelerin takip edilmesiyle mümkün olabilirdi. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ashabıyla iletişime geçmek için önemli iki yol kullanmıştır: Hac mevsiminde onlarla buluşmak ve onlara risâleler göndermek.

Ebû Ubeyde de tıpkı hocası Câbir b. Zeyd gibi hac ibadetini yerine getirmekten geri kalmıyordu. Mekke ve Medine'de toplanan İbâzî toplulukları bir araya getiren

²¹⁷ El-Ca'birî, **Nefhât**, III, 23.

²¹⁸ Dercîni, **Tabakât**, II, 247.

²¹⁹ el-Ca'birî, **Nefhât**, III, 24.

önemli bir görev yüklenerek faaliyetlerini etkin bir şekilde sürdürmek için çeşitli toplantılar düzenliyordu. Bu toplantılar dünyanın çeşitli yerlerinden gelen Müslümanlara Emevîler'in zulmünü ve onların şeriat hükümlerinden uzak kaldıklarını anlatmak için büyük bir fırsattı ve Ebû Ubeyde bu fırsatı çok iyi değerlendiriyordu.²²⁰

Ebû Ubeyde'nin ashabıyla iletişim kurma yöntemlerinden ikincisi olan risâleler, Basra'ya uzak sayılan yerlere gitme imkânı olmadığından dolayı tercih ettiği bir yöntemdir. 1. nüshanın örneği

1.5. ESERLERİ

Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin eserleri denince akla ilk gelen Mağrib'e gönderdiği zekât hakkındaki risâlesidir. Ebû Ubeyde'nin gönderdiği risâleleri güvenilir ve aynı zamanda gizli kişilerin taşınması gerekiyordu. Zekât Risâlesinin kim tarafından ve ne şekilde İmamet merkezi olan Tahert'e ulaştırıldığı bilinmemekle beraber günümüze kadar ulaşmayı başaran bir takım nüshaları mevcuttur. Özellikle Mübarek er-Râşidî. "*İmam Ebû Ubeyde ve Fıkhuhu*" adlı eserinde Ebû Ubeyde'ye ait olduğu sanılan üç nüshanın olduğunu belirtmekle beraber bu eserin tahkikini yapmıştır. Bu nüshalardan biri Daru'l-Kütübi'l-Mısırîyye'de, ikincisi Mektebetü'l-Barûni'de, üçüncüsü ise Mektebet-ü Sâlim b. Ya'kub'da yazılmıştır.²²¹

Muhakkik, üç nüsha arasında da yazımla ilgili olarak birçok eksik ve hatanın bulunduğunu belirtmekle beraber üç nüshanın da başlığının "Şeyh Ebû Ebeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin Zekât Hakkındaki Risâlesi" olduğunu söylemektedir.

Ebû Ebeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin Zekât Risâlesi üç konu başlığı altında ele alınan kırk sekiz meseleyi kapsamaktadır. Birinci konu hangi malların zekâta tabi olduğuyla ilgili olup sadece beş meselede anlatılmıştır. İkinci konu, zekâtın

²²⁰ el-Ca'birî, *Nefhât*, III, 25.

²²¹ er-Râşidî, *İmam Ebû Ubeyde ve Fıkhuhu*, 512.

toplanmasıyla ilgilidir ve altı meselede anlatılmıştır. Üçüncü konu ise zekâtın kimlere verilmesi ile ilgili olup otuz altı meseleden oluşmaktadır.²²²

Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'de kendi hocası olan İmam Câbir b. Zeyd'in Dîvân'ından bir nüsha mevcuttu ve bu nusha Ebû Ubeyde'nin fetvaları arasında önemli bir yere sahipti. Ebû Ubeyde bu zorlu davet işini yüklediğinden te'lif ve tedvin için yeterince zaman bulamamıştır. İbâzîyye eserlerinin çoğunun Ebû Ubeyde'den rivayet edildiğini, tedvin edilen eserlerden Ebû Ğanim el-Horasânî'nin el-Müdevvene'sini ve Mekke, Medine, Basra ve Kûfeli davet ehli âlimlerinde bulunan ve Câbir b. Zeyd'e ait olan Dîvân'ı zikredebiliriz.²²³

1.5.1. Ulûmü'l-Kur'an

Ebû Ubeyde'nin Ulumu'l-Kur'an'la ilgili olarak müstakil bir eserin olmadığını düşünmekteyiz. Zaten yaşamış olduğu dönemde Ulumu'l-Kur'an'la ilgili bilgiler yapılan tefsir çalışmalarında tefsire başlanmadan önce verilmektedir. Rebi' b. Habîb'in Müsned'inin başında şöyle geçmektedir: Ebû Ubeyde, vahiy hakkında ve vahyin nûzuluyla, okunuşuyla, Kur'an'ın aralıklarla inişi, muhafazası, ezberlenmesi, âyetlerinin sıralanması ile ilgili birçok şey bildirmiştir.²²⁴

1.5.2. Bazı Âyetlerin Tefsîri

Bu bölümde Ebû Ubeyde'nin bazı âyetlerle ilgili yapmış olduğu tefsirlere yer vereceğiz.

”كتب عليكم اذا حضر أحدكم الموت ان ترك خيرا الوصية للوالدين والأقربين بالمعروف حقا على المتقين“

²²² er-Râşidî, **İmam Ebû Ubeyde ve Fıkhuhû**, 531.

²²³ el-Ca'birî, **Nefehât**, III, 27.

²²⁴ el-Ca'birî, **Nefehât**, III, 27.

“Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır(mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması-Allah’a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak-size farz kılındı”²²⁵ diye buyurmuştur. Bu âyet miras âyetiyle nesh edilmiştir; çünkü Allah, ana-babaya altıda bir pay ayırmıştır. Ebû Ubeyde’nin rivayetine göre Allah, insanın ana-babasına vasiyet etmesini emretmiştir; ancak daha sonra ana-babayla ilgili hüküm neshedilmiştir. Nisâ sûresinde, ana-babadan her birine belirli bir pay belirlenmiştir; bu da geride bıraktığı malda eğer çocuğu varsa altıda bir, eğer çocuğu yoksa ve ana-babası ona varis olacaksa annesi için üçte bir, eğer kardeşleri varsa annesine altıda bir düşer ve her mirasçı için mirastan pay verilir. Böylelikle vasiyet mirasçı olmayan yakın ve uzak akraba için belirlenmiştir. Ne var ki eğer akrabalarının dışında başkalarına vasiyette bulunursa üçte birin üçte ikisi başkalarına verilir ve kendisine vasiyette bulunulan kişiye de üçte bir verilir.²²⁶

”أو لامستم النساء فلم تجدوا ماء فتيمموا صعيدا طيبا“

“Yahut kadınlara dokunmuşsanız ve su bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm alın”²²⁷

Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme, bu âyette geçen “اللمس” kelimesinin dokunma değil de ilişkiye girme anlamında kullanıldığını ve hocası Câbir b. Zeyd’in İbn Abbâs’tan rivayet ettiğine göre İbn Abbâs: “Allah’ın bu âyette zikrettiği cima’dır; ancak Allah (c.c) burada kinayeli bir şekilde bize bildirmiştir.” Ebû’l-Müerric, Ebû Ubeyde’nin “أو لامستم النساء” e “أو لامستم النساء” anlamını verdiğini söylemektedir.²²⁸

²²⁵ Kur’an-ı Kerîm, **Bakara**, 180.

²²⁶ el-Horasânî Ebu Ğânim, **el-Müdevvenetü’l-Kübra, Vizâretü’t-Türasi’l-Kavmî ve’s-Sekafeti**, Saltanat-I Uman,1404-1948,1.Baskı, trz, 209.

²²⁷ Kur’an-ı Kerîm, **Maide**, 6.

²²⁸ el-Horasânî, **el-Müdevvene**, 1, 10.

1.6. FIKİH ANLAYIŞI VE FIKHİNİN KAYNAKLARI

Fıkıh, sözlükte bilmek, anlamak, bir şeyin bütününe vakıf olmak demektir. İstılahta, bir kimsenin leh ve aleyhindeki hükümleri bilmesi demektir. Başka bir tarife göre fıkıh; kişinin İbadetlere, cezalara ve muamelelere ait şer'î hükümleri mufassal delilleriyle bilmesidir. En geniş anlamıyla fıkıh, islamı bir bütün olarak şari'in maksadına uygun biçimde doğru kavramak ve onu çağın şartlarına uygun ve ihtiyaçları karşılayacak bir şekilde, insanlara anlayabilecekleri bir dille kolayca yaşayabilecekleri ve yaşadıklarında da ahirete giden dünya hayatlarında mutlu olacakları bir biçimde pratik hayata geçirme kabiliyet ve başarısıdır.²²⁹ Ayrıca, söz ve fiillerin amaçlarını kavrayacak şekilde keskin ve derin anlayış diye de tarif edilmiştir²³⁰

Ebû Ubeyde'den birkaç söz nakleden herhangi bir araştırmacı, onun fıkıh tarafının ağır bastığını anlar. Bu da doğal bir durumdur; çünkü ümmet her çağda ve özellikle hicri ikinci asrın başlarında hayatın bütün yeniliklerine çözümler üretebilecek birine ihtiyaç duymuştur. O dönemde medeniyetlerin karşılaştığı ve aynı zamanda yeni oluşan mezheplerarası görüşlerin Basra'da gerçekleştiğini unutmamak gerekir. Ebû Ubeyde'nin, kendi dönemindeki birçok ilimde payı olsa da onu daha da önemli kılan onun zamanındaki davet ehlinin fakîhi oluşu, bu konudaki imâmı ve gelen tüm sorunların fetvasında yetkili kişi oluşudur. Mağrib'deki zahirî imâmların merkezlerine göndermiş olduğu Zekât Risâlesi bunun en güçlü somut delilidir. Bizim söylediklerimizin yanında bir de öğrencilerinin özellikle bunların arasında Ebû Ğanim'in el-Müdevvene'sinden ve bunun dışında El mürd divanında yazılı olanlardan naklettikleri rivayetlerde vardır. Câbir b. Zeyd'in temelini attığı esasların parıltılarından ki ondan bu fıkıh ekolünün yöntemi ortaya çıkmaktadır. Ebû Ubeyde'nin, Tabiûn'un küçüklerinden olduğunu ve onun Hz. Peygamber (s.a.v)'in

²²⁹ Erdoğan Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 3.baskı, Ensâr Yay, İst, 2010, 144.

²³⁰ Devâlibî Muhammed Maruf, *İlmi Usûl-i Fıkıh*, Beyrût, 1965, 12; İbn Âbidin Muhammed Emin b. Ömer, *Reddül-Muhtâr Ale'd-Dürri'l Muhtâr*, İst. 1982, I, 34; ez-Zernûci İmam Burhaneddin, **Ta'limü'l Müteallim**, İst, 1980, 27; Ebû Zehra Muhammed, **İslâm Hukuk Metodolojisi** (Fıkıh Usulü), (çev. Abdulkadir Şener), A.Ü.İ.F. Yay, Ankara, 1973, 13; Bilmen Ömer Nasuhi, **Hukuk-ı İslâmiye ve İstılâhât-ı Fıkhiyye Kamûsu**, İst, 1976, I, 13.

sahabelerinden bir gruba ulaştığını ve aynı zamanda bir tabîyle beraber yaşadığı daha önce belirtilmişti.²³¹

Bu konuda zikredilmesi gereken en meşhur delil Muaz b. Cebel'in hadisidir: Hz. Peygamber (s.a.v) Muâz b. Cebel'i Yemen'e kadı olarak gönderirken aralarında şu konuşma geçmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) O'na sordu: *Sana bir mesele getirildiğinde ne ile hükmedeceksin yâ Muâz?*

- *Allah'ın Kitap'ında bulduğumla hükmedeceğim.*

- *Onda bulamazsan ne ile hükmedeceksin?*

- *Allah Rasûlünün sünneti ile hükmedeceğim.*

- *Allah Rasûlünün sünnetinde de bulamazsan?*

- *Kendi re'yimle ictihad ederim.*

Bu konuşmayı naklettikten sonra Muâz şöyle demiştir: *Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) eliyle göğsüme vurdu ve "Allah'ın Rasûlünün elçisini, Allah'ın ve Rasûlünün hoşnut olduğu cevaba muvaffak kılan Allah'a hamd olsun"* dedi.²³²

Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin Kur'an-ı Kerim'de geçen emirler, nehiyeler, ammin tahsisi, mücmelin tebyini, mutlakın takyidi, nasih-mensuh ve mefhûmu muhâlefetle ilgili yapmış olduğu birçok açıklamaları mevcuttur; ancak konumuzu bu tür detaylara girerek uzatmamayı daha uygun bulduk.

Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin Kur'an delilini diğer deliller arasında ilk sıraya getirmesine kimse karşı çıkamaz. Diğer fihhi ekollerin ilk mercii olduğu gibi Ebû Ubeyde ekolünün de ilk başvurduğu kaynak şüphesiz budur.

²³¹ el-Ca'birî, **Nefhât**, III, 34.

²³² Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh**, Kitabu'l-Cenâiz, Bab.19; Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, Sünenü Ebî Dâvud, Çağrı Yay, 2.Baskı, İst, 1992, Akdiye, 11(4-18).

Ebû Ubeyde, herhangi bir konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de bir delil bulamadığı zaman, Resûlullah (s.a.v)'in sünnetinin sağlam olanlarını delil göstermeye ve İslamî çevreye sızmaların başlandığı o dönemde sened ve metinlerin durumu hakkında büyük bir çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin ictihâda yönelmeden ve kendi görüşünü belirtmeden önce sahabe sözleri, ehl-i davet olan hocalarının eserlerini tercih ettiğini belirtmek gerekir. *İlimde kök salmış sahabelerin ve Câbir b. Zeyd'in bu cemaat için faziletinden söz ettiğini zikretmiştik; çünkü cemaatin özelliklerini gösterecek bir fakihin olması gerekir.*²³³

Ebû Ubeyde'den nakledilenleri araştıran bir kimse, istilahta icma olarak bilinen kavramı kendi asrında netleşme de onun bu yöntemi uyguladığını anlar. Biz burada konuyla alakalı olarak şu gelen ifadeleri nakletmekle yetineceğiz. Ebû Ubeyde Zekât Risâlesi'nde şu sözü söylemektedir: *"Müslümanlar, icmayla Resûlullah(s.a.v)'in halîfesine, ona yetecek bir miktar pay ayırınız dediler"*²³⁴ Başka bir ifadesi de şöyledir: *"...Ammenin icmasına göre (mevzu bahis olan) şeylerde ona zekât yoktur"*²³⁵. Şu sözü de yine ümmetin icması hakkındadır: *"Beş vesk²³⁶ elde ettiğinde onda birini verir."*²³⁷ Diğer bir ifadesi de, *"Gördükleri adalet sebebiyle toplumun ona muhalefet edeceğini düşünmüyorum."*²³⁸ Bu ifadelerin hepsi Ebû Ubeyde'ye göre ulemanın (ehil kimselerin) icması kavli ya da sükûti olsun hüccet(delil) olarak görülmektedir.²³⁹

Zekât hakkındaki risâlesi ve kendisinden gelen diğer eserler onun usulcüler tarafından kıyas olarak bilinen kavramı kabul ettiğini ıspat ediyor. Bu konuyla ilgili Rebî'in Müsned'inde geçen iki ifadesiyle yetineceğiz:

²³³ el-Ca'birî, **Nefhât**, III, 35.

²³⁴ Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme, **er-Risâletü'z-Zekât**, et-Türasü'l-Umani, 8.

²³⁵ el-Ceytâlî, **Şerhu'n-Nûniyye**, 13.

²³⁶ Bir deve yükü yahut altmış sâ', yani 62400 dirhemlik (165litre) bir ölçü birimi. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 605.

²³⁷ el-Ceytâlî, **Şerhu'n-Nûniyye**,13.

²³⁸ el-Ceytâlî, **Şerhu'n-Nûniyye**, 24.

²³⁹ el-Ca'birî, **Nefhât**, III, 36.

Ebû Ubeyde bir sözünde: “Bana ulaştığına göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Size öyle bir şey bıraktım ki şayet ona sarılırsanız ebediyyen yoldan çıkmazsınız, o da Allah’ın kitabıdır. Allah’ın kitabında bulamadığınız meseleyi sünnetimde arayın, sünnetimde bulamadığınızı da sizden olan yöneticilere götürün.”²⁴⁰

Ebû Ubeyde, Câbirden b. Zeyd’den, Câbir b. Zeyd de Hz.Ayşe’den rivayet ettiği göre Ayşe validemiz (r.a): “Ben hayızlı olduğum halde Resûlullah (s.a.v) ile uyurdum.” Rebi’in söylediği şekliyle Ebû Ubeydeye göre bu hadis hayızlının bedeninin necis olmadığına delalet ediyor. O halde cünüp olan kimsenin bedeni de böyledir.”²⁴¹ Burada cünüp kimsenin bedeninin necis olmadığını hayızlı kimsenin bedenine kıyas etmekle ulaşmıştır.²⁴²

Ebû Ubeyde, kıyasa güvenmede aşırı gitmemiştir, bilakis kıyasa tüm çareler tükenince yani Peygamber (s.a.v)’e ait bir söz, sahabenin ve cemaatin fukahasına ait bir eser bulamayınca müracaat etmiştir. Kendisinden bu konuyla ilgili şu söz nakledilir: “Her kim kıyasa giderse, helâka gitmiş olur.” Tabi bu anlattığımız Ebû Ubeyde’nin kıyasa olan güvenini nefyetmemelidir. Bilakis hakkında delil bulunan meselede delile uyulması noktasında çaba sarfedilmesini teşvik etmiştir. Bunun yanında Ebû Ubeyde kendi fikhında, şeriatın makasidına ulaşmayı arzu ederek, mesâlih-i mürsele, istishab, sedd-i zerai ve örf adıyla bilinen usullere dayandığını buluruz.²⁴³ Bununla açık bilgilere dayanan kolları birçok yere yayılmış bir fikh ekolünün temellerini atmayı başardı ve bu ekol, yetiştirdiği fukahalarla günümüze kadar meyvelerini vermeyi başarmıştır. Bu anlattıklarımız Ebû Ubeyde’nin ilmi -özellikle de fikhî- eserlerinden bir özettir.²⁴⁴

²⁴⁰ er-Râşidî, **İmam Ebû Ubeyde ve Fıkhuhû**, 444.

²⁴¹ Rebi’, **el-Câmiu’s –Sahîh**, I, 11.

²⁴² el-Ceytâlî, **Şerhu’n-Nûniyye**, 24.

²⁴³ er-Râşidî, **İmam Ebû Ubeyde ve Fıkhuhû**, 451-465.

²⁴⁴ Konu ile ilgili ayrıntılar için er-Râşidî’nin İmam Ebû Ubeyde kitabına bkz.

Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme icthad kısmından kabul edilen başka deliller de kullanmıştır; bunlardan bazıları: Maslahat-ı Mürsele,²⁴⁵ İstishab,²⁴⁶ Sedd-i Zerâi'dir.²⁴⁷

1.7. DAVET YOLUNDA KULLANDIĞI YÖNTEM

Ebû Ubeyde, Allah yoluna davette davasının yankı bulması ve uzak bölgelerde geniş bir şekilde yayılmasını sağlayacak farklı yollar takip etmiştir. Onun keskin fikirleri ve metotlarıyla ilk başlarda belki de gelişmesi öngörülmeleyen bir davanın kendisi için siyasi ve ilmi alanlarda binlerce hesap yapılan bir dava haline gelmiştir. Öyle bir seviyeye geldi ki bu dava ona uyanlar yeryüzünün çeşitli yerlerinde ortaya çıkıp Emevi Devleti'nin başını döndürmüştür. Bunlar Ebû Ubeyde'nin hareket metodları sayesinde meydana gelmiştir. Bu metodları şöyle sıralayabiliriz:

1.7.1. Seçme Yöntemi

Ebû Ubeyde davetin merkezi olan Basra'dan içeriğini, tecrübeli ve insanların hallerinden anlayan aynı zamanda değişik bölgelere gönderilecek şahısların seçilmesi işlemini uyguladı. Bu değişik bölgeler ister Arap Yarımadası'nda bulunan Umân, Yemen hicaz gibi bölgeler olsun ister Arap Yarımadası'nın dışında yer alan Kuzey Afrika gibi bölgeler olsun farketmiyordu. Bu seçimin nedeni davet için olumlu bir şekilde verilen görevi yerine getirecek bütün vasıfları haiz seçkin grubu seçmek içindi. Özellikle bu şehirlerden seçilecek insanlar bu bölgelerde yaşayan insanların durumunu, örf ve adetlerini yaşam koşullarını uygarlık seviyelerini ve hâkim olan idareye bağlılıklarını daha iyi biliyorlardı. Dolayısıyla bu insanların bu bölgelerden olması, insanlarla daha iyi diyalog kurulması, davanın yayılması için en uygun yerin seçilmesi

²⁴⁵ Şeriat tarafından itibar edildiği de itibar edilmeyip iptal ve ilğa edildiği de bilinmeyen, hakkında sükût geçilmiş olan maslahatlardır ki, bazı konularda bir delil olarak kabul edilir. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 346.

²⁴⁶ Geçmişte var olan bir şeyin, aksini ortaya koyan bir delil olmadıkça, şu anda da var olduğuna hükmetmektir. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 260.

²⁴⁷ Aslında yasak olmayan bazı yolların, kötülöklere götürmesi nedeniyle kapatılmasıdır. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 498.

ve şartların hazırlanması da kolaylaşacaktır. Mevcut İbâzî kaynaklarını araştıran bir araştırmacı Hameletu'l-İlim'in çoğunu o bölgelerin yerlilerinden olduğunu görecektir.²⁴⁸

Umân'daki Hameletu'l- İlim Umân'ın yerlilerindendir. Aynı şekilde Mağrib'e gönderilen Hameletu'l-İlim'de o bölgenin yerlilerindendir. Bunun sebebi, bunların seçiminin İbâzî davetçisi Seleme b. Sa'd el-Hadremî tarafından yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu davetçi, Mağrib'i dolaşıp Libya'dan, Cezayir'den Tunus'tan yeterli özelliklere sahip gençler seçip onları daha sonra İbâzî hareketinin ihtiyaç duyduğu bütün donanımları kazanmış bir şekilde görmeleri için Basra'ya yönlendirmiştir.

1.7.2. Kelamî Tartışmalar Yöntemi

İbâzîler'i kendileri dışındakilerden ayıran en bariz özellikleri, tartışmalardan ve faydasız münakaşalardan kaçınmalarıdır. İbâzîler vakitlerini uzun konuşmalar ve gereksiz sözlerle harcamazlar. Bundan dolayı tarihte yapılmış olan münakaşa toplantılarına bakıldığında İbâzîler'in bu toplantılara çok az katıldığı bunun aksine amel noktasında daha çok yoğunlaştıkları görülecektir. Bununla beraber İbâzîler'in sözü yumuşak, inancı kuvvetli, propagandaya en uzak ama hidayete en yakın grup olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁹

İbâzîler kendilerini neticesiz çağırıp çağırmlarla meşgul etmezler. Kendilerini amacı dünyada makam, şan şöhret sahibi olmak için yapılan tartışmaların içine de atmazlar; ama bütün bunlarla birlikte hakkı ortaya koyup delilleriyle ispatlamada insanlar arasında en çok gayret içerisinde olanlardır. Bunun yanısıra batıl fikir sahiplerinin fikirlerine, bidatçıların bidatlarına ve iftiracıların iftiralarına karşı da karşı bir duruş sergilemiştir. İbâzî âlimler dalgalandırılmak istenen bâtili yıkmak ve hak kisvesine büründürülmeye çalışılan şüpheleri ortadan kaldırmak için en önde hareket

²⁴⁸ Halifât, **Neş'etü'l Hareke**,108.

²⁴⁹ Muammer Ali Yahya, **el-İbâziyyetu fi Mevkibi't-Târîh**, el-Halkatu'l-Ülâ, Neş'etü'l-Mezhebi'l-İbâzî, Matbaatü'n-Nehda, 2.Baskı, Maskat, 1410/1989, 67.

edenlerdendir. İslamın çizdiği ve Hz.Peygamber (s.a.v)'in açıklamış olduğu Allah'ın yoluna uyarlar. Öyle bir yol ki gürültüden uzak bir mücadele, öncesinde herhangi bir dâvanın hiçbir yardımı olmayan ve kibirlenmeden uzak olan bir zaferin yoludur. Ebû Ubeyde, metodunda çok meşhur olmayan; fakat heva ve bid'atlerin önünü kesecek, canlı ve hidayete erdiren bir tartışma metodunu takip etmiştir.²⁵⁰

Ebû Ubeyde'nin, metodunda münazara şeklini benimsemesi tuhaf karşılanmamalıdır; zira o, İslam fırkaları arasında tartışmayı en çok seven Mutezile ile aynı dönemde yaşamıştır.

Mutezile imâmı vasıl b. Atâ, Ebû Ubeyde ile karşılaşmayı dilemiş ve şöyle demiştir: “ Onu yenersen İbâziliği ortadan kaldırmış olurum.” Vasıl ve arkadaşları Mescid-i Haram'da oldukları bir sırada Ebû Ubeyde ve arkadaşları da oraya gelirler, Vasıl'a Ebû Ubeyde'nin tavafta olduğu söylenince vasıl Ebû Ubeyde'nin yanına gider ve aralarında şöyle bir konuşma geçer:

Vasıl — Sen Ebû Ubeyde misin?

Ebû Ubeyde — evet,

Vasıl— Sen, Allah'ın kader ile azap ettiğini söyleyen kişi misin?

Ebû Ubeyde— Ben öyle bir şey demedim; Allah'ın güç yetirilen şeylerle azap ettiğini söyledim; peki sen Vasıl b. Atâ mısın?”

Vasıl— Evet,

Ebû Ubeyde— Sen, Allah istemediği halde kendisine isyan ediliyor diyen kişi misin?

Vasıl— ...

²⁵⁰ Muammer, **el-İbâdiyye fi Mevkibi't-Târîh**, el-Halkatu'l-Ûlâ, Neş'etü'l-Mezhebi'l-İbâzî, 67-68.

Onun bu halini gören Ebû Ubeyde yoluna devam eder. Bu durumu gören Vasıl'ın arkadaşları yanına gelerek: “ Sen Ebû Ubeyde ile karşılaşmak istedin, ona soru sordun o, sorularına cevap verdi; fakat o sana soru sorunca cevap bile veremedin.” diyerek onu kınadıklarında Vasıl onlara: “ Yazıklar olsun size! Kırk yıldır kurduğum binayı ayakta olduğum halde yıktı; Oturmayacağım ve yerimi de terketmeyeceğim dedi.”²⁵¹

1.7.3. Teşkilatlanmadaki Yöntemi

Konumuzun başında da belirttiğimiz gibi Basra ve çevresini kuşatan sert siyasi baskı insanların düşüncelerini rahat bir şekilde ifade etmelerine engel olmuş, yönetimle aynı düşüncede olmayanlar şiddetli işkencelere maruz kalmıştır. Böyle bir dönemde Ebû Ubeyde'nin, Resûlullah'ın sünnetini ihya etmek ve dünyanın dört bir yanındaki Müslümanlara ulaşmak için çok çalışması gerekiyordu.

Ebû Ubeyde, Resûlullah'ı (s.a.v) örnek alarak gizlilik döneminde (kitman) bütün faaliyetlerini gizli bir mecliste inşa etmiştir. Bu meclisler, Ebû Ubeyde'nin mevlası Urve b. Udeyye ve üstadı Câbir b. Zeyd ile bilinseler de Ebû Ubeyde ile ulaştığı sağlamlığa ulaşamamıştır. Birçok kaynakta da geçtiği üzere bu meclisler üç guruba ayrılıyordu: İhtiyarlar Meclisi, Genel Meclisler ve Davetçiler Meclisleri.²⁵²

1.8.3.1. İhtiyarlar Meclisi

Bu meclisleri sadece İbâzi hareketinin öncüleri yönetmektedir. Çok gizli bir şekilde yapılan bu meclisler de İbâzilik açısından önem taşıyan konular görüşülmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Yapılacak bütün gizli hareketlerin planları, davet yolunda ortaya çıkabilecek problemlerin çözümü ve Hameletü'l-İlm gibi

²⁵¹ Dercîni, **Tabakât**, II, 246.

²⁵² el-Ca'birî, **Nefehât**, III, 11.

davette gayret eden davetçilerin yaptıklarını değerlendirmektir. Sadece İbâzîler'in önde gelenleri bu meclislere katılabilmektedir.²⁵³

Ebû Süfyân Kanber, Melih adında bir kişinin İhtiyarlar Meclis'i ile ilgili olarak başından geçen bir olayı anlattığını söylemektedir. Melih: “ *Gecenin birinde Hâcib'in evinde bir toplantının olduğu haberi bize ulaştırıldı. İhtiyarlar geceleyin onlarla beraber toplantıda bulunmamıza izin vermiyorlardı, ben de Umân'lı birine: bizimle Hâcib'in evine gel, belki senin sayende bizim de katılmamıza izin verirler deyip yola koyulduk. O meclise varınca içeri girmemize izin verdiler. Orada Muhtar b. Avf ve ihtiyarlardan iki veya üç kişi bulduk. Hâcib bize Belc b. Ukbe'ye yerimizi haber verin dedi. Biz de Belc b. Ukbe'ye haber verdik ve geldi. Yatsı namazını kıldıktan sonra, konuşmaya başladılar; onlardan biri kalkıyor ve istediği kadar konuşuyor ve sonra da oturuyordu. Akabinde başka biri kalkıyor ve o da istediği kadar konuşuyordu. Bu böyle sabaha kadar sürdü.- Melih, bundan ne önce ne de sonra bir mecliste, bir konuşmacının ayakta konuştuğunu görmediğini söyledi.- Derken, Hâcib'in kayın biraderi Şuayb b. Amr geldi. Hâcib ile Şuayb'in evleri arasındaki mesafe 3 mil olmasına ve Şuayb o zamanın en gözde gençlerinden olmasına rağmen Hâcib O'nu eve almadı.*”²⁵⁴

Olaya bizzat tanık olandan nakledilen bu haberden birkaç sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçları maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

Mecliste bulunanların sayısı yediyi geçmemiştir.

Gençlerin bu meclislere katılmalarına izin verilmiyordu. Şüphesiz bir kişinin liderlik seviyesine ulaşabilmesi için, bazı aşamaları geçmesi lazımdı.

Örgütsel sorumluluk ile akrabalık bağlarının karıştırılmaması. İlkelerde ne gevşeklik ne de kayırma vardır. Çünkü kişinin, kayınını evine almaması kolay bir şey

²⁵³ Halifât, **Neş'etü'l-Hareke**, 107.

²⁵⁴ Şemmâhî, **Siyer**, 9; Halifât, **Neş'etü'l-Hareke**, 107-108.

değildi. Oysa Hâcib, evleri arasındaki mesafe uzak olmasına rağmen kayınbiraderini evinden uzaklaştırdı. Çünkü o ev o gece meclisin mülküydü.

Ebû Süfyân ve Melih'in mecliste bulunma arzusu, onların liderlik seviyesine ulaşmamış olmalarıyla beraber, bu seviyeye yakın olduklarını göstermektedir. Bundan dolayı katılmalarına izin verilmiştir. Bu onların geleceğe hazırlanması açısından önemliydi.

Bu toplantılarda Talebü'l-Hakk Hareketi'nden 2 kişi hazır bulunurdu. Bunlar: Muhtar b. Avf ve Belc b. Ukbe'dir.

Sorunları çözmedeki adanmışlık ve samimiyet... Üyelerin her biri görüşünü ayakta açıklar. Bunu bir saatlik bir zamanda değil, yatsı namazından, şafak sökümüne kadar devam ettirirlerdi. Bu sebeple bütün sorunları ele alma ve hareketin bütün gereklilikleri için bir çaba vardır.

Öneminden dolayı bu meclislerde tartışılan konuların gizliliğinin gerekliliği...²⁵⁵

1.8.3.2. Genel Meclisler

Bu meclisler de diğeri gibi ilmî gizli meclislerdi; fakat buraya davet ehlinin geneli katılırdı. Bu meclislerde Kadınlara da bir bölüm ayrılırdı.²⁵⁶ Bu meclisler, hareketin fertleri tarafından korunuyordu. Herhangi bir tehlike gözüktüğünde, hiçbir şey olmamış gibi, meclis süratle dağıtılırdı.²⁵⁷

Bu meclisler şeyhlerin idaresindeydi. Her biri için de, davet ehline vaad ettiği ve dinlerini öğrettiği meclisi olurdu. Ebû Cemil: *“Daha önce Cennet ve Cehennem’i Ebû Süfyân Kanber gibi anlatanı görmedim. O, onları gören ve şahit olan biri gibi tasvir*

²⁵⁵ el-Ca'birî, **Nefehât**, III, 12-14.

²⁵⁶ el-Ca'birî, **Ebû Hamza eş-Şarî**, 73.

²⁵⁷ el-Ca'birî, **Ebû Hamza eş-Şarî**, 73.

ediyordu ve Ebû Süfyân Kanber gibi kervanlarla konuşan bir konuşmacıyı da görmedim” derdi.²⁵⁸

Bu meclisler gündüz oluşturuluyordu. Ziyaretçiler o meclislere ulaşmanın yollarını ararlardı. Erkekler tanınmamak için kadın kılığına girerlerdi. Bütün bunlar İmam Ebû Ubeyde gözetiminde ve diğer davet şeyhlerinin yardımıyla oluyordu. Bu meclisler, yardımlaşma için birer sembol, din adına hizmet edecek gönüllü Ensâr elde etme ve bu işe gönül vermiş kişilerin yetirşmesi ve eğitilmesi için de büyük bir fırsat olmuştur.²⁵⁹Örneğin Ebû Eymen’in sağ kolu Hâcib e’t-Tâî, bu meclisleri gözetip daha çok gizli olmasını istiyor ve bunun için çok gayret ediyordu. Bir defasında Ebû Süfyân, Hâcib e’t-Tâî’ye Abdülmelik’in evinde gece vakti sesleri komşulara kadar ulaşan, çok kalabalık bir cemaatin oluşturduğu bir meclisin kurulduğu haberi ulaştı. Câbir, Onlara bir elçi göndererek şöyle dedi: “*Ey Abdülmelik! Kendine acı, bana ulaştığına göre meclisinizden sesler çok yükselmiş, bu yaptıklarınız nedir?*” Abdülmelik; “*Biz ancak bu şekilde yapabiliriz; Şayet yapmamamızı emredersen bırakırız.*” Diye cevap verince, Ebû Süfyân uzunca bir sustuktan sonra şöyle dedi: “*Korkmadan bozmanız benim için Korkup onarmanızdan daha sevimlidir. Meclislerinize korkmadan devam edin; şüphesiz Allah, sizi koruyacaktır.*”²⁶⁰

Genel meclisler hakkındaki anlattığımız bu olaydan haberdar olan kişinin aşağıdaki neticeleri çıkarması beklenir:

1- Meclislerde meydana gelen olağan üstü durumlar karşısında yöneticilerin uyanıklığı.

2- Üstlerin, altlarıyla iyi ilişkileri; çünkü Abdülmelik e’t-Tavîl için hatasını itiraf edip, ortaya çıkacak hükmü ne olursa olsun tam bir teslimiyetle kabul etmekten başka bir çare yoktu. Bu da Ümmet’in maslahatı için feda olmanın en büyük deliliydi.

²⁵⁸ Şemmâhî, **Siyer**, 93.

²⁵⁹ el-Ca’birî, **Nefehât**, III, 15.

²⁶⁰ Şemmâhî, **Siyer**, 107.

3-Hâcib'in problemi çözümedeki hikmetli davranışı; çünkü o, mevcut durumla ilgili felsefesini açıklayarak, sorumluluk sahibi olması için bu sorumluluğu Abdülmelik'e yükledi. Liderliğin esası şudur: Gizlilik, uzun yaşamayı sağlarken; ortaya çıkış ise ancak yıkım ve yok oluşa sebep olur. Şüphe yok ki nasihatçi ancak harekete fayda getirecek şeyi takip eder.²⁶¹

1.8.3.3. Davetçileri Oluşturma Meclisleri

Bu meclisleri bizzat Ebû Ubeyde yönetirdi. O seçkin kişileri seçmeleri için ve bu seçilenlerin yetenekleri kendilerince sabit olduktan sonra onları iyi bir şekilde davaya hazırlamak gayesiyle davetçileri şehirlerin varoşlarına gönderirdi. Bu meclis daveti yaymak, zuhur İmâmetinin liderlerini yetiştirmek için bölgelerinde itibar sahibi olan birçok talebeyi Hicaz, Yemen, Umân, Horasan, Mısır ve Mağrib –Cezayir- den bir araya getirdi. Ebû Ubeyde bu işi tek başına üstlenmek istemedi; zira o, Basra'da böyle bir işe girişirse sonu intihar olan ve tüm yapıyı kökünden patlatacak bir uygulamaya girişmiş olacağını biliyordu.²⁶²

Bu meclis İbâzi fikrinin tanıdığı ışık yayan merkezlerin en önemlisiydi. Bu meclisten önce veya sonra herhangi bir ekolün bu meclis gibi yetiştirme faaliyeti yürütmediğini biliyoruz; çünkü o geniş saray salonlarında kurulmamıştır. O, Basra mahzenlerinin birinde teşekkül etmiş bir meclistir. İmam orada dışarıya karşı etrafındakilerle beraber sepet örme zanaatıyla meşguldü. Bu sebeple sepet ören anlamında “kaffaf” lakabıyla bilindi. Mahzenin kapısında güvenilir bir bekçi vardı. O bekçi görünüş itibarıyla önemli bir şahsın geldiğini görünce (orada alarm maksadıyla kurulmuş) bir zinciri hareket ettirir ve orası birden bire sepet örme fabrikasına dönüşürdü. Ebû Ubeyde, kendisini takip eden düşmanın tehlikesinden emin olduğunda, o mahzeni benzeri olmayan kahraman adamlar fabrikasına dönüştürürdü. Çünkü onların

²⁶¹ el-Ca'birî, **Nefehât**, III, 16.

²⁶² el-Ca'birî, **Nefehât**, III, 17.

zihinleri sadece ilimle dolmadı, buna ek olarak sadık îmanla da doldu. İşte o îmanla yollarını aydınlattılar. Yemen’de Umân’da Mağrib’de İmamlıklar kurdular.²⁶³

Bu meclisten Rebi’ b. Habîb, Mansûr er-Rebâhî, Beşir b. Münzir en- Nezvânî, Muhammed b. Muallâ el-Kindî ve Raşid b. Amr el-Hadîdî gibi Umân’a Hameletü’l-İlm olarak gidecek olanlar mezun olmuştur. Yine Ebû’l Hattâb Abdu’l-A’lâ el-Meâfirî el-Yemenî, Abdurrahmân b. Rüstem, Asım es- Sidrâtî, İsmail b. Durâr el-Ğidâmesi ve Ebû Dâvud en-Nefzâvî gibi Mağrib’e Hameletü’l-İlm olarak gidecek olanlar mezun oldu.²⁶⁴

İmam Ebû Ubeyde selefleri tarafından oluşturulan birikimi belli bir sistematığe dökerek İbâziliğin dini ve siyasi anlamda kurumsallaşmasına önemli katkı sağlamıştır. Dini anlamda fırkanın görüşlerinin yayılmasında ve müdafasında etkili olurken siyasi anlamda bazı İbâzi devletlerin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Misal; Talibu’l-Hakk Abdullah b.Yahyâ el-Kindî’nin devleti; Ebû’l Hattâb Abdu’l-A’lâ el-Meâfirî’nin Trablus’taki devleti.(140-144)²⁶⁵ Celendî b. Mes’ûd’un Umân’da kurduğu devlet. (Talibu’l-Hakk’ın Yemen’de yıkılışından sonra kurulmuştur)²⁶⁶ ve abdurrahman b. Rüstem tarafından Kuzey afrika’da kurulan Rüstemiler Devleti.

Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme, sahabe ve tabiinden ileri gelenlerin yolundan gitmeye çalışmıştır. Kur’an-ı Kerim ilimlerini, tefsirini ve kıraatlerini kapsayan, Resûlullah’ın (s.a.v) senet ve metin yönünden her türlü şaibeden temiz sünnetini ihtiva eden bir ekolün temelini atmıştır. İctihad etmenin vacip olduğu yeni meselelerde akli kullanmanın kapılarını açarak yeni yeni çıkmaya başlayan akîdevî meseleleri izah etmeyi ihmal etmemiştir. Ona ve onlara her taraftan erkek-kadın, istikamet ehli gençler, orta yaşlılar ve ihtiyarlar gelerek onun medreselerinden mezun olmuştur. Bunlarla beraber İbâziyye, başta İmam Câbir olmak üzere, kuûdu zuhûra

²⁶³ el-Ca’birî, **Nefhât**, III, 18.

²⁶⁴ el-Ca’birî, **Ebû Hamza e’s-Şârî**, 75-76.

²⁶⁵ Halifât, **Neş’etü’l-Hareke**, 146.

²⁶⁶ Halifât, **Neş’etü’l-Hareke**, 146.

tercih eden diğer hocalarının üzerinde durdukları konuları, fikirleri gerçekleştirmeyi başarmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

MAGRİB'DE İBÂZÎ HAMELETÜ'L-İLM (İLİM TAŞIYICILARI)

2.1. MAĞRİB COĞRAFYASINA GENEL BİR BAKIŞ

Mağrib, Coğrafyacıların Libya, Tunus, Cezayir ve Fas'ı kapsayan, Afrika'nın kuzeyine adlandırdıkları isimdir. Coğrafyacılar Mağrib'i, bugün batıda Fas'ın bulunduğu bölgeyi Uzak Mağrib olarak, Cezayir'in bulunduğu bölgeyi orta Mağrib ve bunu dışında kalan bölgeyi de yakın Mağrib olarak taksim etmişlerdir.²⁶⁷

Bu tanıma baktığımızda çağımızda Arabistan Mağrib'i olarak bilinen bölgeyi içine alan genel bir tanımla karşılaşabiliriz; fakat konumuzda belirtmeye çalıştığımız "Mağrib" bundan daha dar mânadadır; çünkü Fas'ı kapsamaz. Nitekim İbâzîler'in bulunduğu bölge Libya'nın doğusunda yer alan Barka'dan Cezayir'in kuzey batısında yer alan Telemsen kentine kadarki bölgelerle sınırlıdır. Bu da bugün Libya, Tunus ve Cezayir diye bilinen bölgelerdir. Bu yerler daha önce orta ve yakın Mağrib ya da Afrika ve orta Mağrib olarak bilinirdi.²⁶⁸

Mağrib, kuzeyinde Akdeniz, güneyinde kendisini Sudan'dan ayıran çöl bulunur.²⁶⁹ Bu, Mağrib'in coğrafi olarak bilinen sınırlarıdır. Nüfusunu oluşturan Mağrib sakinlerine gelince kendilerine, ataları Maziğ b. Ken'an b. Ham b. Nuh (a.s)'a nisbetle

²⁶⁷ Maluf Luis, **el-Müncid**, Matbaatu'd-Dari'l-Şurûk, 3.baskı, 676.

²⁶⁸ Abdulhalim, **el-İbadiyye**, 12.

²⁶⁹ Abdumuttalib Ref'et Fevzi, **el-Hilafetü ve'l Havâricü fi'l-Mağrib'i'l-Arabî**, 1.baskı, 1393/1973, 49.

“Emâziğ” denmektedir. Daha sonra Araplar, anlayamadıkları dillerinden dolayı kendilerine Berberîler demişlerdir.

Berberîler, birbirine zıt iki taifeye ayrılmaktadırlar: Berânîs ya da yerleşik Berberîler ve Konar-göçer Berberîler,

Berânîs ya da yerleşik Berberîler dağ ile deniz arasındaki yamaçlara yerleşmişken daha sonra Berânîs Dağları boyunca doğudan batıya uzanan düz ve verimli tarım bölgelerine yayıldılar.

Konar-göçer Berberîler ise bölgenin güney ve doğusundaki çöl ve vahâlarda yaşarlardı.²⁷⁰ Mağrib Bölgesi İslam’dan önce ve İslam’ın ilk fatihleri tarafından fethedildikten sonra tek toprak parçası idi ve her parçasında farklı farklı kabileler yaşamaktaydı.²⁷¹

İslam’ın Mağrib Bölgesi’ne girişine baktığımızda, daha önce de değindiğimiz gibi ilk özelliği ve üstünlüğü, ilk Müslümanlar tarafından fethedilmiş olmasıdır. Fakat en önemli ve üstün özelliği, uzun meşakatlere ve onca uzaklığa rağmen Maşrik’ten gelerek Mağrib’le aralarında duygusal bir bağ oluşturan İbâzî davet önderleri tarafından İslam’ın, hicretin henüz ilk üç asrında Mağrib bölgesinde yayılmasıdır. Hicri ikinci ve üçüncü asırlarda bu davetçilerin çabaları meyvesini verdi ve İbâzî imâmlığı yerleşti. Yakın ve orta Mağrib’in birleşmesiyle, güçlü bir İslam ve dört halife dönemini canlandırmayı şiar edinen İbâziyye Devleti ortaya çıktı. Bununla beraber Mağrib, İslam kültürünün her alanında büyük ilerleme kaydetti. Arap İslam Mağrib’i, dinin savunucusu konumuna gelen bir kale ve Arap İslam kardeşliğinin sembolü haline gelmiştir.²⁷²

²⁷⁰ **Hasâdu Nedveti’ d-Dirâsâti’ l-Umaniye**, Vizâreti Tûrasi Saltanati Uman, Matbaatu Sicilu’ l-Arab, 1.baskı, 1400/1980, III, 241.

²⁷¹ **Hasâdu Nedve**, III, 264.

²⁷² **Hasâdu Nedve**, 279.

2.2. MAĞRİB'E GİDEN HAMELETÜ'L-İLM'İN MAHİYETİ

Hameletü'l-İlm “ حَمَلَة ” ve “ العلم ” kelimelerinden oluşturulmuştur. “ حَمَل ” kelimesi bir şeyi yüklenmek, taşımak, kaldırmak vb. anlamlara gelir. “ حَمَل ” kelimesi “ العلم ” ile birlikte kullanıldığında ise ilmi rivayet etti veya ilmi taşıdı anlamına gelir.²⁷³ “ حمل ” kelimesine bitişik olarak yazılan “ ة ” harfi ise “ حامل ” (taşıyıcı) kelimesinin çoğulu anlamına gelir. Dolayısıyla “ حملة العلم ” (Hameletü'l-İlm) ilim taşıyıcıları anlamına gelmektedir.

İlmi, insanlara ulaştırma uğrunda her şeyini feda ederek dünyanın birçok yerinden kendisine ilim öğrenmek için gelen herkese kol kanat geren imâm Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye daha önce değinmiştik. İşte bu noktada kendisine ilim için Yemen'den gelen bir kişi ve Mağrib'den gelen dört kişiye değinmek istiyoruz. Yemen'den gelen kişi Ebû'l-Hattâb Abdu'l-A'lâ b. Semh el-Meâfirî adındaki zattır. Mağrib'den gelenler ise Abdurrahmân b. Rüstem el-Farisî, Asım e's-Sidrâtî, İsmail b. Durâr el-Ğıdamesî ve Ebû Dâvud en-Nefzâvî'dir. Mağribli bu dört kişiye Hameletü'l-İlm ile'l-Mağrib de denir. Bu bölümde her biri için uygun bir açıklama yapmaya çalışacağız.

2.2.1. Ebû'l-Hattâb el-Meâfirî

Ebû'l-Hattâb Abdu'l-A'lâ b. Semh b. Ubeyd b. Harmele el-Meâfirî el-Himyerî el Yemenîdir.²⁷⁴ Birçok kaynakta da geçtiği gibi Ebû'l-Hattâb aslen Yemenlidir. Ali Yahyâ Muammer, “*el-İbâziyyetu fi'l-Cezayir*” adlı kitabında onun hakkında şöyle demektedir: “*Basra'da Afrikalı dört talebe, aralarında sadâkat bağlarını oluşturdular,*

²⁷³ Atiyye Curcî Şâhîn, *Mu'cemu'l-Mu'temed fi mâ yehtâcu ileyhi'l-Müteebbidûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Lübnan, 2011, 143.

²⁷⁴ Şemmâhî, *Siyer*, I, 113.

sonra o sadâkat bağı onlara kendileri gibi Umân'dan Basra'ya gelen başka bir şahsı kattı, o da İmam Ebû'l-Hattâb Abdu'l-A'lâ b. Semh el-Meâfirîdir."²⁷⁵

Ebû'l-Hattâb Mağrib'den İmam Ebû Ubeyde'nin ilim halkalarına gelen diğer dört kişi ile Basra'da buluşmuştur. Nitekim Mehdi Talib Haşim'in de dediği gibi Ebû'l-Hattâb onlarla beraber Mağrib'den gelmemiştir ve Basra'da onlarla bir araya gelmiştir. Mehdi: "Öyle görünüyor ki, *Seleme b. Sa'd, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ile İbâziyye'den bir grubu Mağrib'den göndermek için anlaştı. Bu davetçilerden beşi Ebû Ubeyde'ye ulaştı. Onları şu şekilde sıralayabiliriz: Asım e's Sidrâtî, İsmail b. Durâr el-Ğidamesî, Ebû Dâvud en- Nefzâvî, Abdurrahmân b. Rüstem el- Farisî ve Ebû'l-Hattâb Abdu'l-A'lâ b. Semh el-Meâfirî el-Himyerî'dir.*"²⁷⁶

Ebû'l-Hattâb, Yemen'den ayrılmaya karar veren dâhilerden biriydi; çünkü büyük bir topluluk Ebû Ubeyde'nin idare ettiği büyük bir İbâziyye hareketinin kaynağının yakınında olmak için Yemen'den Basra'ya gitmek için karar vermişti. Basra'ya ulaştıklarında diğer bölgelerden gelenlerle karşılaştılar ve aralarında büyük bir sevgi bağı oluştu. Bunlar daha önce de bahsettiğimiz gibi kimisi Mısır'dan kimisi Horasan'dan kimisi de Umân'dan gelenlerdi ve bunlar bütün faaliyetlerini Abbâsî Devleti'nin gözlerinden uzak yerlerde -gizli bodrumlarda- gerçekleştiriyordu. Bu şekilde günler geçerken Hameletü'l-İlm arasındaki ilişkiler daha daha da kuvvetleniyordu. Özellikle de Ebû'l-Hattâb ve Mağrib'li diğer dört kişi arasındaki ilişkiler... Hatta bu beş kişi Basra'dan ayrıldıklarında nereye giderlerse gitsinler tek bir gayelerinin olacağı hususunda anlaşmışlardı.²⁷⁷

Mağrib'den gelen arkadaşlarıyla bir anlaşma yapan Ebû'l-Hattâb'ın tek gayesi bu anlaşmayı yerine getirmektir. Bu beş gencin gidecekleri yer konusunda ittifak ettikleri

²⁷⁵ Muammer Ali Yahya, **el-İbâziyye fi'l-Cezayir**, Mektebetu'd-Daveti'l-İslamiyye, 1.Baskı, 1399/1979, 130.

²⁷⁶ Mehdi Talib Haşim, **el-Hareketü'l-İbâziyye fi'l-Maşriki'l-Arabi**, Matbaatu Dari'l-İttihadi'l-Arabi, 1.Baskı, 1401/1980, 88.

²⁷⁷ Muammer, **el-İbâziyye fi'l-Cezayir**, 130.

Libya'nın, yapacakları faaliyetlerin ilk noktası olmasıydı.²⁷⁸ Bunun nedeni Basra'daki İmam Ebû Ubeyde'nin, Ebû'l-Hattâb'taki sıfat ve meziyetleri gördüğü için onu Mağrib'e göndermeyi zaruri görmesiydi. Özellikle de Mağrib'li cemaat, yolculuklarına yakın bir zamanda Ebû Ubeyde ile istişareleri sırasında şunu söylemişlerdi: “*Ey Mağrib'te bir gücümüz olsaydı ne iyi olurdu! Bunun için zeki birini görevlendirelim mi?*” Ebû Ubeyde onların bu tekliflerine şöyle cevap verdi: “*Beldelerinize dönün, davete başlayın. Davet ehliniz belli bir sayıya ulaşır ve o sayı başınıza bir yönetici getirmeyi zorunlu kılar, içinizden birini kendinize yönetici seçin. Şayet kabul etmezse -Ebû'l-Hattâbı işaret ederek- onu öldürün!*”²⁷⁹ Ebû'l-Hattâb'ı işaret etmesinde onun derecesinin üstünlüğüne ve şahsiyetinin kuvvetine açık bir delalet vardır. Şüphesiz bu tercihiyle Ebû Ubeyde, uygun adamı uygun mekâna yerleştirmiştir.

Mağrib'e döndüklerinde marifet ve fikir ehli kabilelerin başkanları arasında İmâmetin kime verilmesi gerektiği ile ilgili müşavereler başladı. Cemaatin tercihi, Ebû'l-Hattâb'ın İmam olması yönünde olduğu için Ebû'l-Hattâb İmâmete getirildi ve sağlam bir metod ve övülen bir yönetici kimliğiyle işlerine başladı. İlk olarak Trablus'u ele geçirdi ve daha sonra ehline zulmeden Verfecume kabilesinin elinden Kayrevan'ı aldı. Ama bu iyi gelişmelerden sonra birçok sorunla da karşı karşıya geldi. Özellikle Abbâsî Devleti'nin ardı arkası kesilmeyen saldırılarıyla karşı karşıya kalmak zorunda kaldı. Bu saldırıların en büyüğü Abbâsî komutanı olan Muhammed b.Eş'as komutasındaki ordudan geldi. Ebû'l-Hattâb ve ordusu Trablus'a sekiz günlük mesafede bulunan Torga bölgesinde onlarla karşılaştı. Ebû'l-Hattâb'ın ordusundan kimse sağ kalmadı ve on dört bin kişilik ordunun hepsi şehîd oldu.²⁸⁰ Bu olay İbn Esir'in dediğine göre Safer ayında, Nüveyrî'nin rivayetine göre de 144 yılının Rebiu'l-Evvel ayında gerçekleşmiştir.²⁸¹ Fakat Ebû'l-Eş'as o kadar askeri şehid etmeyle ve Ebû'l-Hattâb'a bağlı şehirleri istîla etmekle yetinmedi de son olarak şehit olan Ebû'l-Hattâb'ın kafasını

²⁷⁸ Muammer, **el-İbâzîyye fi'l-Cezayir**, 130.

²⁷⁹ Dercîni, **Tabakât**, I, 21.

²⁸⁰ Dercîni, **Tabakât**, I, 34.

²⁸¹ Abdulluttalib, **el-Hilafet-u ve'l-Havâric**, 154.

bedeninden ayırdı ve saygınlığını arttırmak için onu Bağdat'a Ebû'l-Cafer'e gönderdi.²⁸²

2.2.2. Abdurrahmân b. Rüstem el-Farisî

Abdurrahmân b. Rüstem b. Behram b. Kisra el-Farisî (ö. 171 veya 173)²⁸³ (Fars meliki) diye bilinir.²⁸⁴ Fars (İran) asıllı olduğunu anlamaktayız. Ama bazı kaynakların belirttiğine göre doğum yeri Irak'tır.²⁸⁵ Abdurrahmân b. Rüstem, Müneccimlikle meşhur olmuş bir aileden gelmektedir. Babasının, neslinin Mağrib bölgesine hâkim olacağını gördüğü söylenir.

Abdurrahmân b. Rüstem, yanında annesi ve babasıyla Irak'tan Mağrib'e doğru yola çıktı. Mekke'ye veya Mekke yakınlarına geldiklerinde babası Rüstem hayatını kaybetti. Daha sonra Abdurrahmân ve annesi Mekke'de Mağrib'li hacılarla karşılaştılar. Daha sonra Kayrevan ehlinde bir adam Abdurrahmân'ın annesiyle evlenince Kayrevan'a gittiler ve Abdurrahmân orada büyüdü.²⁸⁶

İlk İbâzi davetçi olan Seleme b. Sa'd, Mağrib'de insanları İbâzîliğe davet ederken söylemiş olduğu: *"Boynum vurulsa da bir gün bu işin gerçekleşeceğine inanıyorum ve boynumun vurulmasına da aldırış etmem!"* sözü Abdurrahmân b. Rüstem'i çok etkilemiş, ama bu mezhebin kaynağına nasıl ulaşacağını da bilememiştir. Abdurrahmân b. Rüstem: *"Buna nasıl ulaşılır acaba bilmiyorum!"* deyince, Onu gören davet ehlinde bir adam şöyle demiştir: *"Evladım, eğer sende görmüş olduğum şeyde ciddiysen, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye git aradığını orada bulursun."*²⁸⁷

²⁸² Muammer Ali Yahya, **el-İbâziyye fi Libya**, Matbaatu'l-İstiklali'l-Kübra, 1384/1964, 1.baskı, 61.

²⁸³ el-Bârûnî, **el-Ezhâru'r-Riyâdiyye**, II, 99.

²⁸⁴ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ebîbekir, **Târîhu Ebî Zekeriyâ**, Matbaatu Dari'l-Ğarbi'l-İslamî, 2.baskı, Beyrût, 1402/198, 54.

²⁸⁵ **Mevsûatu A'lâmi'l-Ulema-i ve'l Üdebai'l-Arabi'l Müslimîn**, Daru'l-Ceyr li't-Tab'i ve'n-Neşri ve't-Tevzi', Beyrût, 1.baskı, 2005, X, 274.

²⁸⁶ Dercîni, **Tabakât**, I, 19-20.

²⁸⁷ Dercîni, **Tabakât**, I, 20.

Kimileri bu sözleri söyleyenin Seleme b. Sa'd olduğunu söylemektedirler; ama Şemmâhî, Siyer' adlı kitabında bunu söyleyenin Abdurrahmân'ın annesi olduğunu belirtmektedir.²⁸⁸

Abdurrahmân b. Rüstem bütün gayreti ve içten sevgisiyle ilmi kaynağından alabilmek için çok meşakkatli bir yolculuğun hazırlıklarına başladı. Abdurrahmân, Basra yolunda hiç ummadığı bir sürprizle karşılaştı; bazı gençler de kendisi gibi aynı yola hareket etmişti. Abdurrahmân, onlarla bir araya geldi ve küçük bir kabile şeklinde Basra'ya doğru beraber yollarına devam ettiler. Nihayet yolculukları tamamlanmış, Basra'ya ulaşmışlardı. Abdurrahmân, Mağrib'li diğer arkadaşları gibi mezheple, idareyle ve siyasetle ilgili dersler almak için beş yıl boyunca Ebû Ubeyde'nin yanında kaldı. Basra'da Mağrib'den gelen Hameletü'l- İlim Ebû Ubeyde'nin iltifatına mazhar oldular. Özellikle Ebû Ubeyde, Abdurrahmân'daki fetva verme ehliyetini görünce ona her konuda fetva verme yetkisini vermiştir. Nitekim Ebû Ubeyde ona: “ *İşittiğin ve işitmediğin her konuda fetva verebilirsin*” demiştir.²⁸⁹ Hameletü'l İlim Basra'dan icazetlerini aldıktan sonra Mağrib bölgesine dönüş başlamış, Trablusa yerleşme ve Ebû'l-Hattâb'ın hicri 140'da İmâmet'e getirilmesinin ardından Ebû'l-Hattâb, Abdurrahmân b. Rüstem'i Trablus'a kâdı olarak tayin etmiştir.²⁹⁰ Hicri 141'e gelindiğinde ise Ebû'l-Hattâb, Abdurrahmân'ın asıl vatanı olan Tunus bölgesinde yer alan Kayrevan'a girmeye muvaffak oldu ve Abdurrahmân'ı da oraya Vali olarak atadı.²⁹¹ Abdurrahmân b. Rüstem, Ebû'l-Hattâb'ın 144'te vefatına kadar valilik görevini yerine getirdi. Daha sonra Mağrib'in her beldesinde İbâzîler'i takibe alan Muhammed b. el Eş'as'ın zulmünden kaçarak orta Mağrib'in korunaklı dağları olan Sufcec dağlarına sığındı.²⁹² İbâzi topluluklar Mağrib'in her tarafından ona geldi ve onu 160'da İmâmet makamına getirdi. Üstün yönetim anlayışıyla halkının sevgisini kazandı. Gerek

²⁸⁸ Şemmâhî, **Siyer**, I, 113.

²⁸⁹ Şemmâhî, **Siyer**, I, 129.

²⁹⁰ Halifât, **Neş'etü'l Hareke**, 166.

²⁹¹ İbn Sağîr El-Malikî, **Ahbâru'l-Eimmeti'r-Rüstemiyyîn**, Matbaatü Müesseset-i Cevad, Beyrût, 1406/1986, 30.

²⁹² Halifât, **Neş'etü'l Hareke**, 166.

ekonomik, gerek ictimai, gerekse hayatın diğere yönlerinde devleti büyük bir gelişme gösterdi. Onun dönemi barış, güven ve şeref dönemi oldu. Toplam 11 yıl İmâmet makamında kalan Abdurrahmân b. Rüstem el farisi 171’de vefat etmiştir.

2.2.3. Asım es-Sidrâtî

Asım es-Sidrâtî, h. ikinci asrın âlimlerinden olup Sidrâte kabilesine mensuptur. Kendisi Sidrate kabilesinde doğup büyümüşdür. O, kabilesiyle Evras Dağları arasında kuzeye ve güneye zor şartlar altında yolculuk yaptığından dolayı sağlam bünyeli, aynı zamanda sert tabiatlı, atılgan ve azimli bir insandır. Daha küçük yaşlarda Kur’an-ı Kerîm öğrenip, İslamın esaslarını teşkil eden ilimler öğrenmiştir. İlim meclislerine katılıp dönemin âlimlerinin sohbetlerine katılmıştır. Sohbetleri genellikle, “İslam adına ne yapılabilir, Müslümanlara daha nasıl faydalı olunabilir?” gibi konular olduğundan dolayı Asım es Sidrâtî’yi bir ilim aşkı sarar ve daha fazla öğrenme arzusuyla ilim arayışına girer; fakat o dönemde ülkesi Cezayir’in içinde bulunduğu karışıklıklardan dolayı bir şey yapamaz. Bundan dolayı da büyük üzüntü duyar ve böyle bir dönemde yaşadığından dolayı büyük sıkıntılar çeker. Bu esnada İbâzî daîlerinden Seleme b. Sa’d, insanlara dini bilgiler öğretip onları Allah’ın dininde fakihleşmek için vahyin ve ilmin merkezi, İslamın menba’ı olan yerlere götürmek için seferler düzenlemek için Cezayir’e gelmiştir.²⁹³

Seleme b. Sa’d, Asım es Sidrâtî’ye bir davet gönderir. Bu davetinde genel olarak Basra’daki mescitlerin çokluğundan ve Basra’da verilen ilmin öneminden; özel olarak da ilmin ve marifetin kaynağı, İbâzîliğin yayılmasında ilk önemli âlim olan Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme’den ve onun hizmetlerinden bahsedince Asım, Basra’ya yolculuğa karar verir. Asım es-Sidrâtî zorlu Basra yolculuğuna gün sayarken kendisi gibi bu yola gönül vermiş üç kişinin haberini alınca çok sevinir ve onlarla bir araya gelir.²⁹⁴

²⁹³ Muammer, *el-İbâziyye fi’l-Cezayir*, 24.

²⁹⁴ Muammer, *el-İbâziyye fi’l-Cezayir*, 129.

Bu gelişmelerle ilgili bir ayrıntıyı da belirtmekte fayda var: Asım es Sidrâtî, Cezayir’de olduğu halde Yemen ve Tunuslu üç kişinin de Basra’ya gitmek için hazırlık içinde olduğunu kim haber vermiştir? Bunun o dönemde ancak üstün zekalı bir kişinin planı ve çabasıyla oluşabileceğini anlamak durumundayız. O kişi de Seleme b. Sa’d’dan başkası değildir. Nitekim Ali Yahyâ Muamer’in bu sözünden de bunu anlıyoruz: “*Öyle ilmi bir bi’set ki Seleme b. Sa’d oluşturmuştur.*”²⁹⁵

Dört arkadaş -Abdurrahmân b. Rüstem, İsmail b. Durâr, Ebû Dâvud en-Nefzâvî ve Asım es- Sidrâtî- Basra’ya ulaştınca kendilerini bizzat Ebû Ubeyde karşılamış ve onların durumlarını sormuştur.²⁹⁶ Aylar ve yıllar geçerken Asım ve arkadaşları tüm vakitlerini ilim öğrenerek geçiriyor, dinin usul ve fûru’unu Ebû Ubeyde başta olmak üzere hocalarından öğreniyorlardı. Asım ve arkadaşları beş yıl boyunca ders halkalarına katılıp çeşitli dersler aldıktan sonra öğrendiklerini kendi vatanlarında kendi insanlarına anlatmak için Ebû Ubeydeden izin istemeleri üzerine Ebû Ubeyde onlara hayır dualar ederek kararlarında basîret sahibi olmaları için dinin metodundan ayrılmamaları ve her zaman hayırlı işler yapmalarını tavsiye eder.²⁹⁷

Mağrib’e döndüklerinde İmâmet Ebû Hattâb’a verilip diğerlerine de kâdılık ve valilik gibi görevler verildi. Asım ise onların aksine rahat hareket edebileceği davet görevini üstlendi. O, bu görevi şu şekilde yürütüyordu: insanların sorunlarını çözmek ve onlara nasihat etmek için sürekli köy ve kasabalar dolaşır çözümleri imkânsız görünen sorunları hallediyordu. Öyle ki insanlar artık onun geliş gidiş zamanını öğrenmiş ve ona göre onu bekler olmuşlardır. Asım es- Sidrâtî sadece bu göreviyle de yetinmemiştir. Basra’da hocası Ebû Ubeyde’nin yaptığı gibi ders meclisleri oluşturmuş, bu meclislerde etrafına toplanan insanların sordukları sorulara fetvalar vermiştir.²⁹⁸

²⁹⁵ Muammer, *el-İbâzîyye fi’l-Cezayir*, 240.

²⁹⁶ Şemmâhî, *Siyer*, I, 113.

²⁹⁷ Muammer, *el-İbâzîyye fi’l-Cezayir*, 130.

²⁹⁸ Muammer, *el İbâzîyye fi’l-Cezayir*, 130-131.

Asım es Sidrâtî, diğerlerinin aksine siyasî mecrâlardan uzak bir şekilde yaşıyordu. Ebû'l-Hattâb, Kayrevan'a girmek üzere ordusunu neredeyse hazır hale getirmişken, Asım bu orduya ilk katılanlardan olmuştur. Ebû'l-Hattâb ordusunu harekete geçirip Kayrevan'ı kuşatınca, bu kuşatmaya dayanamayan Kayrevan teslim olmuştu. Kayrevan alındıktan sonra Asım es Sidrâtî Evras dağlarında bir bölgeye döndü ve Ebû'l-Hattâb öldürülene kadar orada kaldı. Libya'da insanlar Ebû'l-Hâtem el-Melzûzi'ye biat edince, Asım da beraberindekilerle ona destek olmak için Kayrevan'da ona katıldı.²⁹⁹ Asım bu şekilde hayatını ilim-talim ve İslama hizmet için geçirdi. Bunu yapmadaki maksadı İslam sancağını dalgalandırmaktı. Nihayetinde Asım es- Sidrâtî Kayrevan'da zehirlenerek hayatını kaybetmiştir. Şemmâhî, Siyeri'inde zehirlenişi şu şekilde anlatılmaktadır: Kayrevanı kuşatmakta olan bir ordunun bünyesindeyken rahatsızlanır ve hastalığı sırasında canı salatalık yemek ister, bu haber Kayrevan'a ulaşınca Kayrevan'dan bazı kişiler zehirle doldurdukları bir salatalığı satması üzere bir çocuğa verirler ve bu salatalık Asım için satın alınır. Asım ondan yeyince hayatını kaybeder.³⁰⁰

Asım es Sidrâtî'nin Kayrevan kuşatması sırasında vefat ettiğini birçok kaynak kabul etmektedir; fakat Asım'ın zehirlendiği kuşatmanın Ebû'l-Hattâb'ın mı yoksa Ebû'l-Hâtem'in mi kuşatması olduğu hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Bununla alakalı olarak Ebû Zekeriyâ, "*Târîhu Ebî Zekeriyâ*" isimli kitabında Asım es Sidrâtînin Ebû'l-Hattâb'ın ordusundayken şehid olduğu şu sözlerle açıklıyor: "*Ebû'l-Hattâb Kayrevan topraklarına ulaşınca Kayrevan'ı büyük bir kuşatma altına aldı ve o sırada Asım es- Sidrâtî de şiddetli bir hastalığa yakalanmıştı...*"³⁰¹ Ali Yahyâ Muammer ise Ebî Zekeriyâ'nın söylediklerinin tarihi gerçeklikle uyuşmadığını iddia ederek onun hakkında şöyle demiştir: "*Şüphesiz Ebû Zekeriyâ yanılmıştır; çünkü tarih kaynaklarının çoğu Asım'ın Ebû'l-Hâtem ile birlikteliğinden bahsetmektedir. Şayet daha önce öldürülmüş olsaydı tarih kitapları bundan bu kadar bahsetmezdi. Hatta bazı*

²⁹⁹ Muammer, *el-İbâzîyye fi'l-Cezayir*, 132.

³⁰⁰ Şemmâhî, *Siyer*, I, 117.

³⁰¹ Ebû Zekeriyâ, *Târîhu Ebî Zekeriyâ*, 62.

kaynaklar Asım'ın konakladığı bütün yerleri detaylı bir şekilde ve hatta bütün askeri hareketlerinde askerlerinin sayısını bile bildirmektedir.”³⁰² Bu konuyla ilgili İbn Sellâm da şunları söylemektedir: “Kayrevan halkı zehirli bir salatalığı satması üzere bir çocuğa verdi, Ebû'l-Hâtem'in askerleri de onu Asım için satın aldılar; Asım onu yedikte sonra zehirlendi.”³⁰³ Şemmâhî de İbn Sellâm'ın söylediklerini destekleyerek bu konu hakkında şöyle söylemektedir: “Yakın olan görüş İbn Sellâm'ın rivayet ettiği görüştür.”³⁰⁴

2.2.4. İsmail b. Durâr el-Ğidâmesî

İsmail b. Durâr, Trablus'un Gidâmes kasabasında doğmuştur.³⁰⁵ Künyesi Şemmâhî'nin kitabında Ebû Durâr³⁰⁶, Ali Yahyâ Muammer'in kitabında ise Ebû'z-Zâcir diye geçer.³⁰⁷ İsmail b. Durâr ilim araştırmacılarının bir üyesi olarak büyük bir toplulukta doğu ve batının seçkin gençleri arasında memleketi olan Libya'yı temsil etmek için İslam'ın doğusu olan Basra'ya yolculuk etti. Bu necip topluluk İslam bayrağının yükselmesi, İslamın ilke ve hoşgörüsünün bütün dünyaya yayılması için kendini dîne adayan, kanını din için akıtmaktan çekinmeyen ve küfrün belini kırmak için çalışan gençlerden oluşuyordu. İsmail b. Durâr, Tahsilini bitirdikten sonra batıya gitmek isteyen Ebû Ubeyde'nin diğer öğrencileri gibi arasında Mağrib'e gitmek istedi. Sayıları bir elin parmakları adedine ulaşmış olan bu topluluğu Ebû-l Hattâb Abdu'l-A'lâ b. Semh el-Meâfirî el-Yemeni düzenledi ve bu topluluk aralarında yardımlaştı. İslam nasıl ki Resûlullah (s.a.v) zamanında Medine'de Rumları, Farsları, Habeşleri ve Arapları kardeş haline getirip hiçbir cinsi ayrımı tanımayan bir millet yaptıysa, Ebû-l

³⁰² Muammer, *el-İbâzîyye fi'l-Cezayir*, 133.

³⁰³ İbn Sellâm, *el-İslâm ve Târîhuhû*, 152.

³⁰⁴ Şemmâhî, *Siyer*, I, 122.

³⁰⁵ el-Barûnî, *Sülemi'l-Amme*, 7.

³⁰⁶ Şemmâhî, *Siyer*, I, 127.

³⁰⁷ Muammer, *el-İbâziyyetu fi Mevkibi't-Târîh*, el-Halkatü'sâniye, 13.

Hattâb Abdu'l-A'lâ b. Semh el-Meâfirî de Ebû Ubeyde'nin medresesinde Berberîleri, Farsları ve Arapları kardeş yaptı.³⁰⁸

Ayrılacakları zaman hocaları Ebû Ubeyde öğrencileri ile babanın oğluyla vedalaşması gibi vedalaştı ve Allah'a davet yolunda mühim olan konuları açıklarken *"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır."*³⁰⁹ Âyetini hayatlarına düstur etmelerini istedi.

Ebû Ubeyde, bu nasihatleri yaparken talebeleri fırsatı kaçırmadan teker teker vedalaştılar. Vedalaşma sırasında İbn. Durâr hocası Ebû Ubeyde'ye zihninde bulunan bütün ahkâm meselelerini sorar ve hocası bu soru seli karşısında çok şaşırır. Hatta Ebû Ubeyde kendisi için hazırlanan bineğe bir ayağını atıp üzerinde doğrulana kadar İbn. Durâr üç yüz'e yakın ahkâm sorusu sorar. Ebû Ubeyde, İsmail b. Durâr'ın başını okşayarak: *"Kadı olmak ister misin?"* deyince Ebû Durâr: *"Allah sana rahmet etsin siz bu belayla belalandınız bana niçin bunu emrediyorsunuz?"* diye cevap verir.³¹⁰

Mağrib yolculuğundan sonra bu topluluk Libya'nın Trablus kentini kendilerine yer seçip Ebû-l Hattâb imâm, Abdullah b. Rüstem vali ve İsmail b. Durâr, hocasının kendisine söylediği gibi kadı olur.³¹¹ Bu görevi Allahın dinini bilen, Allah'tan hakkıyla sakınan, şeriatın sırlarına vakıf, hakkı yerine getirip adaletle hükmeden biri gibi yerine getirdi.³¹² Kadılık İsmail b. Durâr'ın birinci vazifesiydi. Kadılıktan sonraki vazifesi ise bu ümmetin mirasını koruyacak bir nesil yetiştirmek için gerekli olan eğitim ve öğretimdi. Bunun için Basra'ya gidip orda bütün gücüyle çalışmıştı. Böyle bir adama insanların kalplerini ve akıllarını nurlandırmak ve Allah'ın

³⁰⁸ Muammer, **el-İbâziyyetu fî Mevkibî-t Tarih**, el-Halkatü'sâniye, 13.

³⁰⁹ Kur'an-ı Kerîm, **Ali İmran**, 104.

³¹⁰ Dercînî, **Tabakât**, I, 21.

³¹¹ Muammer, **el-İbâziyyetü fi'l-Cezayir**, 130.

³¹² Muammer, **el-İbâziyyetü fi Libya**, 16.

emirlerini onlara bildirmek layıktır. Bu sebeple “*Medresetü’l- Fikreti ve Medresetü’l- Halka*” Fikir ve Halka Medreselerini kurup orada kendisini milletine adadı.³¹³

Bu medreseden İsmail b. Durâr’ın çabalarıyla çok bilgili, dâhi insanlar çıkmıştır. Abdulvehhab b. Abdurrahmân Nefûse dağı çevresindekilerden Mutezile ile münazara etmek için tefsir âlimlerinden yüz âlim çağırır. Bu haber onlara ulaştınca konu hakkında düşünüp sonrada: “*Niçin yüz kişi göndereceğiz? Yüz kişi göndereceğimize o kadar insana bedel olan dev gibi bir âlim göndeririz*” diye karar verirler ve kararlarını İsmail b. Durâr’ın öğrencisi olan Ebû-l Munîb Muhammed b. Yânis ed-Derkelî lehine verirler. Şemmâhî siyerinde Muhammed b. Yanis’in Ömrünü ilim öğrenme, ticaret edip bununla birlikte vaaz verme, hac etme ve dağda münzevi hayat yaşama gibi kısımlara ayırdığını nakleder. Bir yıl hocası Ebû Durâr’a gidip ilim öğrenir, bir yıl ticaret yapıp helal rızık kazanmaya çalışır, bir yıl hac edip kutsal yerleri ziyaret eder, diğer bir yıl da bir dağa çekilip münzevi bir hayat yaşar.³¹⁴

2.2.5. Ebû Dâvud en-Nefzâvî

Ebû Dâvud Afrika’nın güneyinde bulunan Tunus’un³¹⁵ ez-Zâb toprakları içinde bulunan³¹⁶ Kabilli şehrinin Nefzâvâ kasabasında doğmuştur.³¹⁷

Bu zat, Abdurrahmân b. Rüstem ile birlikte ilim araştırmacıların bir üyesi gibi memleketi olan Tunus’u temsil için İslam’ın doğusuna yolculuk etti. Oraya yolculuk etmelerinin nedeni ise İslam dininin hükümlerini derinlemesine öğrenmek, İbâzî fikhını İbâzî olan âlimlerden Seleme b. Sa’d el-Hadremî ve daha başka âlimlerden öğrenmek için Basra’ya teşvik eden Berberîlerin gayretiydi.³¹⁸ Bu Berberîler Hevete, Zenâte, Sidrâte ve Levete gibi Berberî kabileleri ve daha birçok kabilenin İbâzî olup İbâzî

³¹³ Muammer, *el-İbâziyyetü fi Libya*, 16.

³¹⁴ Muammer, *el-İbâziyyetü fi-Libya*, 17-18.

³¹⁵ Halifât, *Neş’etü’l-Hareke*, 137.

³¹⁶ el-Barûnî, *Sülemi’l-Amme*, 7.

³¹⁷ Halifât, *Neş’etü’l-Hareke*, 137.

³¹⁸ *Hasâdu Nedve*, III, 274.

fikirlerini benimsemeleri için onlardan birilerinin onları bu fikre davet etmesi, onların daha rahat ikna olmalarına vesile olacağını biliyor ve bunun için Berberî kabilelerinden bazı insanları Basra'ya teşvik ediyorlardı.

Halifât, Ebû Dâvud'un Basra'ya gidişinin ne zaman olduğuyla ilgili tespitinde şunları söyler: *“Tarih kaynakları Ebû Dâvud ve arkadaşlarının ne zaman Basra'ya gittiklerini kaydetmezken dönüşlerinin h.140 olduğuna işaret eder. Bunun yanında eğer diğer arkadaşları gibi beş sene kalmışsa Basra'ya gitmeleri h.135 senesine tekabül eder.”*³¹⁹ Ebû Dâvud ve arkadaşları Basra'ya vardıkları zaman onları İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme et-Temîmî karşılar ve onları geldikleri için kutlar. Ebû Dâvud ve arkadaşları onun yanında kalıp herkes gücü nispetince ondan faydalanır.³²⁰

Ebû Ubeyde öğrencilerinin seviyelerini bildiği için bazılarına fetva konusunda izin verirken bazılarına vermemişti. Fetva konusunda izin vermediği kişilerden bir tanesi de Ebû Davut'tu. Şemmâhî'nin zikrettiğine göre Ebû Ubeyde, Ebû Davut'a: Benden işittiğin konularda da, işitmediğin konularda da fetva verme; Ebû'l Hattâb'a: Benden işittiğin konularda fetva ver; İmam Abdurrahmân'a ise: Benden işittiğin ve işitmediğin konular hakkında fetva verebilirsin demiştir.³²¹ Ebû Ubeyde zekâsı az olana Allah'tan selamet diler, zekâsı çok olanın ise İslam kültürünü yaymasını ve bu zekâyı Allah yolunda çalıştırmasını severdi.³²²

Bu öğrenciler Basra'da beş sene ilim tahsil ettikten sonra memleketlerine döndüler ve o civarları İslam adaletinin uygulanması, İslam kanunlarının yerleşmesi için çaba gösterdiler. Sonunda Kuzey Afrika'da bir İbâzî devletini kurup başına Ebû'l-Hattâb Abdu'l-A'lâ b. Semh el-Meâfirî'yi İmam olarak tayin ettiler.³²³ Ebû Dâvud ise

³¹⁹ Halifât, **Neş'etü'l-Hareke**, 136-137.

³²⁰ Şemmâhî, **Siyer**, I, 113.

³²¹ Şemmâhî, **Siyer**, I, 129.

³²² Siyâbî, **Tabakâtü'l-Ma'hed**, 61.

³²³ **Hasâdu Nedve**, III, 276.

hiçbir zaman siyasete karışmamış, kendi şehrinde ders vermiştir. Asım es-Sidrâtî'nin öldürülmesinden sonra Asım'ın öğrencilerinden bir grup Ebû Dâvud'un yanına geldi.³²⁴

Çok geçmeden Hameletü'l-İlm olarak adlandırılan Ebû Dâvud el-Kublî, Asım Es Sidrâtî, İsmail b. Durâr gibi âlimlerin sayesinde birçok İbâzî âlimi yetiştirmiştir. Kaynaklar bu öğrencileri "Hameletü'l-İlm öğrencileri" olarak zikreder. Yetişen âlimlerden bazıları, Ebû Hilâl Ed-Derkelî, Muhammed b. Yânis, Ömer b. Yümmektin ve babası Abdurrahmân'ın ölümünden sonra İbâzî cemaatinin kendileri için İmam seçtikleri Abdulvehhab b. Abdurrahmân b. Rüstemdir.³²⁵ Ebû Davud'un siyasetten uzak kalmasının en büyük faydası Resûlullah'tan (s.a.v) gelen Allah'ın dinini savunan ve İslam'ın sağlam kültürü ile donanmış nesiller yetiştirmesidir.³²⁶

³²⁴ Muammer, **el-İbâziyyetü fi'l-Cezayir**, 132.

³²⁵ Halifât, **Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye**, 136-137.

³²⁶ Muammer, Ali Yahya, **el-İbâziyyetü fi't-Tunus**, Matbaat-i Dari's-Sekâfe, Beyrût, 1.baskı,1385-1966, 23.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAMELETÜ'L- İLİM'İN MAĞRİB'DEKİ ETKİLERİ

Basra'daki eğitimlerinden sonra Mağrib'e dönen Hameletü'l-İlm, Ebû Ubeyde'den öğrendikleri fıkıh, hadis, tefsiri vb. insanlara aktarmak ve en önemlisi İbâziliği yaymak için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yaptıklarıyla İbâziliğin Mağrib'in çeşitli yerlerinde yaygınlaşmasını ve günümüze kadar ulaşmasını sağlayan Hameletü'l-İlm'in etkilerini şu şekilde sıralayabiliriz:

3.1. SİYASİ ETKİLER

Mağrib Hameletü'l-İlm'in sahip olduğu zekâ ve liderlik vasıflarından dolayı Mağrib'deki siyasi etkileri siyasi sahada değerli bir konuma sahiptir. Bu vasıflar onları –her ne kadar muhalifleriyle şiddetli mücadeleler verseler de (sürekli çekişme halinde olasalarda)- uzun seneler devam edecek imâmlar seçmelerine sevk etmiştir.

Bu başlık altında bu etkilerin en önemlilerini aktaracağız:

3.1.1. Ebû'l-Hattâb'ın İmâmeti

Mağrib'de hakkın tesisi ve ikamesi adına ciddiyet ve hırsıyla dolu olan ilim grubu Maşrik'ten dönünce, kendilerini imâm tayin etme konusunda tereddüte düşüren emellerini Şemmâhî şöyle anlatır: *“Hameletü'l- İlim kendilerine bir imâm tayin etme konusunda Ebû Ubeyde ile istişare ettiler. İstişare tamamlanınca Ebû Ubeyde, Ebû'l-Hattâbı işaret ederek: Evet, bir imâm seçilmesi gerekir ve eğer seçilen kişi imâm olmayı*

*kabul etmezse öldürün dedi.*³²⁷ Bunun üzerine önde gelen âlimler kendi aralarında istişare edip birçok isim zikrettiler. Şemmâhî, bu istişareyi kimlerin ve nerede yaptıklarını şöyle aktarır: *“Müslümanların durumuyla ilgilenenler ve kanaat önderleri Trablus’un batısında bulunan Sayad denen bir yerde toplanıp istişare ettiler. Uzunca bir süre kendi araların kimi Ulü’l-Emr yapacaklar diye tefekkür edip fikir alışverişinde bulundular.*³²⁸

Ebû Zekeriyâ ise İmam’ın seçimi öncesi yapılan hazırlıklar hakkında şöyle der: *“Sayad denen yerde toplanmışlardı; kendilerine aralarında husumet olan bir karı kocanın sorununu çözen kişiler izlenimi vermişlerdi. Orada toplanıp söyleyeceklerini söyledikten sonra şehrin yöneticisine varıp durumu ona bildirdikten sonra seçimi yönetmesini istediler. Daha sonra Ebû’l-Hattâb’ı imâm olarak seçme konusunda ittifak etmişlerdir. Ebû’l-Hattâb’ı seçmeden önce İmâmeti Abdurrahmân b. Rüsteme teklif etmişlerdi ama Abdurrahmân: “Elimde insanların emanetleri ve malları var” diyerek özür beyan etmiş, onlar da bu özrü kabul etmişlerdir. Daha sonra da Ebû’l-Hattâb’ı imâm olarak seçmişlerdir.*³²⁹

Başka bir açıdan duruma bakıldığında ise Ali Yahyâ Muammer’in de dediği gibi *“Basra’daki büyük önderliğin Abdurrahmân’ın seçilmesi yönünde olmayıp Ebû’l-Hattâb’ın seçilmesi yönünde idi. zira toplumdaki en kuvvetli şahsiyet, en sağlam iradeli en iyi iş bitiren ve toplulukları yönetmede en kudretli kişi Ebû’l-Hattâb idi.*³³⁰

İşler yoluna girip herşey yerli yerine oturup görüşler de Ebû’l-Hattâb’ı seçme konusunda ittifak edince (bunu ilan edip resmileştirmek için) Sayad’da toplanmak üzere bir gün tayin edildi. O gün Berberîlerden her bir lider etrafında ailesi, aşireti ve adamları ile katıldı, diğer kabile liderleri de tebaasından erkekler ve insanlarla katıldılar. -silahlarını samanla doldurulmuş çuvallara koymaları şartıyla(silahsız gelmeleri)-

³²⁷ Şemmâhî, **Siyer**, I, 114.

³²⁸ Şemmâhî, **Siyer**, I, 114.

³²⁹ Ebû Zekeriyâ, **Târîhu Ebî Zekeriyâ**, 57.

³³⁰ Muammer, **el-İbâziyyetü fi’t-Tunus**, 42.

İnsanlar her yerden grup grup akmaya başladılar ve Ebû'l-Hattâb'ı da yanlarına alarak şöyle dediler: "Allah'ın yardımı ve bereketiyle ne zamandır çözemediğimiz bu işi çözmek için bizimle gel." Ebû'l-Hattâb ise -hala işin aslını bilmeden- bir karı koca arasındaki husumeti çözeceklerini zannedip onlarla beraber yola koyuldu. Onların maksadının onu İmam seçmek olduğunu bilmiyordu zira bunu gizliyorlardı. Sayad'a ulaştıklarında kavmin ileri gelenlerinden bir grup bir müddet özel bir konuşma yaptıktan sonra aralarından biri şöyle dedi: "Görüşümüz ve durumumuz bildiğiniz şey üzere ittifak halindedir değil mi?" Halk: "evet" dedi. Daha sonra: "Madem öyle işi nihayetine erdirin!" O anda halk Ebû'l-Hattâb'a şöyle dedi: "Uzat elini biz de sana aramızda Allah'ın kitabı, Peygamber (s.a.v)'in sünneti ve sülehânın eserleriyle hükmetmen konusunda sana biat edelim."³³¹ Ebû'l-Hattâb bir an paniğe kapıldı ve adeta dehşete düştü ve şöyle dedi: "Sizinle beraber gelişimin sebebinin bu olduğunu bilmiyordum." Halk: "Senin Müslümanların işini üstlenmen gerekir bize lazım olan bu." Ebû'l-Hattâb, ciddi olduklarını ve kabul etmesindeki ısrarlarını görünce, onlara bir şartı olduğunu söyleyince, Halk: "Caiz olan bütün şartlarını kabul ediyoruz ve ettik, buyur!" dedi. Ebû'l-Hattâb: "Size şartım şudur: askerlerim arasında Haris ve Abdulcebbar'ın meselesini anlatmayacak zikretmeyeceksiniz."³³²

Haris ve Abdulcabbarın hikâyesi de kaynakların aktardığına göre şöyledir:

Abdulcebbar ve Haris, ana bir iki kardeş olup h.101 veya 102'de Trablus civarlarında Mervân'ın valisi Abdurrahmân b. Habîb'e karşı direnmişlerdir. Vali Abdurrahmân onları öldürüp herbirinin kılıcını diğerine saplamış ve o şekilde bırakmıştır. Amacı bununla fitneye sebebiyet vermek olup bunu başarmıştır da. Bu meseleden dolayı İbâzîler kendi aralarında Maşrik ve Mağrib'de uzun süren velayet ve beraat mücadeleleri vermişlerdir. ³³³ İşte bu yüzden Ebû'l-Hattâb bu konunun

³³¹ Ebû Zekeriyâ, **Târîhu Ebî Zekeriyâ**, 58.

³³² Dercîni, **Tabakât**, I, 23.

³³³ Şemmâhî, **Siyer**, I, 114.

Müslüman topluluklar arasında ihtilafa sebebiyet vermemesi için konuşulmamamsı şartını koşmuş ve nihayetinde biat hicri 140 senesinde tamamlanmıştır.

Ebû'l-Hattâb'ın ilk icraatı şudur: Abbâsî valisinin savunamayıp terketmek zorunda kaldığı Trablus'a girmesi ve oradakilere adil davranıp eziyet vermemek suretiyle yerleşmesidir.³³⁴

Daha sonra Kayrevan'dan gelen yardım çağrısı üzerine (bunun sebebi ise Verfecûme kabilesinin yaptığı eziyet ve zorbalıklardır.) Ebû'l-Hattâb hızla Kayrevan'a yönelmiş ve bu zorba kabile teslim olma talebinde bulunana kadar Kayrevan'ı muhasara altına almıştır. Orada hakkı tesis edip yönetime Abdurrahmân b. Rüstemi getirmiştir. Daha sular durulmadan ortalık kızışmaya başladı zira Abbâsîler, kendi valilerini savunma ve kendi maslahatlarını koruma adına harekete geçmişler ve peşpeşe birlikler göndermişlerdi. O sırada İbâzîler de Mirsad'da Ebû'l-Hattâb'ın emrinde bulunuyorlardı. Abbâsîlerin askerlerine peşpeşe yenilginin acısını tattırıyorlardı. Bunun üzerine çok sinirlenen Ebû Cafer el-Mansûr, Mısır Valisi Muhammed b. Eş'as el-Huzâî'nin komutasında bulunan ve İbâzîler'e yenilgiyi tattırabilecek yeterlilikte olan kalabalık ordusunu gönderdi. Sonuç olarak birinci İbâzî İmâmeti yenilgiye uğradı(h.144); Ebû'l-Hattâb ve beraberindeki on dört bin arkadaşı Turğa çarpışmasında hayatını kaybetti.³³⁵

3.1.2. Abdurrahmân b. Rüstem'in İmâmeti

Hayatını ilim, cihad, adalet, sulh ve bütün mazlumlara adayan Ebû'l-Hattâb, hayatını Turğa çarpışması sırasında kaybettikten sonra birinci İbâzîye imâmeti sona erdi. Muhammed b. Eş'as ise Trablus ve civarını İmâmet merkezi yapmış yakıp yıkıyordu. Kayrevan Valisi Abdurrahmân b. Rüstem Ebû'l-Hattâb'a destek olmak için ordusuyla hızla Trablusa yönelmişti. Abdurrahman, Kabs şehrine varıp Ebû'l-Hattâb'ın ve askerlerinin ölüm haberini alınca tekrar Kayrevan'a dönmeye karar verdi; ancak ordusu dağılmıştı. Kayrevanlılar ise Ebû'l-Hattâb'ın kendilerine olan yardım ve

³³⁴ Halifât, *Neş'etü'l-Hareke*, 148-149.

³³⁵ Ebû Zekeriyâ, *Târîhu Ebî Zekeriyâ*, 66-70.

merhametini unutmüş, -kendilerini, başlarına musallat olan Verfecûme kabilesinden hiç kurtarmamış gibi- Abdurrahmân b. Rüstem'in yerine Ömer b. Osman el-Kureşî'yi valiliğe getirmişlerdi.³³⁶ İşte bu sebepten dolayı Abdurrahmân b. Rüstem, şehre gizlice girmek zorunda kalmıştır. Eş'as Kayrevan'a girince Abdurrahmân b. Rüstem kaçmaya hazırlanıyordu ama kaçamadan Abdurrahmân b. Hubeyb, onun başına musallat oldu. Bunun sebebini Ebû Zekeriyâ şöyle aktarır: *“Müslümanlar Abdurrahmân b. Rüsteme gelip bazı işlerinde Abdurrahmân b. Hubeyb'i imâm tayin etmek istediklerini söylediklerinde Abdurrahmân b. Rüstem, Abdurrahmân b. Hubeyb hakkında şöyle demiştir: “o insan kılığında bir şeytandır.”*³³⁷ Bu söz Abdurrahmân b. Hubeyb'in kinini arttırmış ve yaptığı araştırmalar sonucunda Abdurrahmân b. Rüstemi bulmuştur. Şemmâhî'nin dediğine göre Kayrevan halkından bir şahıs Abdurrahmân b. Hubeyb'ten, Abdurrahmân b. Rüstem'in serbest bırakılmasını istemiş, ibn Hubeyb kendisine: *“Benden ne istersen vermeye hazırım; ancak Abdurrahmân b. Rüstem'i benden isteme” cevabını vermiştir. Kayrevanlı adam ise ibn Hubeyb'e: “ Abdurrahmân dışında senden ne isteyebilirim ki?” deyince ibn Hubeyb, Abdurrahmân'ın serbest kalmasına izin vermiştir.*³³⁸

Abdurrahmân b. Hubeyb'den kurtulan Abdurrahmân b. Rüstem, oğlu Abdulvehhab ve bir köleleriyle birlikte Mağrib topraklarına yöneldiler. Beraberlerinde bir at dışında ne bir binek ne de yük vardı, atları ise yolda öldü. İz bırakmamak adına onu Kastiliye dışında -daha sonra atın mezarı diye anılan yerde- gömdüler. Dağ, bayır demeden yola devam ettiler. Abdurrahmân b. Rüstem yorgunluktan yürüyemez hale gelince bazen oğlu bazen de kölesi onu sırtında taşıyordu. İkisi de güçlü kuvvetli olmalarından dolayı köleye sıra gelince oğlu Abdulvehhab köleye şöyle diyordu: *“Düşmanla karşılaşırsak ve düşman sayısı beş yüz kişinin altında ise babamı yere bırakma yoluna devam et.”* Taşıma sırası Abdulvehhab'a gelince köle de ona aynı

³³⁶ Şemmâhî, *Siyer*, I, 120.

³³⁷ Ebû Zekeriyâ, *Târîhu Ebî Zekeriyâ*, 70.

³³⁸ Şemmâhî, *Siyer*, I, 120.

şeyleri söylüyordu. Mağrib topraklarında bulunan Sufcec adındaki büyük ve korunaklı dağa varınca Abdurrahmân b. Rüstem orayı kale edindi.³³⁹

Trablus ve civarından İbâzi uleması ve grupları oraya gelmeye başladılar ve İbâzi şeyhlerin sayısı altmışa ulaştı. İbn Eş'as'a, Abdurrahmân'ın Sufcec denen korunaklı bir dağı kendisine sığınak edindiği ve orada güçlenmeye başladığı haberi ulaşınca Eş'as, hemen onu aramaya koyuldu. Nihayetinde Eş'as, Sufcec dağına uzun süren bir kuşatma altına aldı; ama İbn Eş'as'ın askerleri vebâya yakalandı ve birçoğu bu hastalıkla hayatını kaybetti. İbn Eş'as, bu konu ile ilgili olarak arkadaşlarıyla müşavere ettiği sırada arkadaşlarına: *“Bunlar korunaklı bir yer edindiler ne dersiniz, ne yapalım?”* diye sordu. Arkadaşlarından bazıları gidelim, bazıları da kalalım dediler; İbn Eş'as, gidelim diyenlere uydu ve Kayrevan'a gidip orayı kale edindi.³⁴⁰

Trablus'ta kalan diğer İbâzîler'e gelince onlar da yeteri kadar güçlendikten sonra kendilerine İmamı'd-Difa' olarak Ebû Cafer el-Mansûr'un valisinin güçlerine saldırıp onu mağlup etme başarısına ulaşan ve Trablus'a hâkim olan Ebû Hâtem el-Melzûzî'yi seçtiler. Ebû Hâtem, Trablus'ta bir süre kaldıktan sonra Afrika'ya (Tunus) yürüme (ele geçirme) çağrısı yaptı. Yolda Afrikadan gelen bir askeri kuvvetle (onlar da Trablus'u alma niyetindeydiler) karşılaştılar. Aralarında çetin bir savaş geçti ve mağlubiyet Afrikalıların oldu. Ebû Hâtem, onları iyi yönetmesine adaletli davranmasına rağmen bunlar, Bağdat'ta bulunan (Abbâsî halifesi) Ebû Cafer'e Ebû Hâtemi şikâyeti içeren bir mektup gönderdiler. Ebû Cafer başına Yezîd b. Hâtem'i tayin ettiği büyük bir ordu hazırlayıp gönderdi. İki ordu karşılaşınca aralarında çok büyük bir çarpışma gerçekleşti. Bunu gören Ebû Hâtem arkadaşlarına: *“Benim Allah yolunda ölmemi bir damadın düğünü gibi karşılayın”* dedi ve öne atılıp arkadaşlarıyla beraber şehit oldu. Aralarında Asım es-Sidrâtî de bulunuyordu.³⁴¹

³³⁹ Dercînî, **Tabakât**, I, 35-36.

³⁴⁰ Ebû Zekeriyâ, **Târîhu Ebî Zekeriyâ**, 71-72.

³⁴¹ Dercînî, **Tabakât**, I, 36-40, Ebû Zekeriyâ, **Târîhu Ebî Zekeriyâ**, 73-80; Şemmâhî, **Siyer**, I, 121-123.

Abdurrahmân b. Rüstem'le beraber olan diğer Müslümanlara gelince, onlar kendilerini koruyacak sağlam ve korunaklı, Abbâsî askerlerinin geçiş güzergâhlarından uzak (zira Abbâsîler genelde sahil kesimlerini kendileri mesken etmekteydiler) bir yere bir şehir kurma konusunda ittifak etmiş ve bu münasebetle bilirkişileri farklı yerlere nerenin daha uygun olacağını araştırmaları için göndermişlerdi. Onlar ise eski Tahert'ini uygun olduğunu bildirdiler.³⁴² Şehrin inşası tamamlandıktan sonra kendilerine liderlik edecek birini seçmeye karar verdiler ve her kabileden ileri gelen bir veya iki kişi toplanıp müşaverede bulundular.³⁴³ Sonuç olarak ittifakla Abdurrahmân b. Rüstem el-Farisî'yi seçmeyi uygun gördüler. Bunu sebebi ise:

1. Abdurrahmân b. Rüstem, Ebû Ubeydeden ilim alanlardan biriydi ve ilminde iyi bir seviyeye sahipti.

2. Abdurrahmân b. Rüstem, daha Ebû'l-Hattâb seçilmeden önce kendisine imâmlik teklifi yapılmış ve o da insanların malları ve emanetleri yanında bulunduğundan mazaret bildirip kabul etmemişti. Bu da onun Ebû'l-Hattâb'dan sonra İbâzî cemaati içinde ikinci adam olması anlamına gelmektedir.

3. Abdurrahmân b. Rüstem yönetim ve siyasete uygun biriydi. Zira o, daha önce Ebû'l-Hattâb döneminde Kayrevan'ı yönetme sorumluluğunu yüklenmişti.

4. Abdurrahmân b. Rüstem, Fars kökenli olduğu için bir kabilesi yoktur. Dolayısıyla adaletten saptığı zaman onu Müslümanlardan başka engelleyecek kimse yoktur. Bu yüzden selef-i Sâlihîn yolundan sapmaya gücü yetmezdi.³⁴⁴ Nihayet h.160/766 senesinde Allah'ın kitabı Peygamber (s.a.v)'in sünneti ve Hülefa-i Raşidinin asârı ile hükmetmesi konusunda kendisine biat tamamlandı.³⁴⁵ O da bu şartlar dairesinde biati kabul etti ve imâm oldu. İyi bir yönetim örneği sergiledi, hiç kimse ne

³⁴² Dercînî, **Tabakât**, I, 40-41.

³⁴³ Ebû Zekeriyâ, **Târîhu Ebî Zekeriyâ**, 82.

³⁴⁴ Şemmâhî, **Siyer**, I, 125.

³⁴⁵ Abdulhalim, **el-İbâziyyetu fî Mısır ve'l-Mağrib**, 134.

yönetim konusunda ne de düşmanlık konusunda kendisinden intikam alma çabasına girmedir.³⁴⁶

Abdurrahmân b. Rüstem'in kurduğu devlet Mağriblilerin yakın ve uzak birçok şehrini hükmü altına aldı. İnsanlar onun yönetimi ve adaletini takdirle karşıladı. (Bu imâmın daha sonra Maşrik'e sahip olup orayı adaletle yöneteceği düşünüyorlardı; nitekim öyle de oldu.)³⁴⁷ Sadece bu kadar da değil, haberleri ve icraatları Maşrik ve Mağrib'de dilden dile yayıldı. Bunun üzerine İbâzi davetinin merkezi Basra'dan ilk yardım olan üç yüklük mal yardımı geldi. Elçiler Tahert'e varıp imâmla karşılaştılar, imâmın saygısını adaletini ve istikametini görünce, malları ona vermek konusunda anlaşır Mağrib'te gördüklerinin müjdesiyle Maşrik'e döndüler.³⁴⁸ Daha sonra Maşrik'ten Mağribteki İbâzîler'e yardımlar peş peşe gelmeye başladı. Bu yardımlar yüzleri güldürmüş ve devleti sağlamlaştırmıştı. Maşrik'ten gelen ikinci yardım on yüklük daha büyük bir yardımdı ve buna eşlik eden elçiler ilk yardımı getiren elçiler idi. Bunlar Tahert'e ulaştınca şehrin büyük bir değişim geçirdiğini gördüler. Ekonomik ve toplumsal açıdan büyük bir gelişme göstermişti. Şehirdeki bu aşırı gelişme içlerine bir endişe sardı, ama imâmın evine varıp içeri girdiklerinde her hayrın orada bulunduğunu ve imâmın eski halinden bir şey değişmediğini anladılar. Aralarında yaptıkları müşavere sonucunda getirdikleri malları imâma teslim etmeye karar verdiler. Malları bırakmaya karar verdiklerinde imâm imtina etti ve özür beyan ederek şöyle dedi: "*Devletimizin bu mallara ihtiyacı kalmadı artık. Bundan sonra bu malları Maşrik'teki fakir fakara Müslümanlara vermeniz daha öncelikli olacaktır.*"³⁴⁹

Abdurrahmân b. Rüstem'in imâmeti böyle selamet ve rahmet le dolu hayır ve bereket asrı idi. Zira onun döneminde ne bir isyan ne de verdiği herhangi bir hükmü reddeden bir ses yükselmedi. Bütün diller onu övgüyle anır ondan ve görevlendirdiği

³⁴⁶ Şemmâhî, *Siyer*, I, 125.

³⁴⁷ Abdulhalim, *el-İbâziyyetu fî Mısır ve'l-Mağrib*, 134.

³⁴⁸ Şemmâhî, *Siyer*, I, 125.

³⁴⁹ Şemmâhî, *Siyer*, I, 126.

bütün vali ve memurlarından razı olduklarını belirtti.³⁵⁰ Abdurrahmân b. Rüstem on bir sene İmamlık yaptıktan sonra h.171'de vefat etti.³⁵¹

Abdurrahmân b. Rüstem, vefat etmeden önce tıpkı Hz. Ömer'in kendisinden sonra halife seçimi için altı kişilik bir komisyon oluşturduğu gibi İmâmet konusunu marifet ehli, iyilikleriyle bilinen yedi kişiden oluşan bir komisyonun üstlenmesini ve imâm seçimini onların yapmalarını istemiştir. Abdurrahmân b. Rüstem'in oluşturduğu komisyon şu kişilerden oluşuyordu:

1. Mes'ûd el-Endülüsî,
2. Ebû'l-Mueffik Se'dûs b. Atiyye,
3. Ebû Kudâme Yezîd b. Fendin el- Yefrânî,
4. Abdülvehhab b. Abdurrahmân b. Rüstem,
5. İmran b. Mervân el-Endülüsü,
6. Şükr b. Sâlih el-Ketmânî,
7. Mus'ab b. Sedman³⁵²

Dercînî, yedinci kişi olan Mus'ab b. Sedmân'ı zikretmemiş ve komisyonda altı kişinin olduğunu aktarmıştır.³⁵³

3.1.3. Savaşlar

Hameletü-l İlim Hakk'ı tebliğ, zulmü kaldırma ve Ebû'l-Hattâb önderliğinde başlayan devleti sağlamlaştırmak için girişimlerde ve saydıklarımız karşısında duranlara savaşmaya koyuldular. Hameletü-l İlm'in ilk hareketleri şunlar olmuştur:

3.1.3.1. Trablus'a Giriş

Ebû'l-Hattâb'ın imâmeti önderliğinde başlayan oluşum tamamlanır tamamlanmaz bilirkişiler hemen kendi aralarında yeni doğan devletin sağlamlaştırılması

³⁵⁰ Muammer, *el-İbâzîyyetü fi'l-Cezayir*, 35.

³⁵¹ el-Malikî, *Ahbâru'l-Eimmeti'r-Rüstemiyyîn*, 42.

³⁵² Ebû Zekeriyâ, *Târîhu Ebî Zekeriyâ*, 84-85.

³⁵³ Dercînî, *Tabakât*, I, 46.

için atılacak ikinci adım hakkında fikir alışverişine başladılar. Sonuç olarak Abbâsî halifesi Ebû Cafer'in valisi tarafından yönetilen Trablus'a girmeye karar verdiler; ancak buraya girmek için nasıl bir plan izlediler ve saldırmak için nasıl bir adım attılar?³⁵⁴

Düşünen beyinler yoğun bir tefekkür sonucu kimsenin aklına gelmeyecek, mükemmel bir plan yaptılar. Şöyle ki: Sayad'daki toplantıya –Ebû'l-Hattâb'a biatın gerçekleştiği toplantı- katılan her lider tebaasını toplayacak, bunlar çuvallara konulup her devenin sırtına iki kişi gelecek şekilde yüklenecek ve Trablus'a girene kadar devam edecekler. Develeri bu halde görenler de develerin yüklerinin pazarda satılmak üzere getirilen ticaret malı olduğunu zannedecekti. Trablus kentinde yaşayan İbâzîler de bu develerin şehrin ortalarına doğru geldiğini görünce silahları çekmeye başlayacaktı.³⁵⁵

Bu tasarlanan plan gerçekten de uygulamaya konuldu ve develer, adamları yüklenip şehre girene dek yürütüldüler; kimse de yapılan işlerin farkına varmadı. Şehrin merkezine vardıklarında çuvalları yırtıp dışarı çıktılar ve silahlarını çekip: *“Allah'ın hükmü dışında hüküm yok! Allah'ın ve Ebû'l-Hattâb'ın taâtı dışında taât yok”* (لا حكم إلا لله ولا طاعة إلا طاعة الله وطاعة أبي الخطاب) diye bağıldılar.³⁵⁶

Daha sonra Ebû Cafer Mansûr'un valisine yönelerek etrafını sardılar. Ebû'l-Hattâb, onu şehirden güvenle çıkma veya valiliği bırakma şartıyla şehirde kalma arasında serbest bıraktı.³⁵⁷ Vali, Maşrik topraklarına güvenli bir şekilde taşınmayı seçti. Ebû'l-Hattâb, Beytü'l-Mal'in anahtarlarını teslim aldıktan sonra bu isteğini karşılamış ve bu şekilde Trablus kenti Ebû'l-Hattâb'ın eline geçmiştir.

³⁵⁴ Ebû Zekeriyâ, *Târîhu Ebî Zekeriyâ*, 59.

³⁵⁵ Abdulmuttalib, *el-Hilafet-ü ve'l-Havâric*, 139-140.

³⁵⁶ Ebû Zekeriyâ, *Târîhu Ebî Zekeriyâ*, 59.

³⁵⁷ Şemmâhî, *Siyer*, I, 115; Ebû Zekeriyâ, *Târîhu Ebî Zekeriyâ*, 59.

3.1.3.2. Kayrevan'a Giriş

Kayrevan şehri Ukbe b. Nafi'in Müslüman fatih askerlerin merkezi olması için inşa ettiği İslamî bir şehirdir.³⁵⁸ Kayrevan, Trablusu başkent edinen Ebû'l-Hattâb Abdü'l-A'lâ b. Semh el-Meâfirî dönemine kadar da böyle devam edegelmiştir. Ebû'l-Hattâb'a, Kayrevan'a Verfecûme kabilesinin musallat olduğunu ve insanlara en kötü şekilde davrandıkları haberi ulaşınca Ebû'l-Hattâb orayı kuşatma ve Verfecûme kabilesinin elinden almaya hazırlanmıştır. Ebû'l-Hattâb'ın Kayrevan'da Verfecûme kabilesinin zulmünden nasıl haberdar olduğuyla ilgili kesin bir bilgi mevcut olmamakla beraber bir takım görüşler bulunmaktadır.

Dercinî, yaşananları şöyle aktarır: *“Kayrevanlı bir kadın İmam Ebû'l-Hattâb'a, Verfecûme kabilesinin zulumlerini anlatan bir mektup gönderdi. Mektubunda şöyle söylüyordu: “Ya Emir'el-Mü'minîn, benim genç bir kızım var. Onu Verfecûme kabilesinden korumak için yatağımın altına bir çukur kazdım ve onu o çukurda saklıyorum ki diğer genç kızlara yaptıkları gibi onu da bulup zarar vermesinler ve ırzına geçmesinler diye. Ne olur bizi bunlardan koru! Allah'ın selamı üzerine olsun.” Bu mektup Ebû'l-Hattâb'a ulaştığı sırada Ebû'l-Hattâb abdest almaktaydı; mektubu alıp okuyunca kadının başına gelenlerden dolayı ağlamaya başladı.”*³⁵⁹

Haberin Ebû'l-Hattâb'a nasıl ulaştığıyla ilgili şöyle bir rivayet de aktarılır: İbâziyye'den bir adam Kayrevan'a bir takım işlerini görmek için gitmişti, Verfecûme'den bir grubun bir kadına zulmettiklerini ve bunu gören insanların da müdahale etmediğini görür. Adam, Kayrevan'daki işlerini görmeden hemen Ebû Hattâb'a gelir ve ona yaşananları anlatır. Başka bir görüşe göre ise Verfecûmeliler bir kadını evinden çıkarmıştı. Kadın da: *“Ey Müslümanlar bana yardım edin”* diye haykırıyordu; ama kimse ona yardım etmiyordu. Haber Ebû'l-Hattâb'a ulaşınca üç defa

³⁵⁸ Muammer, *el-İbâziyyetü fi't-Tunus*, 17.

³⁵⁹ Dercinî, *Tabakât*, I, 26-27.

üst üste: “İmdatına yetiştim bacım!” diyerek Kayrevan üzerine yürümeye karar vermiştir.³⁶⁰

Ebû'l-Hattâb, daha sonra tellallarına seferberlik ilanı yapmalarını emretti. İnsanlar toplanınca şehir dışında onları birlikler halinde düzenledi ve Kayrevan'a yöneldi. Yolu yarılacaklarında tekrar tellallarına şöyle demelerini emretti: “*Kimin yaşlı ebeveyni veya ebeveyninden biri varsa dönsün! Kimin yakın tarihte bir düğünü varsa dönsün! Kimin gelinlik kızları ve gelinleri varsa dönsün! Dönmek isteyenler gece olunca dönsün.*”³⁶¹ Bu vesileyle orada sadece cihad sevdalısı olanlar, dünya malına meyletmeyenler, sadece Allah adına cihad etmek için yola çıkanlar dışında kimse kalmadı. Bu durumdan memnuniyet duyan ve sadece cihad için gelen altı bine yakın kişiyle Kayrevan'a doğru yola devam etti³⁶².

Ebû'l-Hattâb, Kayrevan'a ulaştınca şehir halkını şiddetli ve geniş bir muhasara altına aldı. Muhasara uzayınca Ebû'l-Hattâb, Kayrevanlıların kendileri için kuşatmadan bıkip geri döndüklerini sansınlar diye askerlerine gece vakti oradan ayrılıp saklanmalarını emretti. Sabah olunca şehir halkı onların kaçtıklarını düşünüp peşlerine düştüler ama Ebû'l-Hattâb onlar için gizleniyordu. İki ordu karşılaşınca aralarında Ebû'l-Hattâb'ın zaferi ve Kayrevanlıların hezimetleriyle sonuçlanan çok büyük bir savaş gerçekleşti. Ebû'l-Hattâb kaçanların peşine düşülmemesi, yaralılara dokunulmaması ve mallarına da dokunulmamasını emretti. Şehir halkına da emân verildi. Bunun üzerine halk her zamanki işlerine devam etti. Bir kadın savaş meydanından geçerken orada ölenleri görür ve kimsenin zırhına, silahına, kalkanına, atına vs. dokunulmadığını görünce çok şaşırır ve şöyle der: “*Yerde uzananlar sanki uyuyorlar.*” O günden oraya Rekâde (uyku yeri) denilmeye başlandı.³⁶³

³⁶⁰ Şemmâhî, **Siyer**, I, 115-116.

³⁶¹ Ebû Zekeriyâ, **Târîhu Ebî Zekeriyâ**, 61.

³⁶² Şemmâhî, **Siyer**, I, 116.

³⁶³ Şemmâhî, **Siyer**, I, 117.

Daha sonra Ebû'l-Hattâb, Abdurrahmân b. Rüstem'i oraya vali tayin etti ve oradan Basra'ya ilim talebi için yola koyuldu. Abdurrahmân b. Rüstem ise İfrîkiye ve civarına devlet yöneticilerini tayin etti.³⁶⁴

3.1.3.3. Ebû'l-Hattâb ve Abbâsî Hilafeti Arasındaki Mücadele

Ebû'l-Hattâb ve arkadaşlarının Mağrib'de ard arda elde ettikleri büyük başarılar Bağdat'taki Abbâsî Devleti'nin kulağına gitmeye başlamıştı ve bununla beraber Nafi' b. Abdurrahmân, Abdurrahmân b. En'am, Ebû'l- Behlül ve Cemil es- Sidrâtî gibi adaleti istemeyenlerin ispiyonları da Abbâsî halifesi Mansûr'a ulaşmaya başlamıştı.³⁶⁵ O sıralar Mansûr, amcası Abdullah b. Ali b. Abbâs, Ebû Müslim el-Horasanî gibi önemli düşmanlarından kurtulmayla meşguldu. Onlardan kurtulduktan sonra Mağrib'i Abbâsî hilafetine tekrar ekleyebilmek için bütün gücünü, bütün gayretini sarf edeceğine karar vermişti.³⁶⁶

Fiili olarak ise h. 142'de Abbâsî halifesi Mansûr, Muhammed b. Eş'as el-Hazâî'yi Mısır'a vali tayin edip, askerlerini Mağrib için hazırlamasını ve Abbâsî Devleti'ne göndermesini emretti. İbn Eş'as Mısır'a varır varmaz Avam b. Abdilaziz el-Biclî komutanlığında İbâzîler'e karşı hemen bir ordu hazırladı ve Burka bölgesine kadar geldi. Ebû'l-Hattâb onları karşılamak için Vidrâse'ye kadar ilerleyip Malik b. Sahrân el-Hevârî adında bir komutanını gönderdi. Malik ve askerleri Avam b. Abdilaziz'in askerleriyle Sirte yakınlarında çarpıştı. Bu çatışma sonucunda Avam ve askerleri hezimete uğradı. Bunun üzerine tekrar Mısır'a dönmek zorunda kaldılar. Daha sonra İbn Eş'as, Amr b. el-Ahves el- İclî komutanlığında bir ordu daha hazırladı ve Ebû'l-Hattâb onları yine sirte bölgesinin sahil tarafında bulunan Mağmadas'ta karşıladı. Bu çarpışmada da yine askerlerinin birçoğunun ölmesiyle Ebû'l-Ahvas yenilgiye uğradı.³⁶⁷

³⁶⁴ Şemmâhî, **Siyer**, I, 118.

³⁶⁵ Şemmâhî, **Siyer**, I, 118.

³⁶⁶ Halifât, **Neş'etü'l-Hareke**, 152.

³⁶⁷ Şemmâhî, **Siyer**, I, 118.

Ebû Cafer İbâzîler'in bu başarılarından büyük bir üzüntü duydu. Mağrib'i bu şekilde alamayacağını anlayınca Ebû'l-Eş'as'a bir bir mektup göndererek kendisinin bizzat Mağrib'e gitmesini emretti ve kendisine Horasan'dan ve Şam'dan asker göndereceğini belirtti. Ebû'l-Eş'as bazı kaynaklara göre kırk bin, bazılarına göre elli bin, bazılarına göre de yetmiş bin askerle büyük bir hazırlığın içine girdi. Ebû Cafer bu savaşa çok büyük fazla önem veriyordu. Askerler arasında görüş ayrılıklarının olmaması, savaştan korkup kaçmamaları için Ebû'l-Eş'as dışında üç komutan daha görevlendirdi. Bunlar: Ebû'l-Eş'as öldürüldüğünde veya başına komutanlık yapmasına engel olabilecek başka bir iş geldiğinde yerine geçecek olan Ağlab b. Sâlim et- Temîmî, Ağlab'ın başına bir şey geldiğinde yerine geçecek olan el-Muhârik b. Gaffar et- Tâî, onun da başına bir iş geldiğinde yerine el-Muharib b. Hilâl el- Farisi'dir. Ama Muharib daha Mağrib'e ulaşmadan yolda vefat etmiştir.³⁶⁸

İbn Eş'as'ın savaşmak üzere yola çıktığı haberleri Ebû'l-Hattâb'a ulaşınca, Ebû'l-Hattâb valilerine mektuplar yazarak onları çok sayıda asker ve silahla karşılamalarını emretti. İnsanlar Mağrib'in dört bir yanından onlara katıldı ve sayıları yaklaşık olarak doksan bini buldu.³⁶⁹ İbn Eş'as, etrafa yaydığı casuslar kanalıyla kendilerine karşı böyle büyük bir ordunun toplandığı haberini alınca paniğe kapıldı ve Ebû'l-Hattâb'la savaşıp savaşmama konusunda dereddüt etti; fakat sonunda Ebû'l-Hattâb'la savaşmaya kararı aldı. İbn Eş'as, Yapacağı bu savaşta bir hileye başvurmayaya karar verdi; İbn Eş'as Ebû'l-Hattâb'a Bağdat'a dönüyor vehmini vermek için ordusuyla beraber geldiği yöne doğru ağır ağır ilerlemeye başladı. Bu arada her iki tarafın casusları da istihbarat toplamaya devam ediyordu. İbn Eş'as, sabahın erken saatlerinde ayrılınca Ebû'l-Hattâb'ın askerleri de aynı vakitte onları takip etmeye başladılar. Gün ortasında dinlendiler. Ertesi sabah İbn Eş'as yoluna devam etti. Ebû'l-Hattâb'ın casusları da onları takip etmeye devam ediyorlardı. Ebû'l-Hattâb'ın askerleri İbn Eş'as'ın uzun bir mesafe katettiğini görünce onun bundan sonra geri dönmeyeceğini düşünüyorlardı. İbn Eş'as, katettiği belirli mesafeler aralığına askerlerine geride

³⁶⁸ Abdulmuttalib, **el-Hilâfetü ve'l Havâric**, 151-152; Halifât, **Neş'etü'l Hareke**, 152.

³⁶⁹ Dercîni, **Tabakât**, I, 33.

bıraktıkları izleri yok etmelerini emretti. İzleri artık takip edemeyen Ebû'l-Hattâb'ın casusları İbn Eş'as'ın Bağdat'a geri döndüğüne artık tam olarak inanmışlardı. Bundan sonra onları takip etmekten vazgeçen casuslar geri dönüp bu durumu Ebû'l-Hattâb'a haber verdiler.³⁷⁰

Ordunun Bağdat'a döndüğüne sevinen Ebû'l-Hattâb'ın askerleri hasat zamanının geldiğini ve işlerinin başına geri dönmeleri gerektiğini söyleyip kendilerine izin verilmesini talep ettiler; ama Ebû'l-Hattâb savaş taktiklerini iyi bildiği için bunun bir hile olabileceğini sezip askerlerine şöyle bir hitapta bulundu: “ *Ey insanlar, Araplar hilebaz ve oyuncudurlar! İmamınızdan sakın ama sakın ayrılmayın!*” Ancak onun askerleri dönme hususunda çok ısrarcı olunca, Ebû'l-Hattâb onlara izin vermek zorunda kaldı.³⁷¹

İbn Eş'as'ın casusları Ebû'l-Hattâb'ın birliklerinin dağıldığını kesin bir şekilde öğrenince hemen ona haber verdiler. İbn Eş'as gece gündüz demeden uzun bir mesafe katederek geri döndü. Ebû'l-Hattâb, İbn Eş'as'ın ordusu Trablus yakınlarına geldiğinde ancak onların geldiğinden haberdar olabildi. O esnada Ebû'l-Hattâb'ın yanında 90 bin kişiden sadece on iki ya da on dört bin kişi kalmıştı. Ebû'l-Hattâb h. 144 yılının Rebiülevvel ayında Sibrit yakınlarında bulunan Turga'da az sayıdaki askerleriyle İbn Eş'asın yetmiş bin civarındaki ordusuyla savaşa girmek zorunda kaldı. Bu savaşta Ebû'l-Hattâb ve askerlerinin hemen hemen tamamı öldürüldü.³⁷²

3.2. İLMÎ ETKİLER

Birçok zorluğa göğüs geren bu insanların Hameletü'l-İlm olarak isimlendirilmesinin sebebi, ilim uğruna göstermiş oldukları fedakârlıklarındandır. Onlara bu isim verildiyse bu ilmin etkisinin tezahür etmesi gerekmektedir. Hameletü'l-İlm Müslümanların faydalandığı önemli ilmi etkilere vesile olmuşlardır. Bunlardan

³⁷⁰ Ebû Zekeriyâ, *Târîhu Ebî Zekeriyâ*, 57-58.

³⁷¹ Şemmâhî, *Siyer*, I, 119.

³⁷² Halifât, *Neş'etü'l-Hareke*, 153.

bazıları: ilim meclisleri, ders halkaları ve marife mektepleridir. Hameletü'l İlm'in tümünün ilimle uğraşmasına rağmen başkalarının diğer alanlarda öne çıkması gibi bunlardan da birkaçı bu alanda meşhur olmuştur. Bu çalışmamızda Hameletü'l-İlm'in kurduğu önemli iki ilmi faaliyetten bahsedeceğiz:

3.2.1. Asım es-Sidrâtî'nin Meclisleri

Asım es-Sidrâtî, öğrenmek ve nesillerin öğretilmesiyle ilgilenerek bu uğurda son derece çaba gösteren bir kişi olmuştur. Onun yaptığı sadece bundan da ibaret değildi. Hocası Ebû Ubeyde'nin metodunu takip ederek ilmi ve daveti birleştirmiştir. Bu noktadan hareketle Asım es-Sidrâtî gerek köylerde gerekse şehirlerde, insanlara hayatlarında karşılaşacakları dini meseleleri öğretmek için ilim meclisleri kurmuştur.

İnsanlara, özellikle bedevi hayat yaşayanlara tartışmalı oldukları, aralarındaki meseleleri kendileriyle alakalı bilmedikleri dini hükümleri öğretiyordu. Asım es-Sidrâtî, Trablus'tan Cefâre'ye, oradan Nalût yakınlarındaki Teyğis'e ulaşmaya kadar ilerlemeye devam etti. Teyğis'te günlerce kaldıktan sonra Ğidames'e oradan da batıya yöneldi ve kırsal kesimde konaklayan kabilelere uğrayarak Evras dağlarındaki Sidrâte bölgesine vardı. Burada uzun bir süre kaldıktan sonra çölde konaklayan insanlarla bir araya gelerek yolculuğuna geri döndü. O kadar çok yolculuk ediyordu ki gündüzü bir yerde geceyi de bir yerde geçiriyordu. İnsanlar soru sormak ve fetva almak için ona geliyorlardı.

Sidrâtî, ilim yolunda gittiği yerlerde çok sayıda mescit ediniyordu. Bu mescitlerde günlerce kalıp insanlara vaaz verir ve aynı zamanda insanları en güzel şekilde yönlendirmek için çeşitli faaliyetlerde bulunuyordu. Kaldığı bu mescitlerin konumunu belirlemekte ise kendisi için en uygun olabilecek yerleri tercih ediyordu. Halkın yoğun olduğu yerlere göre hareket ediyordu. Nerede yoğun bir nüfus ve ilme rağbet bulursa orada şartların elverdiği ve emri bi'l-maruf nehyi ani'l-münkerin kalmasını gerektirdiği kadar kalıyordu. O zamanda bu bölgelerde insanların ilim susuzluğunu giderebilecek büyük âlimler yoktu. Bu yüzden o, buralarda günlerce kalıyor, gençler ondan ilim dersleri alıyor, halkın geri kalanı da dini hükümleri ve

müşkillerinin çözümlerini soruyorlardı. Ğidames ve Trablus arasındaki bölgede bulunan halk, Asım es-Sidrâtî'yi tanımış ve onun gidiş geliş tarihlerini neredeyse tam olarak öğrenmişlerdi. Ona göre Asım'ın geleceği tarihleri gözetliyorlardı. Trablus ile Ğidames arasındaki yerlerde yetişmiş olan nesillerden Asım es-Sidrâtî'nin ismini bilmeyen kimse kalmamıştı denebilir. Onun mescitleri ve bunun yanı sıra ders verdiği mekânlardan bazıları son dönemlere kadar biliniyordu; ancak onlarda yıkılınca Asım es-Sidrâtî'nin mescitleri ve mekânları unutulmuştur.³⁷³

3.2.2. Mektebetü'l-Ma'sume

Tarihçiler, Rüstemî Devleti'nin başkenti Tahert'te Ma'sume diye adlandırılan ve çoğu din, din felsefesi, İbâziyye mezhebinin şerhlerini, delillerini ve Rüstemî Devleti'nin tarihiyle ilgili konuları içeren otuz bin ciltten daha fazla kitabı barındıran bir kütüphaneden bahseder. Ancak Ebû Abdillâh eş-Şîî komutasında Tahert'e saldıran Fatımîlerin eliyle bu değerli hazine için büyük bir felaket gerçekleşti. Ebû Abdillâh eş-Şîî, yazılı İbâzi düşüncesini yok etmek için matematik, sanayi, dil ve devletin kurulmasında faydalı olacak kitapları aldıktan sonra bu büyük kütüphanenin yakılmasını emretmiştir.³⁷⁴

Fatımîler, Kuzey Afrika'da işgal ettikleri her şehirde bu cürmü işlemişlerdir. Şerves şehrindeki on binlerce kitabı barındırdığı söylenen Nefûsiyye kütüphanesini de yakmışlardır. Aynı şekilde Süleymoğulları ve Hilaloğulları sayesinde meşhur olmuş Cadu-Libyan'nın batısında yer alır- şehrindeki kütüphanenin yakılması da Nefûse halkının Fatımîlerin otoritesini kabul etmediklerinden dolayı Fatımîlerin onlardan intikam almak amacıyla yapmış olduğu bir olaydır.³⁷⁵

³⁷³ Muammer, *el-İbâziyyetü fi'l-Cezayir*, 131-132.

³⁷⁴ Abdulhalim, *el-İbâziyyetü fi Mısır ve'l-Mağrib*, 114.

³⁷⁵ el-Barûnî, *Muhtasar*, 35.

3.2.3. SOSYAL ETKİLER

Tarih sayfalarında unutulmaz olan hayati uygulama ve içtimai eserlerden biri de Abdurrahmân b. Rüstem'in liderliğinde tesis edilen uygulamadır. Bu da İbâziyye emirliğinin büyük kürsüsünden sonra Mağrib'de ilim ve ulemanın çıkış noktası olan Tahert şehrinin kurulmasıdır.

Mu'cemu'l- Buldan'da geçtiği üzere Tahert Uzak Mağrib'de yer alan eski ve yeni olmak üzere coğrafi olarak birbirine karşı konumda bulunan iki şehrin adıdır.³⁷⁶

Eski Tahert, ilk defa Romalılar daha sonraları ise Bizanslılar tarafından inşa edilmiştir. Eski Tahert ismi h.62/681-682'deki İslamî fetihlerle Ukbe b. Nafi³⁷⁷, in orada öldürülmesiyle tekrar zikredilmeye başlanmıştır.³⁷⁸

Yeni Tahert'in inşası hakkında ise tarih kaynakları şöyle bahsetmektedir. Turğa bölgesinde Ebû'l-Hattâb Abdul ala b. Semh el-Meâfirî, Abbâsî valilerinden Muhammed b. el-Eş'as tarafından öldürülünce Abdurrahmân b. Rüstem Kayrevan'dan kaçmak zorunda kaldı. Yakın Mağrib, olası bir Abbâsî saldırısına karşı açık bir konumda olduğundan ve bunun yanısıra Abbâsîlerin destekçisi sayılan Mısırın da güzergâhı sayıldığından dolayı Abdurrahmân b. Rüstem burada kalmanın uygun olmayacağı kanaatine vardı. Bunun üzerine hem Abbâsî tehlikesinden uzak hem de Ebû'l-Hattâb'ın kurduğu devletin bir parçası niteliğinde olan ve çoğunluğunu İbâzîler'in oluşturduğu Orta Mağrib (Cezayir)'e doğru gitmeye karar verdi.³⁷⁹

Abdurrahmân b. Rüstem Orta Mağrib'e ulaştınca farklı şehirlerden birçok İbâzî grup onunla biraraya geldi. Kendilerini Abbâsî tehlikesinden uzak tutacak korunaklı bir yerde bir şehir kurmak için çalışmalara başladılar. Abdurrahmân b.Rüstem, öncelikle

³⁷⁶ el-Hamavî Yakut, **Mu'cemu'l- Buldân**, Matbaatu'd-Dari'l-Fikr, Trz, II, 7.

³⁷⁷ 621'de doğdu. Babas Nâfi' Âs b. Vâil'in anne bir kardeşidir. Annesi Benî Lahm kabilesine mensuptur. Hakkındaki ilk bilgiler Amr b.Âs'ın yanında Mısır, Nûbe, Berka ve Trablusgarp fetihlerine katılmasıyla ilgilidir. Bkz., Özkuyumcu Nadir, "**Ukbe b.Nâfi**", DİA, XLII, Ankara., 2012, 64.

³⁷⁸ **Hasâdu Nedve**, III, 292.

³⁷⁹ **Hasâdu Nedve**, III, 292.

çevreyi iyi bilen ve işin ehli sayılabilecek adamlarını bölgenin dört bir yanına göndererek kurulması istenen şehir için en uygun yeri bulmalarını için keşif yapmalarını istedi. Nihayetinde Yeni Tahert olarak bilinen yerde bir şehir kurmaya karar verdiler. Abdurrahmân b. Rüstem ve onunla beraber olanların yaptıkları ilk iş Hz. Peygamber (s.a.v)'in Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra yaptığı ilk iş gibi bir mescid inşa etmeleridir.³⁸⁰

Mescid inşa edildikten sonra ise evler yapılmaya, ağaçlar dikilmeye, su kanalları açılmaya ve ölmüş topraklar suyla birleştirilerek verimli hale getirilmeye başlandı. Abdurrahmân b. Rüstem'in adaletli yöneticiliğini ve şehirde büyük bir ilerlemenin olduğunu duyanlar farklı bölgelerden Tahert'e akın edip orada evler ve saraylar inşa etmeye başladılar. Bununla beraber Sudan başta olmak üzere Maşrik ile Mağrib'i birbirine bağlayan yollar kullanılmaya başlandı.³⁸¹ Tahert'in konumundan dolayı dört bir yana da bağlantısı kolay sağlandı; çünkü Tahert, o dönemde en meşhur iki ticaret yolunun geçiş noktasında yer alıyordu. Bu yollardan ilki Mısır ve Maşrik'le bağlantılı olan doğu-batı yolu; ikincisi ise Akdeniz'e komşu olan şehirlerle, Büyük Sahra'nın güneyinde yer alan Sudan'la bağlantılı kuzey-güney yoluydu.³⁸²

Coğrafi açıdan zaten güvenli bir yerde bulunan Tahert, ticari açıdan da büyük bir ilerleme kaydetmişti. Ekonomisinin bu denli gelişmiş olmasındandır ki oraya Mağrib'in ırakı, Mağrib'in Bağdat'ı ve Belh'i denmiştir. el-Makdisî, Ahsenü't- Tekâsim adlı kitapta Taherti şöyle anlatmaktadır: *“Nehirler etrafını kuşatmış, ağaçlar, bağlar, bahçelerle sarılmış, dört bir yanından pınarların kaynadığı, kimsesizlerin orada hayat bulduğu ve gönüllerin de huzur bulduğu bir şehirdir.”* el-Kaleşendî ise Subhü'l-Eşâ adlı eserinde şöyle demektedir: *“Tahert, ma'mur (imar edilmiş) pazarlara ve*

³⁸⁰ Ebû Zekeriyâ, *Târîhu Ebî Zekeriyâ*, 81-82.

³⁸¹ Abdulhalim, *el-İbâziyyetü fî Mısır ve'l-Mağrib*, 136.

³⁸² Abdulhalim, *el-İbâziyyetü fî Mısır ve'l-Mağrib*, 185.

*elverişli ekim alanlarına sahipti ve aynı zamanda biri batıdan gelen, diğeri ise yerden kaynayan suların birleşmesiyle oluşan ve Tahert'i kuşatan iki nehir vardı.*³⁸³

Tahert sosyal ve ekonomik yönden çok iyi bir noktaya gelmişti; fakat o dönemde Tahert'in İbâzîler'in ilim merkezi olmasından dolayı en büyük ilerlemesi şüphesiz ilmi yönden olmuştur. Tahert'in öne çıkan başka bir özelliği de ister İbâzî olsun ister olmasın herkese ilim kapısını açmasıdır. Bunun örneği h. 283 yılında Nefûsîler ve Eğâlîbe arasında patlak veren savaşta dört yüz âlimin ölmesidir.³⁸⁴ Rüstemilerin Orta ve Yakın Mağrib'in büyük bir kısmına hâkim olmasından dolayı Tahert, üçüncü asrın sonlarına kadar Mağrib'in en büyük ülkesine -Cezayir'e- başkentlik yapmıştır.³⁸⁵

³⁸³ Abdulhalim, *el-İbâziyyetü fî Mısır ve'l-Mağrib*, 197- 199.

³⁸⁴ Abdulhalim, *el-İbâziyyetü fî Mısır ve'l-Mağrib*, 199-200.

³⁸⁵ *Hasâdu Nedve*, III, 298.

SONUÇ

Sıffin Savaşında Hz. Ali'nin *tahkim* kararına karşı çıkan Haricîler önce Harura'ya sonra da Nehrevân'a çekildiler. Yapılan görüşmeler sonuç vermeyince Hz. Ali'ye karşı Nehrevan savaşını yaptılar. Nehrevan savaşı, gruplar arasındaki görüş ayrılıklarını tam anlamıyla kan davasına dönüştürdü. Nehrevân savaşından sonra Haricîler irili ufaklı çok sayıda ayaklanma gerçekleştirdiler.

Haricî hareketin parçalanmasından sonra ortaya çıkan İbâziyye fırkası fikirleri ve mücadele biçimi ile diğer fırkalardan ayrı bir yol takip etti. Bunda sonu gelmeyen ayaklanmaların sonuç vermediğini fark etmeleri ve İbâzi imamların etkisi büyük olmuştur. Özellikle Sıffin ve Nehrevân savaşlarına katılmayan Câbir b. Zeyd'in önemini vurgulamak gerekir. İbâziyye fırkasının fikri müessisi sayılan Câbir b. Zeyd diğer fırkalarla ve Emevi yöneticileri ile güzel ilişkiler kurmaya çalıştı. Onun bu gayreti kendisinden sonra imamet görevini yüklenen Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme tarafından da benimsendi.

İbâziyye'nin ikinci imâmı olarak kabul edilen Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme, ilmi çalışmalara büyük önem verdi. Bu çerçevede, Hameletü'l-İlm (ilim taşıyıcıları) adı verilen bir tebliğ müessesesi kurarak burada yetiştirdiği öğrencileri farklı bölgelere gönderdi. Bu faaliyetlerle hem islam'ın daha uzak yerlere ulaşmasına katkı sağladı hem de İbâziyye fırkasını Basra'ya mahkûm olmaktan kurtardı. İbâziliği yaymak için faaliyet gösterdiği alanlar, Arap Yarımadası, Horasan ve Kuzey Afrika'dır. Bu bölgelerde Horasan hariç İbâziyye fırkasına mensup çok sayıda insan yaşamaktadır.

İbâziler Emeviler döneminde yoğun baskılara maruz kalmalarına rağmen ilim vasıtası ile fırkayı geliştirmeyi sürdürmüşler ve şiddetten uzak durma prensibinden taviz

vermemişlerdir. Tüm mihnelere rahmen başa geçen İbâzî imamların entellektüel birikimleri sayesinde ilmi çalışmalardan uzaklaşmamışlardır.

Ebû Ubeyde İbâziyye fırkasının daha örgütlü hale gelmesinde ve firkanın beynelmilel bir özellik kazanmasında önemli rol üstlenmiştir. Bu anlamda Ashab-ı Suffa'dan sonra İslam tarihinde *Hameletü'l-İlm* adı verilen medreseleleri kurmuşlardır. Ebû Ubeyde tarafından başlatılan bu faaliyetler hayatının sonuna kadar devam etmiştir. *Hameletü'l-İlm*'in Mağrib'de kurmuş olduğu iki önemli kurum vardır: Asım es-Sidrâtî'(ö. ?) nin meclisleri ve Mektebetü'l-Ma'sûme (Ma'sûme Kütüphanesi). Asım es-Sidrâtî, ilimden uzak kalmış insanlara bir şeyler öğretmek için ilim meclisleri kurmuş, bunun yanı sıra bedevi hayat yaşayanların sorularına fetva vermek için köyleri ve kabileleri dolaşarak büyük bir fedakârlık örneği göstermiştir. İbâzîler'in ilk devleti olan Rüstemîler'in başkenti Tahert'te yer alan Mektebetü'l-Ma'sûme'nin İbâziyyenin dini, tarihi ve felsefî kaynaklarını içeren otuz bin ciltten fazla kitabı barındırdığı söylenmektedir. Ancak bu kütüphane Şîi komutan Ebû Abdillâh'ın Tahert'e saldırması sırasında yakılmıştır. İbâzî kaynakların kaydettiğine göre kütüphanenin yakılmasının sebebi, bölgedeki İbâzîler'in Fatımîler'in otoritesini kabul etmemesinden dolayı Fatımîler'in onlardan intikam almalarının bir sonucudur.

İlmiyle ön plana çıkan Ebû Ubeyde'nin, *Ulûmü'l-Kur'an*'la ilgili müstakil bir eseri olmamasına rağmen- genelde ilk dönemlerde *Ulûmü'l-Kur'an* tefsirlerin başında verilirdi.-bu ilmi, derslerinde önemseydiği bilinmektedir. Bazı âyetlerin tefsirini yaparken tefsir-fıkıh çerçevesinde hareket etmiş, *usûlü'l-fıkıhta* kullanmış olduğu yöntemler ve fıkıhla ilgili özellikle Kuzey Afrikalılar'a zekât ile ilgili olarak gönderdiği zekât hakkındaki risalesi önemli bir yere sahiptir.

Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin siyasi faaliyetlerine baktığımızda onun Kuzey Afrika'ya gönderdiği *Hameletü'l-İlm*, kısa sürede geniş bir alana yayılmıştır. Ebû'l-Hattâb, Mağrib imâmetine getirilmiş, Abdurrahman b. Rüstem Trablus valisi olmuş ve Asım es-Sidrâtî de orada ilim meclisleri kurarak ilmi faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak Ebû'l-Hattâb, Abbasi halifelerinden Ebû Cafer el-Mansur döneminde Mısır valisi Muhammed b. Eş'as ın hazırladığı ordu ile girdiği savaşta on

dört bin askeriyle beraber hayatını kaybedince İbâzîler'in Mağrib'deki gücü büyük ölçüde kırılmıştır. Ebû'l-Hattâb'ın vefatına (h.144) kadar valilik yapan Rüstemi Devleti'nin kurucusu Abdurrahman b. Rüstem ise h.160'ta imâmet makamına getirilmiş ve o da on bir yıl bu görevi yaptıktan sonra h.171'de vefat etmiştir.

İbâziler, günümüzde Uman başta olmak üzere Hadramevt, Zengibar, Libya, Tunus, Cezayir gibi ülkelerde yaşamaktadırlar. Ebû Ubeyde'nin asırlar önce başlatmış olduğu devletleşme çabaları günümüze kadar devam etmiştir. İbâzîler'in XX. asrın başlarında Libya'da Trablusgarb Cumhuriyeti adıyla bir cumhuriyet kurma çabaları İtalyanlar'ın müdahalesiyle sonuçsuz kalmıştır.

KAYNAKÇA

- ABDULHALİM, Receb Muhammed, **el-İbadiyyetu fi Mısır ve'l Mağrib ve Alakatum bi İbadiyyeti Umân ve'l-Basra**, Matbaatu Mektebeti'l-Ulûm, Maskat, 1410/1990.
- ABDULHAMİD, İrfan, **İslamda İtikadî Mezhepler ve Akâid Esasları**, (çev. M.Saim Yeprem), Marifet Yay, İst., 1994.
- ABDURREZZÂK, Huseyn, **Şi'ru'l-Havâric**, Amman, 1407/1986.
- ATEŞ, Orhan, **Günümüz Umman İbâdiyyesi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), UÜSBE, Bursa, 2007.
- ATIYYE Curcî Şâhîn, **Mu'cemu'l-Mu'temed fî mâ Yehtâcu İleyhi'l-Müteebbidûn**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 2011,
- A'ZAMÎ, Muhammed Mustafa el-A'zamî, **Dirâsâtün fi'l-Hadisi'n-Nebevî ve Târîhi Tedvînihi**, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrût, 1980.
- BAĞDÂDÎ, Abdulkadir b. Tâhir, **el-Fark Beyne'l-Fırak**, Mektebe Tevfikıyye, Kâhire, trz.
- BEHHÂZ, İbrahim Bâkir, **e'd-Devletü'r-Rüstemiyye**, Matbaatu Lafumik, 1. Baskı, Cezayir, 1985.
- BELÂZURÎ, Ebûl Hasan Ahmed b. Yahya, (279/892), **Ensâbu'l-Eşrâf**, (Ed. S.D.F. Goitein) Jarusalem,1936.
- BERRÂDÎ, Ebû'l-Kasım b. İbrahim, (VIII/XIV.yy), **Kitabû'l-Cevâhiri'l-Münteka fi İtmâmi ma Ehalle bihi Kitâbu't-Tabakât**, Kâhire, 1302/1885.
- el-BÂRÛNÎ, Abdullah Yahyâ, **Sülemi'l-Ammeti ve'l-Mübtediîn** Matbaatu Fanzî, Tunus, trz.
- el-BARÛNÎ, Ebû Rebi' Süleyman b. Abdillâh, **Muhtasaru Târîhi'l-Ebâdiyye**, Mektebetü'd-Damrî, 4.baskı. trz.

-**el-Ezhâru'r-Riyâdiyye**, 2.cilt, Dâru's-Selâme li'n-Neşri ve't-
Tevzî', 1. Baskı, Umân,1986.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Hukuk-ı İslâmiye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamûsu**, İst.
1976.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **el-Câmiu's-Sahîh**, Çağrı Yay., 2.Baskı,
İst., 1992.
- **et-Târîhu's-Sağîr**, Daru'l-Marife,1.Baskı, Beyrût,1986.
- CÂBİR B. ZEYD, **Resâil-i Câbir b. Zeyd**, Barûnî Matbaası, trz.
- el-CA'BİRÎ, Ferhat b. Ali, **el-Bu'dül-Hadârî li'l-Akideti'l-İbâdiyye**, nşr. Câmiatu's-
Sultân Kabûs, Matbaatu Elvâni'l-Hadîse, Umân 1408/1987.
-**Ebû Hamza eş-Şârî Hayatun min Ecli'l-Hakk**, Matbaatu'l-
Matâbi'iz-Zehebiyye, Saltanatu Umân, trz.
- **Nefehatun Mine's-Siyer**, Matbaatu'n-Nehda, Umân, 1421/2001.
- CÂHİZ, Ebû Osman Amr b. Bahr, (255/869), **el-Beyân ve't-Tebyîn**, Beyrût, 1968,
- CELÎ, Ahmed Muhammed Ahmed, **Dirâse ani'l-Fırak fî Târîhi'l-Muslimîn**, el-
Havâric ve's-Şia, 2.Baskı, Riyâd, 1408/1988.
- CEYTÂLÎ, Ebû Tâhir İsmail b. Musa (750/1349), **Kanâtiru'l-Hayrât**, 2.baskı, Umân,
1983.
-**Şerhu'n-Nuniyye**.
-**Kavâidu'l-İslâm**, el-Matbaatu'l-Arabiyye, Ğardaye, Cezayir, 1976.
- CUBRÂN, Mes'ûd, **er-Râid**, 5.Baskı, Beyrût, 1986,
- CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, (740-816/1339-1403), **Kitabu't-Ta'rifât**, Thk.
Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî, 2.baskı, Daru'n-Nefâis, Beyrût,
1428/2007.
- DEBÛZ, Muhammed Ali, **Târîhu'l-Mağribi'l-Kebîr**, 3cilt, İsa el-Halebî, 1.baskı,
Kâhire, 1383/1963.
- DERCÎNÎ, Ebûl Abbâs Ahmed b. Saîd, (670/1271), **Kitâbu Tabakâti'l-Meşâyih bi'l-
Mağrib**, (Thk. İbrahim Tallây), I-II, Cezayir,1974.
- DEVÂLİBÎ, Muhammed Maruf, **İlmi Usûl-i Fıkıh**, Beyrût, 1965.

- DÜCEYLÎ, M.Rıza Hasan, **Fırkatu'l-Ezârika Dirâse Tahliliyye ve Târihiyye Tebhasu an Usulî Hâzihi'l-Fırkati ve Tatavvuriha**, Necef, 1393/1973.
- EBÛ ĞÂNİM, el-Horasânî, **el-Müdevvenetü'l-Kübrâ**, Vizâretü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekafeti, Saltanat-ı Umân, 1404-1948, 1.baskı, trz.
- EBÛ UBEYDE, Müslim b. Ebî Kerîme, **Risâletü Ebî Ubeyde fi'z-Zekât**, et-Türasü'l-Umâni trz.
- EBÛ ZEHRÂ, Muhammed, **İslâm Hukuk Metodolojisi** (Fıkıh Usulü), (Çev. Abdulkadir Şener), AÜİF. Yay., Ankara, 1973.
- EBÛ ZEKERİYYÂ, Yahyâ b. Ebîbekir, **Siretü'l-Eimmeti ve Ahbâruhum Târîhu Ebî Zekerıyyâ**, Matbaatu Dâri'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrût, 2.baskı, 1402/1982.
- ERDOĞAN, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 3.Baskı, Ensâr Yay, İst.,2010.
- EŞ'ARÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâîl, **Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn**, (Nşr. Helmut Ritter), Wiesbaden, 1963.
- ETTAFEYYİŞ, Muhammed b. Yusuf, **el-Fark Beyne'l-İbâziyye ve'l-Havâric**, Uman, 1993.
- EZDÎ, Ebû Zekerıyyâ Yezîd b. Muhammed, **Târîhu'l-Musul**, thk. Ali Habîbe, Neşru'l-Meclis'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslamiyye, Mısır, (h.1387).
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, **Hâricîliğin Doğuşu ve fırkalara ayrılışı**, AÜİFD, XXII, Ankara, 1978, (ss.245-275).
-**İbâziyye'nin Doğuşu ve Görüşleri**, (Doktora tezi) Ank. Üniv. Basımevi, Ankara, 1983.
- Hasâdu Nedveti'd-Dirâsâti'l-Ummâniyye**, Vizâretü't-Turâsi Saltanat-i Umân, Sicilu'l-Arab, 1.Baskı, Umân, 1400/1980.
- HALİFÂT, İvaz Muhammed, **Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye**, Mektebetü Dari'ş-Şa'bi, Umman, Ürdün, 1978.
-**et-Tanzîmâtü's-Siyâsiyye ve'l-İdâriyye inde'l-İbâziyye fi Merhaleti Kitmân.**
- YAKÛT, el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, Matbaatu'd-Dâri'l-Fıkr, trz.
- el-HARİSÎ, Sâlim b. Hamd b. Süleyman, **el-Ukûdü'l-Fiddiyye fi Usuli'l-İbâziyye**, Dârü'l-Yakzeti'l-Arabiyye, 1. Baskı, Beyrût, trz.

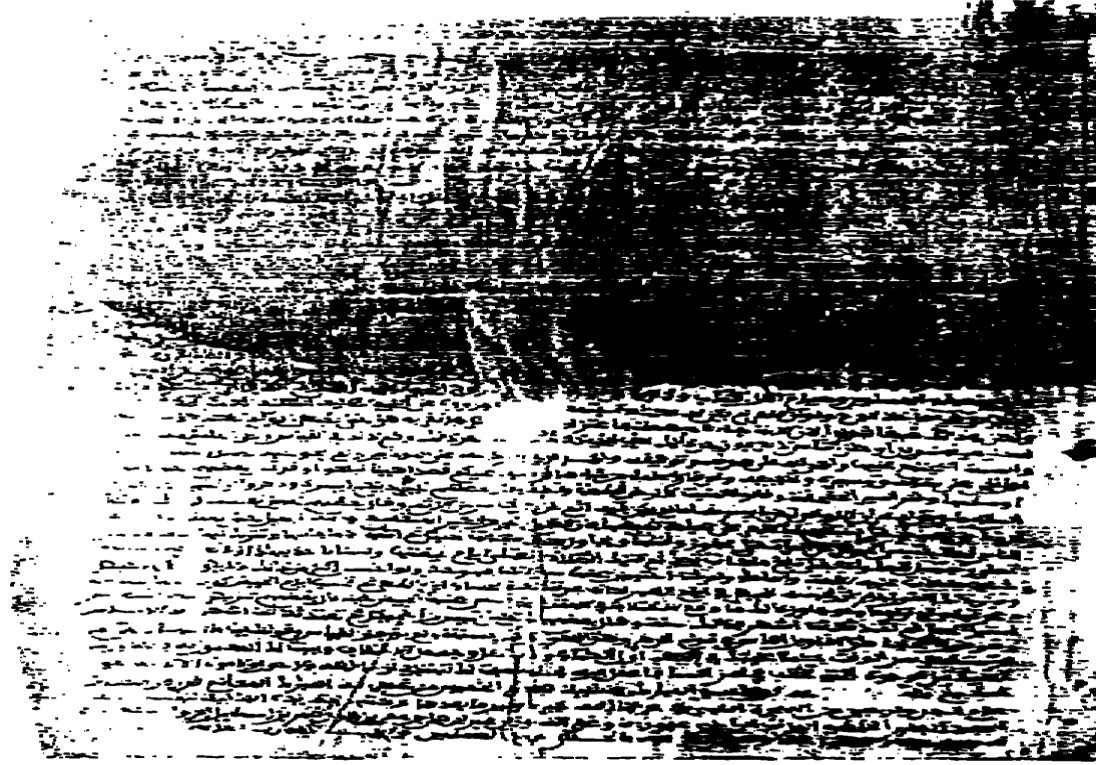
- HÂŞİM, Mehdi Talib **el-Hareketü'l-İbâziyye Fi'l-Maşriki'l-Arabi**, Matbaatu Dâri'l-İttihadi'l Arabi, 1.Baskı, 1401/1980.
- HUSAYN, Abdurrezzak, **Şi'ru'l-Havâric**, Umân, 1987.
-**el-İbâdiyyetü fi't Tunus**, Matbaatu Dâri's- Sekafe, 1.baskı, Beyrût, 1385/1966.
- İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emin b. Ömer, **Reddü'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtâr**, İst. 1982.
- İBN ABDİ RABBİH, **el-Akdü'l-Ferîd**, Thk: Muhammed Saîd el-Uryân, Matbaatu'l-İstikâme, Kâhire, 1972.
- İBN EBİ'L-HADÎD, Abdülhamîd Hibetullah b. Muhammed, (655/1257), **Şerhu Nehci'l-Belâğa** (thk, M. Ebû'l-Fadl İbrâhim), Kâhire, 1385/1965.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), **el-Kâmil fi't-Târîh**, Beyrût, 1965-1966.
- İBN HACER, Ahmed B. Ali el-Askalâni (852/1448), **el-İsâbe fi Temyizi's-Sahabe**, (Thk., Ali Muhammed el-Bicâvî), Kâhire, trz.
- İBN HALFÛN, Ebû Ya'kub Yusuf el-Mezâti, **Ecvibetu İbn Halfûn**, Dâru'l-Fethi li't-Tabâeti ve'n-Neşr, 1.baskı, Beyrût, 1974.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, ez-Zâhirî, (456/1063), **Cemherât-u Rasâilî'l-Arab fi Usûri'l-Arabiyyeti'z-Zahira** (Thk. Ahmed Zeki Safvet), Kâhire, 1356/1937.
- İBN NEDÎM, Ebû'l-Ferac Muhammed b. İshâk, (385/995) **el-Fihrist**, Beyrût, 1994.
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed, **e't-Tabakâtü'l-Kübrâ**, I-VIII, Beyrût, 1377-1380/1957-1960.
- İBN SELLÂM, el-İbâdî, (273/886), **Kitâbun fihî Bed'ul-İslâm ve Şerâiu'd-Dîn** (Thk. Werner Schwartz, Sâlim b. Ya'kub), Dâru'n-Neşr, Beyrût, 1406/1986.
-**el-İslâm ve Târîhuhû min Ciheti Nazari'l-İbâdiyye**, Thk. Werner Schwartz, Sâlim b. Ya'kub, Dâru İkra li'n-Neşr ve't-Tevzî' ve't-Tabâeti, 1.baskı, 1405/1985.
- İBN ZEKVÂN, Sâlim (I/VII. Yüzyılın sonları) **es-Sîre**, (Thk. ve İngilizceye çev. Patricia Crone-Fritz Zimmermann), Oxford University Press, New York, trz.
- KALHÂTÎ, Ebû Saîd b. Saîd el-Ezdî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, (thk. Seyyide İsmail Kâşif), Omân, 1400/1980.

- el-MAĞRİBÎ, Abd'l-Fettâh, **el-Fıraku'l-Kelâmiyye el-İslâmiyye**, Kâhire, 1407/1986.
- el-MALİKÎ, İbn Sağîr, **Ahbâru'l-Eimmeti'r- Rüstemiyyîn**, Matbaatü Müesseseti Cevâd, Beyrût, 1406/1986.
-**Mevsûatu A'lâmi'l-Ulemâi ve'l-Üdebâi'l-Arabi'l-Müslimîn**, Dâru'l-Ceyr li't-Tab'i ve'n-Neşri ve't-Tevzî' Beyrût, 1.baskı, 2005.
- MUAMMER, Ali Yahyâ, **el-İbâziyye fi'l-Cezayir**, Mektebetu'd-Da'veti'l-İslamiyye, 1.baskı, 1399/1979.
-**el-İbâdiyye fi Libya**, Matbaatu'l-İstiklâli'l-Kübrâ, 1.baskı, 1384/1964.
-**el-İbâdiyye fi Mevkibi't-Tarih**, I-III, Kâhire, 1964.
-**el-İbâdiyyetü fi't-Tunus**, Matbaati Dâri's-Sekâfe, Beyrût, 1.baskı, 1385/1966.
- MÜBERRED, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, (285/898), **el-Kâmil fil-Lüğa ve'l-Edeb ve'n-Nahv ve't-Tasrif** (thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim), Kâhire, Trz.
- MALUF, Luis, "**el-Müncid**", Matbaatu'd-Dâri'l-Şurûk. 3.baskı.
- NU'AYMÎ, Selîm, **Zuhûru'l-Havâric**, Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Irakî, XV, Bağdat, 1967.(ss. 10-38).
- NUVEYRÎ, Şihabuddin Ahmed b. Abdulvehhab, (733/1332), **Nihâyetu'l-Arab fi Funûni'l-Edeb**, (Thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kâhire,1396/1976.
- ÖZKUYUMCU, Nadir, "**Ukbe b.Nâfi**", DİA, XLII, Ankara, 2012, 64-66.
- er-RÂŞİDÎ, Mübârek, **İmâm Ebû Ubeyde ve Fıkhuhû**, Matbaatu'l-Vefâ el-Mansûre, 1.baskı, Tunus, 1413/1993.
- REBÎ' b. HABÎB, b. Ömer el-Ezdî el-Basrî, (175-180/791-796), **el-Camiu's-Sahîh**, (Thk. Ebû Ya'kub Yusuf b.İbrahim el-Vercelânî), Maskat, 1415/1997.
- REF'ET FEVZÎ, Abdulmuttalib, **el-Hilâfetü ve'l-Havâricu fi'l-Mağrib'i'l-Arabi**, 1.Baskı, 1393/1973.
- SÂLİMÎ, Nureddin, Ebû Muhammed Abdullah b. Hamid, **Manzûmetu Keşfi'l-Hakika limen Cehile't-Tarika**, 1411/1991.
-**el-Lem'atu'l-Mardiyye**, Neşru Vizâreti't-Turâsi'l-Umân, 2.Baskı, Matâbı-ı Sicili'l-Arab, Kâhire, 1983.

-**Tuhfetü'l-A'yân bi Sîreti Ehli Umân**, 2 cilt, ta'lik: Ebû İshâk, 2.baskı, Matbaatu'ş-Şebâb, Kâhire, 1380/1961.
-**Meâricu'l-Âmâl**, 18 cilt, 1.Baskı, Matâbiu Sicili'l-Arab, Kâhire, 1404/1948.
-**Şerhu'l-Cami'i's-Sahîh**, 1-2.cilt, el-Matâbiu'l-Alemiyye, 2.baskı, Umân, trz.
- SAVÂFÎ, Sâlih b. Ahmed, **el-Îmâm Câbir b. Zeyd el-Umâni ve Asâruh fi'd-Da've**, Mektebetu'l-Elvaâni'l-Hadise, 2.baskı, Umân, 1409/1989.
- SIYÂBÎ, Sâlih b. Hamûd, **Asdaku'l-Menâhic**, Vizâreti't-Turâsi'l-Umân, Thk. Seyyide İsmail Kâşif, 1.baskı, Matâbi-i Sicili'l-Arab, Kâhire, 1979.
- **İzaletü'l-Vuesâ**, Vizâretü't-Turâsi'l-Umân, Thk. Seyyide İsmail kâşif, 1.baskı, Matâbi-i Sicili'l-Arab, Kâhire,1979.
-**Tabakâtü'l-Menheci'r-Riyâdî**, Neşrü Vizâreti't-Türâsi'l-Umâniyyeti, 1.cilt,1.baskı , 1400/1980.
- STROTHMANN, Van R., **Und İbâzîten der İslâm**, 1928 annali nuava serie vo 111.vapoli, 1949.
- ŞAKSÎ, Hamis b. Saîd, **Menhecu't-Tâlibîn ve Belâğu'r-Rağibîn**, Vizâretü Turâsi'l-Kavmi ve Sekâfeti, Saltanatı Umân, 1.Baskı, 1982.
- eş-ŞEHRİSTÂNÎ**, Ebû'l-Feth b. Abdî'l-Kerîm b. Ebî Bekr Ahmed (548/1153), **el-Milel ve'n-Nihal**, Thk: Muhammed Seyyid Kîlânî, I-II, 2.Baskı, Beyrût, 1395/1975.
- ŞELEBÎ**, Ahmed, **Mevsû'atu't-Târihi'l-İslâmî**, 6.Baskı, Kâhire, 1982.
- ŞEMMÂHÎ**, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Osman, (928/1522), **Kitâbu's-Siyer**, (thk. Ahmed b. Suud es-Siyâbî) I-II, Umân,1407/1987.
- TABERÎ**, Ebû'l-Cafer Muhammed b. Cerîr,(310/922), **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, Beyrût, trz.
- ez-ZİRİKLİ**, Hayreddin, **el-A'lâm Kâmûsu Terâcimi li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l Arabi ve'l-Müsta'rabîne ve'l-Müsteşrikîn**,15. baskı, Beyrût, 2002.
- ez-ZERNÛCÎ**, İmam Burhaneddin, **Ta'limü'l Müteallim**, İst., 1980.
- WELHAUSEN**, **İslâmiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri**, (Çev.Fikret Işiltan), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara,1996.

EKLER

EK-1 Ebû Ubeyde Müslim B. Ebî Kerîme'nin Mağrib'e Gönderdiği Zekât Risâlesi'nin Farklı Nushaları.

2 nushanın örneği

3. nushamn örneği

